

“ADALET OLMADIKÇA BARIŞ DA OLMAZ”

***KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK
VE GENÇLERE YÖNELİK
YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)***

**DERYA BOZARSLAN
NOÉMI LÉVY-AKSU
ADNAN ÇELİK**

“ADALET OLMADIKA BARIŞ DA OLMUZ”
KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK VE GENÇLERE YÖNELİK YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi İnönü Caddesi

Akar Palas No: 14 Kat: 1

Beyoğlu 34427 İstanbul / Türkiye

0212 243 32 27

info@hafiza-merkezi.org

www.hakikatadalethafiza.org

YAZARLAR

Derya Bozarslan

Noémi Lévy-Aksu

Adnan Çelik

SAHA SORUMLUSU

Derya Bozarslan

TÜRKÇE EDITÖR

Ezgi İrgil

TÜRKÇE SON OKUMA

Asena Günal

TASARIM

Ekin Sanaç

© Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları

Derneği Yayınları, 2025

ISBN: 978-625-95069-2-0

*Raporun ismi "Adalet Olmadıkça Barış da Olmaz", saha çalışması sırasında bir görüşmecinin ifadesinden alıntıdır.

adalet iyileştirir

Bu yayın **Adalet İyileştirir** projesi kapsamında Avrupa Birliği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Hafıza Merkezi'ne aittir. Avrupa Birliği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

“ADALET OLMADIKÇA BARIŞ DA OLMAZ”

**KÜRT İLLERİNDE ÇOCUK VE GENÇLERE YÖNELİK
YAŞAM HAKKI İHLALLERİ
(2000-2015)**

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER

GİRİŞ

7

2000 – 2015: ŞİDDETİN GÖLGESİNDE “NE SAVAŞ NE DE BARIŞ”

9

Türkiye’de Kamusal Alanın Genişlemesi ve Çeşitlenmesi

14

İnsan Hakları Temelli Politik Taleplerin Yükselişi ve Hafıza Dönüşü

14

2000’ler Dönümünde Kürt Hareketinin Paradigmatik Dönüşümü

16

Devlet İçinde İktidar ve Hegemonya Krizi

17

ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEM VE METODOLOJİ

19

ADALETİ ARARKEN: BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIMA DOĞRU

26

İnsan Hakları İhlallerine Karşı Hukukun Önemi ve Sınırları

27

Cezalandırıcı Adaleti Yeniden Düşünmek

29

İyileşme ve Dönüşme: Adalet ve Barışı Hayal Etmek

32

SAHA ANALİZİ

37

BÖLÜM 1

Yaşamak: Kürt İllerinde Çocukluk ve Gençlik Deneyimleri

38

1) Şehir Deneyimleri: Toplumsal Hareketlilik ve Güvenlikçi Politikalar

39

A) Diyarbakır’da 2000’lerin Toplumsal Hareketliliği ve Şiddet

39

Türkiye’de Kürt Kamusal Alanı Merkezinin İnşası

39

28 Mart 2006 Olayları: Şiddetin Dönüşen Biçimi

42

B) Cizre’de Şiddet Gölgesinde Çocukluk Deneyimleri

44

Yahya Menekşe ve Taş Atan Çocuklar

46

2) Sınırdaki Yaşamlar: Militarizasyonun Gölgesinde Gündelik Hayat

47

A) Yüksekova’da Dönüşen Şiddet Sarmalı

48

B) Van’da “Mazota Gitmek”

49

C) Roboskî: Sınırdaki Bir Katliam

51

BÖLÜM 2

Erken Sonlandırılan Hayatlar: Kürt İllerinde Çocuk ve Genç Ölmek

54

1) Öldürme ve Ölmeye Dair Bazı Örüntüler

55

A) Mayın ve Mühimmat Patlamaları

55

Andaç Köyü Patlaması (2003)

56

B) Kurşunlarla Öldürülen Çocuklar

57

C) Bireysel Ölümlerin Toplumsal Dinamikleri: Cenaze

Getiren Cenazeler

60

2) Ölenin Ardından: Cenaze, Defin, Taziye, Yas ve Sonrası	62
A) Ölümünden Otopsiye	62
B) Morg Kapılarından Cenaze Nöbetlerine	65
C) Ölüme Eklenen Bir Ceza: Defin	67
D) Yas'a Oturmak: Taziye Evi, Taziye Çadırı	70
E) Devletin Tutumu	72
3) Ya Sonra! Kayıpla Yaşamının Zorlukları	73
A) Değişen Hayatlar	73
B) Babasız Büyüyen Çocuklar	76
C) Eşi Öldürülen Kadınlar	77
D) Arkadaşının Yasını Tutmak: Kolektif Bir Travma	79

BÖLÜM 3

Adalet Arayışı	81
1) Hukuk Mücadelesinin Sınırları	82
A) Fail kim? Devlet Sorumluluğunu Sorgulamak	82
B) Dava Aç(ama)mak	83
C) Susturulan Adalet: Mahkeme Salonları	86
D) "Kaybedilen" Davalar	88
E) Cezasızlık Döngüsü ve AİHM	90
2) Nasıl Bir Adalet: İyileşme Arayışı	93
A) Özür ve Af	94
B) Telafi - Tazminat	96
C) Dayanışma	99
3) Hatırlamak	101
A) Aile İçi Hafızalar	102
B) Kamusal Alandaki Anmalar	105
C) Hafıza Çalışmalarının Etkileri	110

BÜTÜNCÜL BİR ADALET YAKLAŞIMINA DOĞRU: TALEP VE TAHAYYÜLLER	113
--	-----

HAYATINI KAYBEDEN ÇOCUKLARIN VE GENÇLERİN ANISINA	118
--	-----

KAYNAKÇA	136
-----------------	-----

BİYOGRAFİLER	143
---------------------	-----

TEŞEKKÜRLER

Öncelikle bu raporun yazılması için bizimle görüşmeyi kabul eden, bizlere kapılarını, evlerini, yüreklerini ve acılarını açan, öldürülen çocuk ve gençlerin yakınlarına **teşekkür** ederiz.

Bu araştırmanın çerçevesine katkı sunan ve saha ekibinin bir parçası olarak görüşmelerde yer alan **Hafıza Merkezi ekibine; Yasemin Soydan, Xemgîn Yusuf Görücü ve Medzan Nakçî'ye; görüşmecilere erişmemizi sağlayan İnsan Hakları Derneği'nin Amed, Batman, Yüksekova şubelerine; Mardin'de MEBYA-DER'e; Dargeçit'te Abdulrezzak Altınkaynak'a, Cizre ve Şırnak'ta İdris Özen'e; Yüksekova'da Caner Dara ve ailesine; Van'da Zozan Bor'a; Diyarbakır'da Av. Rehşan Bataray, Xecê P., Deniz Tekin ve Metin Bekiroğlu'na; çevirmen ve rehber olarak destek sunan Mahmut Bozarıslan, Didem Aydemir, Volkan Tuncer ve Semiha Yıldız'a; görüşmeler için mekân desteği sunan Amed Eğitim-Sen, Amed Rosa Kadın Derneği, Amed Şehir Tiyatrosu, Türkiye Gazeteciler Sendikası Diyarbakır Temsilciliği, Van Aryen Sanat Derneği, Yüksekova DEM Parti İlçe Örgütü'ne; Roboskî aile forumunu gerçekleştirmemizi sağlayan Veli Encü ve ailesine; Roboskî görseli için Azat Doğru'ya; pilot saha sırasında mekân desteği sağlayan Anadolu Kültür-Diyarbakır Sanat Merkezi'ne, kalan tüm sahalar boyunca ofislerini tüm teknik malzemeleriyle birlikte ekibimize açan Botan International ekibine ve tüm saha görüşmelerinin deşifresini ve çevrilerini yapan ekibe çok teşekkür ederiz.**

GİRİŞ

Bu rapor, Hafıza Merkezi'nin *Adalet İyileştirir* başlıklı üç yıllık yoğun saha araştırmasının bir ürünüdür. Araştırma, disiplinlerarası bir yaklaşımla, 2000-2015 yılları arasında Kürt illerinde çocuk ve gençlere yönelik yaşam hakkı ihlallerini anlamaya odaklanıyor. İnceleme, dönemin güvenlikleştirme politikaları ile siyaset ve hukuk alanındaki gelişmelerin şekillendirdiği arka planı dikkate alarak bu ihlallerin ortaya çıkış biçimlerini merkeze alıyor. *Adalet Olmadıkça Barış da Olmaz* raporu, söz konusu ihlalleri sosyolojik ve antropolojik bir perspektiften ele alarak yaşam hakkı ihlallerini bizzat tecrübe edenlerin deneyimlerine ve anlatılarına yoğunlaşıyor. Araştırmanın diğer çıktısı, *Güvenlik Gölgesinde Hukuk* raporu ise aynı dönemde güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin örüntüleri ve yargının ihlaller karşısındaki tutumunu hukuki bir çerçevede inceliyor.

Hafıza Merkezi'nin 1990'lı yıllara ilişkin çalışmalarının devamı niteliğindeki bu araştırmanın zamansal kapsamının 2000-2015 arası ile sınırlandırılmasının her iki raporun metodoloji bölümünde ayrıntılarını bulabileceğiniz çeşitli sebepleri var. Bunların en önemlilerinden biri, 2015'te çözüm sürecinin sona ermesi ile başlayıp kent çatışmaları ile devam eden şiddet dalgasının yaşandığı dönemin saha çalışmasını mümkün kılacak koşulların ve politik iklimin hâlihazırda mevcut olmamasıdır. Aynı zamanda, demokrasi ve insan hakları gündeminin olduğu, belli açılımlara ve barış sürecine tanıklık eden 2000-2015 yıllarında Kürt illerinde yaşam hakları ihlalleri ve cezasızlığın nasıl dönüşerek devam ettiğini araştırmanın, önceki ve sonraki dönemleri de etkileyen şiddetin ve eşitsizliğin yapısal boyutlarını anlamak için önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu çalışmanın başka bir amacı ise adaletin farklı tanımlarını ve adalet arayışının farklı boyutlarını tartışmaya açmaktır. Bundan yola çıkarak, bu rapor, cezalandırıcı adalet ile onarıcı adalet arasındaki bilindik ayrımı sorgulamaya davet ederek, bireyler ve toplum açısından adaletin tesis edilmesinde bu yaklaşımların nasıl birbirini tamamlayabileceklerini ve dönüştürücü olabileceklerini anlamaya çalışıyor. Geçiş dönemi adaleti ufkunun eksik veya bulanık olduğu bir dönemde yürütülen bu araştırma, hem bugünü hem de geleceği etkileyen yapısal eşitsizlikler ve şiddet katmanlarını da kapsayan çok yönlü bir adalet mücadelesinin sürdürülmesinin önemini vurguluyor; ayrıca, konuyu daha geniş adalet ve barış tartışmaları çerçevesinde konumlandırıyor. Biz de 2024 itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti devleti ile Kürt hareketi arasındaki yeni temasların barış için kırılğan bir umut doğurduğu bu dönemde, adalet arayışının ve geçmişle yüzleşmenin barışın önündeki engeller değil, tam tersine onun temel koşullarından biri olduğunu savunuyoruz.

“Çocukluğumuzdan yeni çıkmış gençler olarak biz de arkadaşlarımız gibi vurulabilirdik, katledilebilirdik, oyuncak sandığımız savaş atıkları ellerimizde patlayabilirdi, savaş uçaklarından atılan bombaların hedefi olabilirdik, hayvanlarımızı otlatırken bizler de mayına basabilirdik, evlerimizde uyurken zırhlı araçların hedefi olabilirdik, evlerimizde otururken tanklardan atılan bombaların hedefinde olabilirdik, kolluk tarafından kışkırtılıp üzerimize saldırtılan köpeklerin hedefinde olabilirdik, gaz bombalarına hedef olabilirdik, sabah düzenlenen ev baskınlarında biz de vurulabilirdik ve yanımıza boyumuzdan büyük silahlar bırakılabilirdi, hatta ve hatta yakılarak bodrumlarımızda katledilebilirdik! Ama biz tesadüfen de olsa yaşıyor ve bugün öldürülen tüm arkadaşlarımızın hesabını soruyoruz!”

Yasemin Soydan, Medzan Nakçi ve Xemgîn Yusuf Görücü
Öldürölmeselerdi Arkadaşlarımız Olacaklardı (2023)

2000 - 2015:
ŞİDDETİN
GÖLGESİNDE
“NE SAVAŞ
NE DE BARİŞ”

Adalet İyileştirir projesi, esas olarak 2000-2015 yılları arasında devletin güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemleri sonucunda yaşam hakkı ihlallerine maruz kalan çocuk ve gençlerin hikâyelerine odaklanıyor. Doğrudan hedef alınarak ya da savaş ortamının mekânsal militarizasyonu sonucunda bu çocuk ve gençlerin yaşamlarını yitirmeleri ile bu kayıpların ardından yakınlarının yürüttüğü adalet arayışı, Türkiye'nin “ne savaş ne de barış” şeklinde tarif edilebilecek özgün bir siyasal süreç içerisinde vuku buluyor. Sosyal bilimler literatüründe sıkça başvurulmuş “ne savaş ne de barış” / “*ni guerre, ni paix*” (Linhardt & Moreau, 2013; Gayer 2014) kavramsallaştırması, bir çatışmanın doğrudan ve yoğun biçimde sürmediği, ancak kalıcı bir çözümle sona ermediği, dolayısıyla belirsiz ve geçişken bir evrede seyrettiği durumu tanımlıyor. Bu bağlamda, açık çatışma hâli sona ermiş veya daha düşük yoğunlukta seyretse dahi, çatışmayı besleyen yapısal dinamikler ve temel nedenler ortadan kaldırılmadığı için barışın tesisinin mümkün olmadığı; bu da can kaybı başta olmak üzere birçok ölümcül durumun devam ettiği anlamına geliyor.

Ne savaşın mutlak hâkim olduğu ne de barışın kurumsallaştığı bu arada kalmışlık hâli, *Adalet İyileştirir* projesinin zamansal çerçevesi olan 2000-2015 dönemini anlamlandırmak açısından kritik bir referans sunuyor. Söz konusu 15 yıllık dönem, Türkiye’de 1990’lı yılların ağır politik ve toplumsal mirasının etkisini sürdürdüğü; aynı zamanda yeni siyasal öznelliklerin, kolektif hak taleplerinin ve barış yönelimli toplumsal tahayyüllerin filizlendiği bir ara kesit niteliğinde karşımıza çıkıyor. Bu dönem, kurucu devlet statükosunun çeşitli düzlemlerde aşınmaya başladığı, ancak bu yapısal dönüşümün nihayete erdirilemediği, dolayısıyla çelişkili dinamiklerin bir arada varlık gösterdiği bir geçiş evresi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana Kürt illerinde olağanüstü hâlin *istisna* değil, *kural* niteliğinde olduğu tespiti birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (Has, 2023: 435-444). Nitekim 2002 yılında olağanüstü hâlin kaldırılmasına kadar geçen sürede Cumhuriyet rejiminin büyük bir kısmı sıkıyönetim, umumi müfettişlik ve olağanüstü hâl (OHAL) gibi istisnai yönetim araçlarıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda, araştırmamıza esas teşkil eden dönem tarihsel açıdan bir istisna niteliğindedir. 2002 yılında OHAL’in kaldırılmasından 2015 yılına kadar süren dönem, Kürt illerinde olağanüstü hâl uygulamasının askıya alındığı son derece nadir bir kesiti temsil etmektedir. Benzer bir istisnai dönem, Cumhuriyet tarihinde yalnızca 1950’lerin başından 1978’e kadarki süreçte gözlemlenmiş; ancak bu aralıkta da iki askerî darbe nedeniyle kesintili sıkıyönetim rejimlerine dönüşmüştür. Özetle, bu “ne savaş ne de barış” aralığı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Kürt illerindeki OHAL rejiminden bir parantezle ayrılan bir tecrübeye işaret etmektedir.

Bu nedenle, bu araştırma projesinin tarihsel çerçevesini 2000’lerden başlatıyor ve 2015’in ortalarında barış sürecinin sonlanması ile bitiriyoruz (2000-2015). Aslında bu dönemi

1990'ların OHAL rejimindeki düşük yoğunluklu savaş ile 2015-16 sonrasında yaşanan otoriter yükseliş ve Kürt meselesinin yeniden güvenlikleştirilmesi arasında görece bir durulma dönemi olarak ele almak da mümkündür. Bu dönemde devlet şiddeti, hak ihlalleri ve yapısal ırkçılık gibi temel sürekliliklerin kesintiye uğradığı elbette söylenemez fakat 1990'lar ve son on yıllık döneme nazaran kamusal alanın *madun karşı* kamular (Fraser, 1990) lehine genişlediği bir dönem olduğunu belirtmek gerekiyor.¹ Kendi içinde farklı zamansallıklar ve farklı hatırlama kipleri barındırsa da tarihin hızlandığı bir aralığı ifade eden bu dönemde Türkiye'deki ezilen toplumsal grupların beklenti ufuklarının genişlediği ve kendi seslerini egemen kamusal alana taşıyabildikleri veya kendi kamularını bu alana dayattıkları bir deneyim yaşandı.

Bu zamansal aralık (2000-2015), Kürt meselesi ekseninde de çok temel dönüşüm ve kırılmaların yaşandığı kritik bir dönemi ifade ediyor. Özellikle Kürdistan İşçi Partisi (PKK) lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasıyla başlayan ve 2004 yılına kadar geçen süreçte; idam cezası tartışmaları, Öcalan'ın PKK mensuplarına yönelik geri çekilme ve ateşkes çağrısı, PKK içinde yaşanan örgütsel ihtilaflar ve bölünmeler, PKK'nin kendini feshetmesi, Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) ve ardından Halk Kongresi'nin (KONGRA-GEL) kurulması ile Öcalan'ın Kürt meselesinin demokratik çözümüne ilişkin yeni paradigma geliştirmesi gibi bir dizi önemli gelişme yaşandı. Bu süreç, Haziran 2004'te PKK'nin yeniden silahlı mücadeleye başlama kararı almasıyla sona erdi. Bu dönem, yalnızca örgütsel düzeyde değil, aynı zamanda Kürt meselesinin ele alınış biçiminde de köklü bir dönüşümün yaşandığı bir evreye işaret ediyor. Meseleye dair söylem ve stratejilerde hem Kürtler hem de devlet açısından önemli değişimler gözlemlenirken, ulus-ötesi bölgesel ve küresel dinamiklerin de giderek daha belirgin bir şekilde sürece etki etmeye başladığı görülüyor.

1990'ların ortasındaki çok kısa süreli ve tek taraflı bazı ateşkes anlarını saymazsak, Türkiye'de çatışmasızlık ve müzakerelerin en yoğun olduğu dönem 1999-2015 arasıydı. İlk olarak, Öcalan'ın yakalanmasının ardından 1999-2004 arasında PKK'nin tamamen tek taraflı bir şekilde ateşkes ilan etmesi ve Türkiye sınırlarının dışına çekilmesi süreci yaşandı; bu dönemde Türkiye devleti barışa yönelik herhangi bir girişimde bulunmadı. İkinci olarak, Oslo görüşmeleri (2007-2011), Türkiye ve PKK arasında doğrudan yürütülen ilk kapsamlı müzakere süreci olarak tarihe geçti. Üçüncü olarak, 2013-2015 yılları arasında yaşanan ve her iki tarafın da güçlü taahhütlerle ilerlettiği, 28 Şubat 2015'te Dolmabahçe Mutabakatı ile daha da somutlaşan barış ve çözüm süreci yaşandı. Ancak bu 16 yıllık

¹ Bu kavramı Nancy Fraser'dan ödünç alıyoruz. Fraser'a göre *madun karşı* kamular, resmi kamusal alanlara paralel olarak gelişen ve "tabi kılınmış toplumsal grup üyelerinin kimliklerinin, çıkarlarının ve ihtiyaçlarının muhalif yorumlarını formüle etmek için karşı söylemler icat ettikleri ve dolaşıma soktukları" söylemsel mecralardır (Fraser, 1990: 56-80).

süreçte, 2005-2007 ve 2011-2013 dönemleri, 1990'lardaki yoğunluğuna erişemese de, PKK'nin silahlı eylemlerinin arttığı yıllar oldu.

Genel ve özetleyici bir arka plan tartışmasına geçmeden önce, araştırma projemizin içeriğiyle ve zamansal aralığıyla bağlantılı olarak, Kürt meselesi ekseninde dikkate alınması gereken birkaç temel olguya kısaca değinmek gerekiyor:

Bunlardan ilki, hem proje kapsamında çalışan hukuk ekibinin hem de saha ekibinin yaşamını yitiren çocuk ve gençlere dair çeşitli kaynaklardan derlediği hukuki, demografik, coğrafi ve sosyolojik verilerin de ortaya koyduğu üzere, bu yaşam hakkı ihlallerinin büyük ölçüde 1990'lı yıllarda yaşanan "düşük yoğunluklu savaş"ın doğrudan bir mirası olduğudur. Kırsal bölgelerde meydana gelen mayın patlamaları, askerî mühimmat/atıklar ya da güvenlik operasyonları sonucu yaşamını yitiren bireylerin yanı sıra; kentsel alanlarda zırhlı araçların çarpması, protestolarda hedef alınma gibi vakalar da bu çatışmalı dönemin süregelen etkileri olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle kırsal alanlara döşenen mayınlar ve bırakılan mühimmat, 1990'larda bu bölgelerin yoğun biçimde militarize edilmesi ve geniş kapsamlı yasak bölgeler olarak ilan edilmesiyle doğrudan ilişkililiyor. Benzer şekilde, kent merkezlerinde zırhlı araç kullanımının yaygınlaşması ve protesto/eylemlerin sistematik olarak şiddetle bastırılması da, büyük ölçüde 1990'lı yıllarda zorla yerinden edilerek kentlere göç etmek zorunda kalan sivil nüfusla bağlantılanıyor (Jongerden, 2008). Bu çerçevede, yaşanan yaşam hakkı ihlalleri, yalnızca münferit olaylar olarak değil; aksine, 1990'lı yıllarda şekillenen ve günümüze taşınan çatışma dinamiklerinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir.

İkinci olarak, bu yaşam hakkı ihlalleri yalnızca bireysel, münferit ya da tesadüfi vakalar olarak değil; Kürt meselesi ile ilgili daha geniş yapısal ve tarihsel süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bir yandan, bu ihlallerin kökeni, 1990'lı yıllarda – hatta sınır bölgelerinde yaşanan mayın patlamaları örneğinde olduğu gibi daha da erken bir dönemde – devletin geliştirdiği kontrgerilla savaş stratejisi çerçevesinde mekânın sistematik biçimde insansızlaştırılması ve militarize edilmesine dayanıyor. Bu bağlamda, karakol inşaları, mobil timlerin sürekli devriyesi, mayın döşemeler, geride bırakılan askerî mühimmat gibi uygulamalar; kırsal mekânın siviller için yaşanmaz hâle getirilmesinin araçları olarak kullanılıyor. Diğer yandan, özellikle 2000'li yıllardan itibaren yaygınlık kazanan kent merkezli gösteri ve protesto etkinliklerine karşı geliştirilen stratejiler de kentsel mekânın militarizasyonunu derinleştiriyor. Zırhlı araçlarla şehirlerin kuşatılması, gösterilerin bastırılmasında askerî mantığın ve şiddetin öncelikli yöntem olarak benimsenmesi; 2000-2015 dönemi boyunca farklı zaman ve mekânlarda görülen yaşam hakkı ihlallerinin temel nedenlerinden biri hâline geliyor. Dolayısıyla, bu ihlallerin hem kırsal hem de kentsel düzeyde mekânsal politikalar yoluyla şekillenen uzun vadeli

bir devlet stratejisinin parçası olduğu, aynı zamanda toplumsal muhalefetin ve sivil taleplerin bastırılmasında kullanılan güvenlikçi yaklaşımların doğrudan sonucu olduğu görülmelidir.

Son olarak, “ne savaş ne de barış” olarak özetlenebilecek bir zamansal aralığı ifade eden araştırma dönemi, öncesinde ve sonrasında yaşanan yıkıcı ve yoğun çatışmalı iki on yılın aksine, yalnızca Kürt coğrafyasında değil, Türkiye genelinde de toplumsal muhalefetin yeniden örgütlendiği, alternatif siyasal ve sosyal taleplerin filizlendiği son derece dinamik bir süreci temsil ediyor. Bu bağlamda, çocuk ve gençlere yönelik yaşam hakkı ihlallerinin gerçekleştiği sosyo-politik zemini bu yönüyle de ele almak oldukça önemlidir. Zira, raporun ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla görüleceği üzere, yaşamını yitiren bu çocuk ve gençlere ilişkin yürütülen yaygın hafıza çalışmaları, söz konusu dönemin bu özgül karakteriyle doğrudan ilişkilidir. Bu hafıza üretimi, yalnızca geçmişin tanıklığını değil, aynı zamanda toplumsal belleğin inşasında bu dönemin özgün siyasal dinamiklerini de yansıtmaktadır.

Söz konusu dönemde yaşanan ve gerek hukuki süreçlerde gerek de toplumsal hafızada güçlü bir şekilde yer edinen birçok olay yukarıda değindiğimiz araştırma bağlamı içinde gerçekleşmiştir. Bunların arasında, raporun ilerleyen sayfalarında detaylıca ele alacağımız üzere, birden fazla kişinin yaşamını yitirdiği (örneğin 2006 yılında Diyarbakır’da gerçekleşen ve 28 Mart Olayları olarak bilinen gösteriler veya 28 Aralık 2011’de gerçekleşen Roboski katliamı) olayların yanı sıra daha bireysel düzeyde ölümlerin gerçekleştiği (örneğin Uğur Kaymaz, Ceylan Önkol, Aydın Erdem, vb.) yüzlerce olay bulunmaktadır.

Araştırmanın esas aldığı dönemi analiz ederken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli husus, yalnızca yerel ve ulusal bağlamların değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ölçekli dinamiklerin de belirleyici rol oynadığıdır. Özellikle Kürt meselesi ekseninden bakıldığında, bu çok katmanlı bağlamların etkisi daha da görünür hâle geliyor. Bu çerçevede, başta 11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) gerçekleşen İkiz Kuleler saldırısı ve akabinde ABD öncülüğünde küresel ölçekte uygulamaya konan “terörle mücadele” doktrininin etkileri kritik öneme sahiptir. Bu dönemde Irak’ın ABD tarafından işgali, “terör örgütleri” listelerinin yeniden yapılandırılması ve Türkiye’nin Kürt sorununu demokrasi dışı yöntemlerle çözüme stratejisini “terörle mücadele” söylemi altında uluslararası alanda meşrulaştırma çabaları dikkat çekiyor. Ayrıca, Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci, Erdoğan liderliğinde giderek daha belirgin hâle gelen yayılmacı ve neo-Osmanlıcı dış politika anlayışı ve Türkiye’nin küresel neoliberal pazara hızla entegre olması gibi dinamikler hem iç politikada hem de bölgesel güç dengelerinde belirleyici faktörler olarak öne çıkıyor.

1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile başlattığımız ve 2015'in ortalarında barış sürecinin sonlanması ile bitirdiğimiz bu dönemin arka planını anlamak için birkaç temel akstan bahsedebiliriz:

Türkiye'de Kamusal Alanın Genişlemesi ve Çeşitlenmesi

1980'li ve 1990'lı yıllarda ağır bedellere mal olan toplumsal mücadele deneyimlerinin birikimine dayanan 2000'lerin başı; Türk resmî devlet ideolojisinin belirlediği kırmızı çizgilerle çevrili egemen kamusal alanın yeni politik alternatifler lehine genişlediği ve çeşitlendiği bir sürece şahitlik etti. Türk-Sünni üstünlükçü resmî ulusal anlatısının sorgulanmaya ve aşınmaya başladığı bu yeni durum, ulusal, bölgesel ve küresel dinamiklerin kesişiminde gerçekleşti. PKK'nin silahlı mücadeleyi askıya alması, OHAL'in uzun bir aradan sonra kaldırılması, AB müzakere ve üyelik süreçlerinin hızlanması, iktidara yeni gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) statükonun değişimini zorlayacak bir siyasi pozisyonda olması ve 2001'deki ekonomik krizden çıkışa dair iyimser beklentilerin filizlenmesi, bu dönemde, Türkiye'de kamusal alanda statükonun sorgulandığı son derece dinamik bir tartışma başlattı. Bu tartışma, sivil toplum alanının büyümesi, egemen Türk-Sünni ulus-devlet anlatısına karşı bilgi üretim ve öğrenme olanaklarının artması, sosyal medya ve dijital bilgiye erişim alanlarının çoğalması ile birlikte yeni toplumsal hareketlerin yükselişi (Kürt hareketi, İslamcı hareket, feminist hareket, çevre hareketi) ve bunun bir sonucu olarak da madun karşı kamuların ortaya çıkışı ile sonuçlandı.

2000'li yılların başından 2015'e kadar uzanan dönemde, madun karşı kamular Türkiye'deki kamusal alan tartışmalarında belirleyici ve dönüştürücü bir rol üstlendi ve siyasal mücadele repertuarına yeni kavramlar, talepler ve tahayyüller kazandırdı. Ulusal birliğe dayalı, tekçi Türk-Sünni anlatı, toplumsal tahayyülde hâlâ merkezî konumunu koruyordu. Ancak, farklılık ve çeşitliliği bir tehdit değil, tersine bir zenginlik olarak gören alternatif bir söylem de bu karşı kamularda daha görünür hâle gelmeye ve siyasal açıdan taleplere dönüşen bir biçimde dile getirilmeye başladı. Bu dönüşümde, özellikle Kürt hareketi, feminist hareket ve 2000'lerin başlarında kısmen de olsa İslami hareketlerin etkili olduğu söylenebilir. Egemen söylemin aşındırılmasında yalnızca bu toplumsal hareketler değil; yayınevleri, dergiler ve alternatif medya mecraları gibi araçlar da eleştirel bilgi üretimi ve yayılımı açısından önemli işlevler üstlenerek, hegemonik anlatının sorgulanmasına katkı sundu.

İnsan Hakları Temelli Politik Taleplerin Yükselişi ve Hafıza Dönüşü

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, "tarihin sonu"nu ilan eden liberal demokrasilerin yükselişi ve başta Holokost, Güney Amerika'daki diktatörlükler ile Balkan ülkelerindeki savaş olmak üzere farklı şiddet deneyimlerine odaklanan hafıza çalışmalarının ortaya çıkışı, küresel ölçekte insan haklarına dayalı yeni bir adalet ve demokrasi söyleminin ana

referans çerçevesine dönüşmesine zemin hazırladı. 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanan insan hakları temelli siyasal söylem ve bu bağlamda geçmişle yüzleşmede kullanılan “insanlığa karşı işlenmiş suçlar” gibi hukuki çerçeveler, bu yeni hatırlama paradigmasında bireysel tanıklıklara yönelik ilginin artmasına ve tanığın kamusal bir figür olarak öne çıkmasına katkıda bulundu. Bu süreçte mağdurlar tanık olarak konuşmaya başladı ve bellek de bir tür “tanıklık cephaneliği” olarak değerlendirildi.

Holokost ile başlayıp özellikle Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Doğu Avrupa'daki eski Sovyet bloğu ülkeleri ve askerî cunta yönetimleri sonrasında Latin Amerika'da da gözlemlenen “hafıza dönüşü” (Sezer & Çelik, 2021) süreci gibi küresel dinamiklerin yanı sıra, Türkiye'nin AB üyelik süreci kapsamında gerçekleştirdiği yasal ve demokratik reformlar ile paralel biçimde gelişen hak temelli sivil toplum alanı, AB'nin çok kültürlülük politikalarıyla da birleşerek, Türkiye'deki ezilen toplumsal grupların, Kürtler başta olmak üzere, kendi madun kamusal alanlarında geliştirdikleri siyasal söylem ve taleplerini daha açık biçimde ifade etmelerinin önünü açtı.

Son olarak, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında tutuklanmasının ardından başlattığı yeni arayışlar ve 2000'li yılların başından itibaren Kürt hareketinin siyasal perspektifini radikal demokrasi temelinde yeniden inşa etme çabaları, “demokratik cumhuriyet” hedefi doğrultusunda ülkedeki tüm farklı kimliklerin eşit koşullarda bir arada yaşayabileceği başka bir Türkiye tahayyülünü gündeme getirdi. Bu tahayyül, anma ve hatırlama repertuarları üzerinden şekillenen bellek peyzajında belirleyici bir unsur hâline geldi.

Böylece bu arka planın etkisi ile sivil alandaki insan hakları ve demokrasiye ilişkin arayışın eşlik ettiği Türkiye'de, ilk emareleri 1990'ların ortalarından itibaren gözlemlenen insan hakları söylemi, 2000'li yılların başından bu yana ana akım bir referans çerçevesine dönüştü ve *hafıza çalışması*² da bu bağlam içerisinde filizlenerek gelişti. Bu süreçte, Türkiye'de ezilen farklı toplumsal grupların kendi madun kamusal alanlarında geliştirdikleri karşı-hafızalar, “tâbi kılınmış bilgilerin ayaklanması” (Foucault, 1997) yoluyla kamusal alanda görünürlük kazandı.

Bu insan hakları söylemi ve hafıza dönüşü, Türkiye'de adalet arayışı barındıran birçok geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma çabasını içeren son derece dinamik bir öznel alanı yarattı. Anma törenleri, sözlü tarih ve tanıklık projeleri, sergiler, kitaplar, sinema filmleri, paneller ve konferanslar aracılığıyla genişleyen bu alan, Türkiye'nin şiddet tarihine farklı perspektiflerden ışık tutan bir ayna işlevi gördü ve madun kamusal alanlarda güçlü bir toplumsal belleğin oluşumuna katkı sundu (Sezer & Çelik, 2021).

² Hafıza çalışması kavramıyla etkileri bugün de devam eden geçmişin tarihsel adaletsizlikleriyle hesaplaşmayı amaçlayan maddi, sembolik ve ahlâki girişimler bütününe atıfta bulunuyoruz (Çelik, 2020).

2000'ler Dönümünde Kürt Hareketinin Paradigmatik Dönüşümü

2000'lerdeki en önemli dönüm noktalarından biri, Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında tutuklanmasının ardından 2004'e kadar geçen süreçte Kürt hareketinin içine girdiği derin kriz ve bu krizin ardından, büyük ölçüde Öcalan'ın ortaya koyduğu teorik çerçeveye bağlı gelişen paradigma değişimiyle birlikte hareketin hızla toparlanması oldu. Öcalan'ın “demokratik konfederalizm” adı altında geliştirdiği bu paradigma etrafında yeniden örgütlenen Kürt hareketi, bağımsız bir Kürdistan devleti hedefinden vazgeçti ve Türkiye’de Kürtlerin, Türklerin ve diğer etnik-dini toplulukların eşit yurttaşlık temelinde bir arada yaşayabileceği demokratik bir cumhuriyet fikrine yöneldi.

Bu yaklaşım, bir yandan ulus-devletin tekçi ve homojenleştirici pratiklerine eleştirel bir bakış getirdi, diğer yandan farklılıkları bir zenginlik olarak kabul eden, demokratik temelde örgütlenmiş çoğulcu bir “demokratik ulus” anlayışını savundu. Kısa ve orta vadede, Kürtlerin yaşadıkları ulus-devletlerin sınırları içinde birlikte yaşamayı temel alan bir siyasal tahayyül ortaya koyan bu paradigma, aynı zamanda bu devletler içinde Kürtlerin demokratik özerklik temelinde bir statü kazanmasını öngördü ve uzun vadede dört parça hâlindeki Kürt halkları arasındaki etkileşimi artıracak bir konfederal yapı fikrini benimsedi. Bu yeni paradigma etrafında yeniden şekillenen Kürt hareketi, 2004'ten itibaren yasal siyaset alanındaki etkisini güçlendirdi.

Bu süreçte Kürt siyasal hareketinin yalnızca Türkiye’deki değil, Irak, İran ve Suriye’deki varlığı da güçlendi. Bu siyasal hareket, aynı zamanda Türkiye’de legal siyaset alanında, özellikle yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve sokak hareketleri üzerinden hızla toplumsal bir taban oluşturdu. “Demokratik Cumhuriyet” perspektifiyle hareket eden siyasi partilerin yanı sıra, bu yeni paradigmayı toplumsallaştırmanın araçları olarak 2007’de Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ve 2011’de Halkların Demokratik Kongresi (HDK) kuruldu. Kadın, gençlik ve ekoloji hareketleri bu yeni paradigma ekseninde yeniden örgütlendi ve güçlü bir kurumsallaşma içine girdi. Kültür, sanat, edebiyat ve dil hareketi alanlarında yaşanan gelişmeler ise adeta bir kültürel rönesans yarattı.

1990’lı yıllarda yaşanan zorla yerinden etmelerin bir sonucu olarak, Kürt nüfusunun yoğunluklu olduğu kent merkezlerinde ve Kürt nüfusunun ağırlıklı göç ettiği Mersin, Adana, Antalya, İzmir ve İstanbul gibi Batı metropollerinde ikinci kuşağın siyasallaşması, 2000’li yılların başından itibaren Kürt illerinde kent temelli gençleri — ve hatta çocukları da — kapsayan bir hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Türk ulusal kamuoyunda taş atan çocuklar olarak damgalanan bu hareket, hem 2000’li yılların sosyo-demografik karakteristiklerini anlamak hem de çalışmanın odağında yer alan çocuk ve gençlere yönelik yaşam hakkı ihlallerini analiz etmek açısından kritik bir olgu olarak öne çıktı (Toplum ve Kuram dergisi, 2009). 2010 öncesinde özellikle Mersin ve Adana gibi Batı kentlerinde

görünür hâle gelen bu çocuk-gençlik hareketi, 2015'e gelindiğinde birçok Kürt kentinde daha örgütlü ve daha radikal bir çehreye büründü (Darıcı & Hakyemez, 2019).

Devlet İçinde İktidar ve Hegemonya Krizi

2000'li yıllar, yalnızca madun grupların siyasal ve toplumsal alandaki mücadeleleriyle değil, aynı zamanda "Türklük Sözleşmesi" (Ünlü, 2018) içerisinde konumlanan ihtilafli aktörler arasındaki iktidar mücadelesi ve buna bağlı gelişen hegemonya kriziyle de şekillendi. 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında devreye sokulan Türk-İslam sentezi ideolojisinin sunduğu olanakları kullanarak, 1990'ların ortasından itibaren siyasal alanda giderek güçlenen siyasal İslam, AKP'nin 2002 seçimleriyle iktidara gelmesiyle birlikte önemli bir dönüm noktasına ulaştı. AKP'nin tek başına iktidara gelişinin ardından özellikle eğitim ve ordu içinde ciddi biçimde örgütlenen Gülen Cemaati ile kurduğu ittifak, Kemalist-ulusalcı iktidar bloğuna yönelik rövanşist bir tasfiye ve aynı zamanda temellük etme stratejisini beraberinde getirdi.

Bu dönemde ordu, derin devlet, mafya ve egemen sınıflar arasında süregelen ihtilaf, rekabet ve çatışmalarla yoğrulan bir kriz durumunu ortaya çıkardı. Bir yanda "eski Türkiye"yi temsil eden laik, ulusalcı Kemalist blok; diğer yanda "yeni Türkiye"yi inşa etmeye çalışan milliyetçi, muhafazakâr, neoliberal ve İslamcı ittifak yer aldı. Bu iki hegemonik blok karşısında ise Kürt hareketi ve çeşitli demokratik muhalefet güçlerinin öncülüğünde şekillenen, "başka Türkiye" tahayyülüne dayalı üçüncü bir politik çizgi ortaya çıktı (Tekdemir, 2016).

Devlet içindeki bu iktidar ve hegemonya krizi, yalnızca kamusal alanda söylemsel düzeydeki mücadeleler ya da seçim süreçlerine katılma ile sınırlı kalmadı; rejimin niteliğini köklü biçimde dönüştüren ekonomik, siyasal ve ideolojik kırılmaların da önünü açtı. Bu kırılmalar; kamu varlıklarının özelleştirilmesi, ekolojik yıkıma dayanan politikalar ve gelir eşitsizliğini radikal biçimde derinleştiren neoliberal uygulamalar üzerinden şekillendi. Aynı zamanda, 2010'da yönetim sistemini dönüştüren anayasal değişiklikler, gündelik yaşamı düzenlemeye yönelik muhafazakâr-İslamcı yönetimsellik pratikleri ve güvenlikçi politikalarla pekişen bir otoriterleşme süreci devreye girdi. Bu süreç, özellikle 2013'teki Gezi Direnişi ve 2014'teki Kobane protestoları sonrasında ifade ve protesto hakkının kriminalize edilmesiyle birlikte daha da belirginleşti.

AKP'nin seçimler yoluyla iktidara geldiği, referandumlar aracılığıyla anayasal değişiklikler için toplumsal rıza üretmeyi başardığı ve bu sayede yalnızca bir hükümet olmaktan çıkarak, Gülen hareketinin de desteğiyle devletleşme sürecine evrildiği 2000'li yılların sonunda, ulusalcı-Kemalist çevrelerdeki reaksiyon ve endişe daha da görünür hâle geldi. Ordunun açık ve örtük muhtıralarının dahi bu yeni durumu durdurmakta yetersiz kaldığı bu dönemde ortaya çıkan Cumhuriyet Mitingleri, bu endişenin ilk kitlesel mobilizasyonlarını oluşturdu. Aynı zamanda Kürt

sorununa yönelik çözüm arayışları ile bu sorunu şiddet temelli yöntemlerle bastırmaya dönük ekonomi-politik stratejiler ve bu stratejiler doğrultusunda toplumsal rıza üretme çabaları, devlet içindeki krizin başlıca mekanığı hâline geldi.

Sonuç olarak, üzerinden çok fazla zaman geçmemiş olsa da, 2000-2015 arası 15 yıllık dönemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kendine özgü bir tarihsel kırılma ânı olarak değerlendirmek gerekiyor. Gramsci'nin izinden gidersek, eski olanın çözülmekte, fakat yenin henüz tam anlamıyla inşa edilememiş olduğu bu “ne savaş ne de barış” momentii; başta Kürt meselesinin demokratik çözüm ufku olmak üzere, Türkiye'deki tüm ezilen toplumsal grupların siyasal olarak mobilize olduğu, farklı öznelliklerin ve alternatif politik tahayyüllerin şekillendiği bir olasılıklar evreni sundu. Fakat bu geçici siyasal açıklık hâli, nihayetinde Türklük Sözleşmesi'nin sınırları içinde şekillenen yeni bir hegemonik Türk-Sünni otoriterliğin hedefi hâline geldi ve 2015'ten itibaren büyük bir siyasal kırım dalgasıyla karşı karşıya kaldı.

Bununla birlikte, 2000-2015 arası “ne savaş ne de barış” döneminin kendine münhasır özellikleri olsa da, görece geri çekiliyor gibi görünmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti tarihi içindeki değişmeyen temel bazı süreklilikleri devam ettirdiğini hatırlatarak bitirmek gerekiyor. Cumhuriyet'in “Türklük Sözleşmesi” dışındaki topluluklara yönelik politikasını dört yapısal ve tekrar eden unsur karakterize etmektedir: Katliamlardan tedip ve tenkil politikalarına, pogromlardan soykırıma kadar farklı ölçek ve formlarda gerçekleştirilen *planlı etnik şiddet*; bazen Türklük bazlı, bazen de İslamcı bir ulusal kimlik anlayışından kaynaklanan gündelik ve yapısal *ırkçılık*; ulusal beka adına işlenen suçlardan ve şiddetten suçlu bulunan bireyleri ve örgütleri koruyan yasallaştırılmış *cezasızlık* ve son olarak bu şiddetin şedit bir şekilde *inkârı* (Çelik, 2025).

Devlet şiddetinin sürekliliğini belirleyen bu dört yapısal pratiğe rağmen, olağanüstü hâlin *kural değil istisna* olduğu bir Türkiye tahayyülünün kısa süreli de olsa mümkün kılındığı bu 2000-2015 dönemi, bize sürekliliklere rağmen bazı kırılmaların yaşandığını ya da bu sürekliliklerin kısmen de olsa aşıldığını fakat yine de şiddetin üretilmeye devam ettiğini gösteriyor. Bu devlet şiddeti, kendisini sadece çocuk ve gençlerin ölümleriyle değil gündelik yaşamda, hukuk uygulamalarında ve toplumsal yaşamı düzenleyen birçok alanda kesintisiz bir şekilde üretiyor.

ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEM VE METODOLOJİ

Bu rapor, 2023 yılında başlayan ve üç yıl boyunca devam eden *Adalet İyileştirir: Çocuk ve Gençlerin Yaşam Hakkı İhlallerine Bütüncül Bir Yaklaşım* başlıklı araştırma projesinin saha analizini içeriyor.

Proje kapsamında aynı saha verileri üzerinden, birbirini tamamlayan iki araştırma yürütüldü. Hafıza ve Barış çalışmaları ekibi, 2000-2015 yılları arasında Türkiye'nin Kürt coğrafyasında devlet şiddetinden kaynaklanan çocuk ve gençlerin yaşam hakkı ihlallerini ve adalet arayışını toplumsal ve kişisel boyutlarıyla ele alırken; Hukuk çalışmaları ekibi bu ihlallere ilişkin yargı süreçlerini ve cezasızlık pratiklerini hukuki bir çerçevede analiz etti. Bu rapor, ağırlıklı saha çalışmasına dayalı bir analiz sunarken, eş zamanlı olarak hazırlanan diğer yayın, hukuk ekibinin bulgularını içeriyor.

Araştırmanın temel amacı, bu yaşam hakkı ihlallerinin bir süreklilik ve cezasızlık döngüsünün parçası olarak nasıl deneyimlendiğini ortaya koymak; yaşamını yitirenlerin hikâyelerini ve geride kalanların adalet arayışlarını görünür ve duyulur kılmak; aynı zamanda, onarıcı adalet perspektifinin çeşitli alanlardaki imkân ve sınırlarını sorgulayarak, şiddetin ve kayıpların yol açtığı derin yaraların toplumsal düzeyde iyileştirilebilme olanaklarını tartışmaya açmaktır.

Bu çerçevede şu soruların peşine düştük: 2000'lerin ilk 15 yılını 1990'lı yıllarla karşılaştırarak “görece yumuşama” olarak görülen bu dönemdeki yaşam hakkı ihlalleri nasıl bir siyasi, toplumsal ve hukuki ortamda gerçekleşti? Bu ihlallerin bireysel ve toplumsal hafızada bıraktığı izler, yarattığı hayal kırıklıkları nelerdi? Aileler çocuklarını kaybettikleri gün ve sonrasında ne tür süreçlerden geçti, neler yaşadı, kayıpla yaşamının zorluklarını nasıl deneyimledi ve nasıl anlamlandırdı? Hukuki süreç nasıl işledi? Yaşanan zorluklar, aileler açısından hem maddi hem manevi olarak nasıl deneyimlendi? Tüm bunların sonunda ailelerin adalet algısı ve geleceğe dair adalet tahayyülleri nasıl ifade edildi? Öldürülen çocuk ve gençlerin kim olduğu, nasıl yaşadığı, neyle mutlu olduğu, gündelik yaşamı, ilgileri, ailesi ve çevresiyle ilişkileri, onu en iyi tanımlayan özellikleri nelerdi?

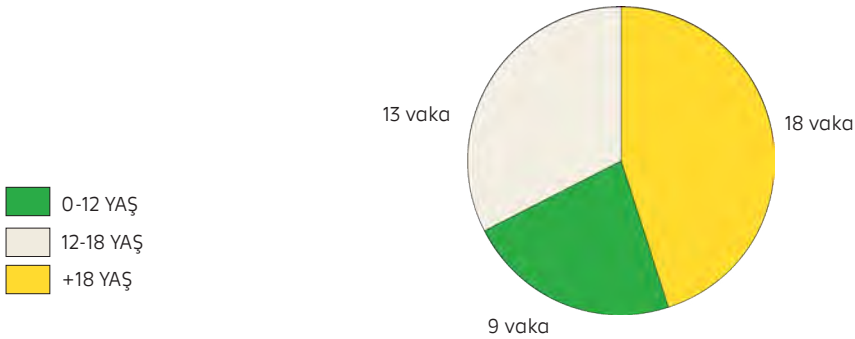
Bu sorular eşliğinde özellikle 2000'lerin ilk dönemlerinden başlayıp 28 Şubat 2015'te Dolmabahçe mutabakatının (Çiçek & Coşkun, 2016) sona erdiği güne kadarki süreci ele aldık. Türkiye'nin AB uyum sürecine dâhiliyetiyle birlikte birçok yasal düzenlemenin yapıldığı, “Kürt açılımı”nın gündeme geldiği ve görece bir çatışmasızlık ortamının yaşandığı bu dönem, çalışmamızın zamansal çerçevesini oluşturdu. Hafıza Merkezi olarak 2000-2015 dönemini, 1990'lardaki ağır devlet şiddetinin ardından görece reform ve barış söylemleriyle tanımlanan bir evrede, yaşam hakkı ihlallerinin nasıl biçim değiştirdiğini, cezasızlığın hangi mekanizmalarla sürdüğünü ve toplumsal iyileşme umudunun neden gerçekleşmediğini ortaya koymak için seçtik.

Kürt illerinde güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu yaşamını yitirenlerin sayısını tespit etmek kolay olmadığından; araştırmanın başlangıç noktasını, bu alanda uzun yıllardır çalışan İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından yayınlanmış raporlar, veri analizleri ve basın taramaları oluşturdu. Bu kaynaklar üzerinden, 2000-2015 yılları arasında Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda güvenlik güçlerinin ölümcül güç kullanımı sonucu çocuk ve gençlere yönelik meydana gelen yaşam hakkı ihlallerini içeren kapsamlı bir veri tabanı derledik. Ayrıca kurum listelerinde yer almayan vakalara, kartopu yöntemiyle saha araştırmalarında elde ettiğimiz bilgileri ekleyerek bu tabloyu genişlettik.

Bu veri tabanı, *Adalet İyileştirir* projesi kapsamında yürütülen iki paralel araştırmanın ortak zeminini oluşturdu. Hukuk ekibi bu vakaların bir kısmı için avukatlarla görüşerek dava dosyalarını inceledi ve hukuki belgeler üzerinden ayrı bir raporlama gerçekleştirdi. Saha ekibi ise bu yayına konu vakaları belirleyerek öldürülenlerin yakınlarıyla derinlemesine görüşmeler yaptı, ihlallerin toplumsal, duygusal ve hafıza boyutlarını analiz etti.

Bu yayında, elde edilen veri tabanından 0-30 yaş aralığındaki 40 vakayı araştırmanın merkezine aldık. Bu çerçevede Diyarbakır'da 15, Şırnak'ta 11, Hakkari'de 5, Van ve Mardin'de 4, Batman'da 1 olmak üzere toplam 40 yaşam hakkı ihlali vakası inceledik. 22'si çocuk (0-18 yaş aralığında) ve 18'i genç (18-30 yaş aralığında) olan bu vakalarda yaşamını yitirenlerin 18'i genç erkek, 18'i erkek çocuğu ve 4'ü kız çocuğudur. Zorla kaybetmeler sahamızdan da bildiğimiz gibi (Kaya & Bozkurt, 2014) Türkiye'de yaşam hakkı ihlalleri mağdurlarının çoğunluğunu erkekler oluşturuyor. Bu araştırmamızda vakaların çocuk ve genç olması durumu değiştirmiyor. Nitekim incelediğimiz 4 kız çocuğu vakasının da 18 yaş altı olması araştırmanın dikkat çekici bir noktasıydı.³

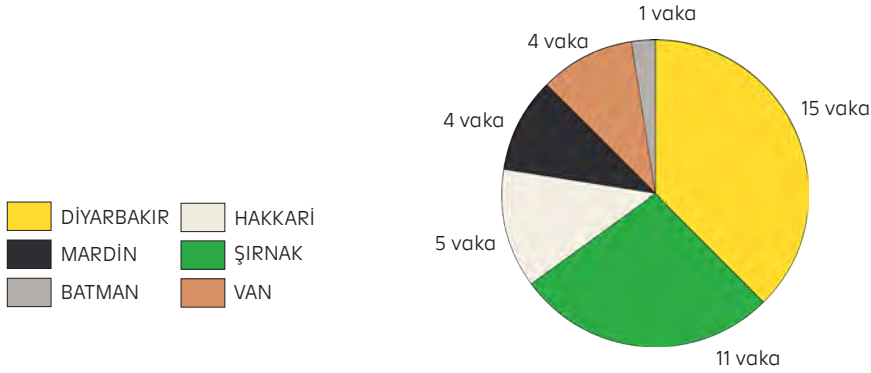
Yaşlara Göre İncelenen Vaka Sayısı

³ İncelediğimiz vakaların içinde sadece 4 kız çocuğu bulunması ve rapor boyunca 18 yaşın altındakilerin çocuk olma statülerini ve bu statülerinin beraberinde getirdiği özel haklarını vurgulamak için bu kişileri tanımlarken “kız çocuğu” ve “erkek çocuğu” ifadesini kullanmayı tercih ettik.

Mayıs 2023 - Mayıs 2025 arasında yürütülen saha çalışmasında, belirtilen 40 vaka üzerinden toplam 55 görüşme gerçekleştirildi. Bu görüşmelere 137 kişi katıldı: 78'i birinci derece yakın akrabalarından, 6'sı ikinci derece yakın akrabalarından, 53'ü ise toplumsal etki çemberinden olan kişilerden oluşmaktadır. Görüşmelerin 45'i birebir derinlemesine görüşme yöntemi ile yapılmış olup, 5 tanesi odak grup görüşmesi, 2 tanesi de ailelerle kapalı forum şeklinde gerçekleşti. Görüşmelerin tamamı yüz yüze yapıldı. Her bir görüşme ortalama 40 dakika ile 3,5 saat arasında sürdü. Görüşmelerin 41'i Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinde, 2'si Kürtçe'nin Zazakî lehçesinde, 10'u Türkçe, 4'ü de Kürtçe-Türkçe yapıldı. Saha ekibimiz Kürtçe'nin her iki lehçesine de hâkim olduğu için çevirmene gerek duyulmadı. Görüşmeler yapılmadan önce görüşme yapılacak kişilere görüşmeye dair detaylı bilgi verilerek yazılı ve sözlü izin alındı.

İllere Göre İncelenen Vaka Sayısı

Bu araştırmada günümüzde ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yaşadığı illeri kapsayan coğrafyayı merkeze aldık. Öldürülme biçimlerinin dağılımını gözeterek, vakaların bize gösterdiği yoldan ilerledik ve olabildiğince farklı deneyimlere farklı şehirlere odaklanarak ulaşmaya çalıştık. Böylece; Batman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Şırnak ve Van'ın merkez ve köylerinde saha çalışması yürüttük. Kürt coğrafyasını bütün olarak ele aldık ama şehirlerin kendi dinamiklerinin bizi yönlendirmesiyle araştırmamızı şekillendirdik. Zira faillerin kullandıkları yöntemler değişse bile, öldürme eyleminin sürekliliği hiç kesintiye uğramadığından, biz de tek tek şehirlerin değil, bütün bir coğrafyanın hafızasında ortaklaşan bu şiddet sürekliliğini görünür kılmaya çalıştık. Bu amaçla, niteliksel araştırma ve tematik analiz yöntemlerini bir arada kullanarak hem bireysel deneyimleri hem de toplumsal hafızayı anlamaya odaklandık. Bu kapsamda toplam 6 kere Diyarbakır'a, 4 kere Şırnak'a, 3 kere Mardin'e ve birer defa da Batman, Van ve Hakkari'ye gittik. Diyarbakır'da gerçekleşmiş bir öldürülme vakası sonrası ailenin Mersin'e göç etmesiyle aile ile görüşmek üzere bir kere de Mersin'e gittik. Diyarbakır merkez ilçelerle birlikte Lice, Silvan, Çermik, Ergani, Dicle, Bismil, Kulp ilçe merkezlerine

ve köylerine gittik. Mardin'in Kızıltepe ve Dargeçit ilçelerinde, Batman'ın merkezinde, Van'ın merkezinde ve Çaldıran ilçesi ile köylerinde, Hakkari'nin Yüksekova ilçe merkezi ile köylerinde görüşmeler yaptık. Bu görüşmelerin tamamını yerel bağlantılar ve sivil toplum kuruluşları sayesinde gerçekleştirdik. Özellikle ve en başta İHD'nin, Diyarbakır, Batman, Yüksekova şubeleri ve Mardin'de Medeniyetler Beşiğinde Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEBYA-DER), bu iletişimlerin kurulmasını sağladı. Bunlarla birlikte özellikle Diyarbakır, Şırnak ve Van'da insan hakları savunucuları, bu alanda çalışan hukukçular ve gazeteciler, ailelere erişimimizi sağlamak için büyük bir çaba sarf etti.

Araştırmanın temel verisi, derinlemesine mülâkatlardan elde edildi. Çocuklarını, eşlerini ya da yakınlarını kaybetmiş ailelerle gerçekleştirilen görüşmelerde, yas, hafıza ve adalet arayışına dair anlatılar derlendi. Öncelikli olarak katılımcı çeşitliliği gözetilerek kayıpların birinci derece yakınları, farklı kuşakları temsil eden anneler, babalar, kardeşler ve eşlerle birebir derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu bireysel tanıklıklar, devlet şiddetinin kuşaklar arası etkilerini anlamak için de önemli bir zemin sağladı. Aile görüşmelerinde kadınlarla, özellikle de eşini kaybetmiş kadınlarla, daha spesifik sorular ölçeğinde ayrıca görüşme yapıldı.

Görüşme halkasının ikinci çemberinde, kayıplarla dolaylı bağı bulunan akrabalar, komşular, öğretmenler ve okul arkadaşlarıyla da görüşüldü. Bu görüşmeler, topluluk düzeyinde yas ve hatırlama pratiklerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı oldu. Yine bu kaybın toplumsal etkilerine bakmak üzere sivil aktörlerle de odak grup görüşmeleri gerçekleştirildi.

Üçüncü çemberde ise, kayıpların toplumsal etkilerini tartışmak üzere odak grup görüşmeleri düzenlendi. Bu görüşmelerde belirli temalara odaklanarak dönemin aktörlerini bir araya getirdik. Toplumsal olaylarda sahada aktif çalışan gazeteciler, öldürülen çocukların okullarında görev yapan öğretmenler, yaşam hakkı ihlalleri üzerine üretim yapan sanatçılar ve bu şiddet tarihinin önemli tanıkları olan uzun süre hapis yatmış kadınlarla görüşmeler gerçekleştirdik. Bu sayede bireysel deneyimlerin ötesine geçerek, şiddetin toplumsal hafızada bıraktığı izleri çok katmanlı biçimde analiz etme olanağı bulduk. Bu odak grupları, aynı zamanda farklı adalet yaklaşımları ve taleplerini anlamak için önemli bir zemin oluşturdu.

Sahalar | Görüşmeler | Toplantılar | Forumlar

	SAHA	
	1	Şırnak (Cizre) 1-2 Mayıs 2023
SAHA		
Diyarbakır (Merkez, Lice, Silvan, Çermik) 1-6 Aralık 2023	2	
		ODAK GRUP Gazeteciler
	3	Diyarbakır 19 Şubat 2024
SAHA		
Diyarbakır (Merkez, Lice, Ergani, Dicle), Batman (Merkez), Mardin (Kızıltepe, Dargeçit) 11-29 Mayıs 2024	4	
		ODAK GRUP Öğretmenler
	5	Diyarbakır 13 Haziran 2024
SAHA		
Diyarbakır (Merkez, Lice, Bismil) 22-26 Haziran 2024	6	
		SAHA
	7	Diyarbakır (Kulp), Şırnak (Merkez, Cizre) 26 Temmuz-5 Ağustos 2024
AİLE FORUMU		
Diyarbakır 4 Ağustos 2024	8	
		SAHA
ONARICI ADALET BAĞLAMINDA ÇOCUKLAR VE TRAVMA ÇALIŞTAYI	9	Mardin (Kızıltepe) 4 Ekim 2024
Mardin 5 Ekim 2024	10	ULUSLARARASI SEMPOZYUM: Çatışma ve İnsan Hakları İhlallerine Yönelik Onarıcı Adalet Yaklaşımları
	11	İstanbul 15-16 Kasım 2024
SAHA		
Şırnak (Uludere, Roboskî), Mersin (Merkez) 19-22 Aralık 2024	12	
		AİLE FORUMU
	13	Şırnak Roboskî 22 Aralık 2024
ODAK GRUP Sanatçılar		
Diyarbakır 10 Ocak 2025	14	
		SAHA
	15	Şırnak (Cizre, Uludere) 13-15 Şubat 2025
ODAK GRUP Gençler		
Şırnak (Cizre) 14 Şubat 2025	16	
		ODAK GRUP 30 Yıllık Kadın Tutsaklar
	17	Diyarbakır 21 Şubat 2025
SAHA		
Van (Merkez, Çaldıran), Hakkari (Yüksekova) 23-30 Nisan 2025	18	
		AİLE FORUMU
	19	Diyarbakır 22 Kasım 2025

Görüşmelerin yanı sıra, mahkeme tutanakları, insan hakları raporları, basın taramaları ve saha gözlemleri de araştırmaya dâhil edildi. Ayrıca bu olayların toplumsal etkilerinin hafızaya yansımalarını görmek üzere, hafıza odaklı sanat çalışmalarına da bakıldı. Öldürülen çocuklar için yapılmış hafızalaştırma çalışmaları önemli bir odak oldu. Öldürülen çocuklara adanmış anıtlar, sanatsal üretimler ve kitaplar incelendi; bu eserler, ailelerle yapılan görüşmelerde de tartışma ve hatırlama soruları olarak kullanıldı. Bu yaklaşım, bireysel anlatılarla toplumsal hafıza arasındaki bağı daha görünür kılmayı amaçladı.

Görüşmelerin tamamının deşifresi manuel olarak profesyonel kişiler tarafından yapıldı. Kürtçe (Kurmançî, Zazakî) olan görüşmeler Türkçe'ye çevrildi; ardından, tematik analiz yöntemiyle veriler kodlandı; ana temalar ve alt temalar belirlendi, ön analizlerin ardından kapsamlı bir karşılaştırmalı değerlendirme yapıldı. Bu süreçte, şehirler arası karşılaştırmalı yaklaşım sayesinde, her bölgenin özgün deneyimleri ile ortak adalet arayış pratikleri birlikte görünür kılındı. Böylece araştırma, yalnızca bireysel vakaları değil, aynı zamanda geniş ölçekli toplumsal dinamikleri de analiz etti.

2015 sonrasında Türkiye'de daralan demokratik alan ve artan kriminalizasyon atmosferi, ailelerin kendilerini ve geride kalan çocuklarını koruma içgüdüsünü güçlendirmişti. Bu nedenle görüşmeler çoğu zaman ancak güçlü ve güvenilir referanslar üzerinden kurulabilmiş, bazı randevular son anda iptal edilmiş veya çekince nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu durum, ülkedeki genel güvensizlik ortamının sahaya nasıl yansındığını açık biçimde göstermiştir.

Araştırma boyunca katılımcıların güvenliği ve mahremiyeti titizlikle gözetildi. Görüşmeler tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirildi, isimler ve kişisel bilgiler anonimleştirildi. Araştırmacı ile katılımcılar arasındaki güven ilişkisi, sürecin en önemli dayanaklarından biri olduğundan; ayrıca, şiddet ve kayıp anlatılarının katılımcılar açısından yeniden travmatize edici olabileceği dikkate alındığından görüşmeler hassasiyetle yürütüldü. Ailelerin güvenliğe dair endişe ve hassasiyetlerine azami özen ve anlattıklarını en sadık şekilde aktarmak için büyük çaba gösterildi. Analizin tüm sorumluluğu raporun yazarlarına aittir.

Bu araştırmanın yöntemi ve saha çalışmaları kadar, onu yönlendiren adalet anlayışı da çalışmanın temel bileşenlerinden biri oldu. Saha boyunca karşılaştığımız anlatılar, yalnızca yaşanan ihlallerin değil, aynı zamanda adaletin ne olduğuna ve nasıl mümkün olabileceğine dair farklı kavrayışların da ifadesi oldu. Bu nedenle, saha analizine geçmeden önce, araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan bütüncül adalet yaklaşımını ve bu yaklaşımın dayandığı tartışmaları ele almak anlamlı olacaktır.

ADALETİ ARARKEN:
BÜTÜNCÜL BİR
YAKLAŞIMA DOĞRU

Çatışmaların ve sistematik insan hakları ihlallerinin etkilerinin yoğun olduğu diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de cezasızlıkla mücadele, faillerin hesap verebilirliğini sağlama çabasındaki aktivistlerin, hukukçuların, hayatta kalanların ve mağdur yakınlarının adalet mücadelesinin merkezinde yer aldı. Çoğu durumda, bu hukuki mücadele faillerin mahkûmiyeti ile sonuçlanmamış, birçok durumda ise mağdurlar veya yakınları daha da zarar görmüş, hatta kriminalize edilmiştir. Bununla birlikte, hukuki kazanımlarla sınırlanamayacak bu çabalar, mağdurların ve daha geniş anlamda Kürt toplumunun hakikat ve adalet arayışının temel unsurlarını oluşturdu.

Araştırma kapsamında yönelttiğimiz “Adalet sizin için ne ifade ediyor? Hangi koşullar sağlandığında sizce adalet tesis edilmiş olur?” sorusuna, mağdur yakınlarının çoğu net bir yanıt verdi: faillerin cezalandırılması. Ancak pek çoğu cezalandırmanın intikam anlamına gelmediğini de vurguladı. Onlara göre ceza, bu ihlallerin tekrarlanmaması ve hem kendilerinin hem de gelecek kuşakların barış ve güvence içinde yaşama hakkının korunması için bir ön koşuldur. Bu gözlemler, bizi çalıştığımız bağlamda cezalandırıcı adalet ile onarıcı ve dönüştürücü adalet arasındaki bilindik ayrımı sorgulamaya davet etti. Bu rapor, söz konusu yaklaşımları birbirine karşıt pozisyonlarda değerlendirmek yerine, bireyler ve toplum açısından adaletin tesis edilmesinde bu yaklaşımların nasıl birbirini tamamlayabileceklerini ele almayı amaçladı.

Bu nedenle, mağdur yakınlarının adaletle dair ihtiyaç ve beklentilerini anlamak, *Adalet İyileştirir* çalışmasının merkezinde yer aldı. Sistematik cezasızlık ortamında hukuki mücadele ne anlam taşımaktadır? Farklı adalet yaklaşımları, yaşanan zararı onarabilir ya da ihlalleri mümkün kılan ve failleri koruyan adaletsiz sistemi dönüştürebilir mi? Bu araştırmayı, onarıcı adalet ilkeleri ve uygulamalarını tartışmaya açmak; özellikle yaşanan ağır hak ihlalleri ile Kürt meselesi odağında bu ilkelerin Türkiye’deki anlamını ve sınırlarını değerlendirmek için bir fırsat olarak gördük. Bu bölümde de, bu yaklaşımımızı şekillendiren farklı kavram ve bakış açılarını ortaya koymayı ve raporun bulgularını Türkiye’deki daha geniş adalet ve barış tartışmaları çerçevesinde konumlandırmayı amaçladık.

İnsan Hakları İhlallerine Karşı Hukukun Önemi ve Sınırları

Failin cezalandırılmasına odaklanan cezalandırıcı adalet, kısas ilkesi (*lex talionis*) ve diğer eski kaynaklardan hareketle genellikle en eski adalet biçimi olarak görülüyor. Dahası, bir zarar meydana geldiğinde cezalandırma güdüsünde olan insan doğasına atıfta bulunularak, bu yaklaşım doğal bir zemine oturtuluyor (Zehr, 2002). Suçları tanımlayan ve bunlara karşılık gelen cezaları belirleyen ceza sistemlerinin gelişimi, modern devletlerin inşasıyla eş zamanlı ilerlemiş; vatandaşların kontrol ve disipline edilmesi, devletlerin

çabalarının merkezinde yer almıştır. Buna paralel olarak, cezalandırmanın amaçları ve yöntemleri üzerine farklı bağlamlarda yürütülen teorik ve siyasal tartışmalar, cezalandırıcı adaletin işlevini ve etiğini sorgulayagelmıştır. Bu nedenle, idam cezasına, ceza adalet sisteminin tümüyle kaldırılmasına (*penal abolitionism*) ve çocuk adalet sistemine ilişkin tartışmalar; modern devletin ceza adaletine yönelik uzun soluklu eleştirel geleneğinin parçalarını oluşturur.

İnsan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, hesap verebilirlik meselesi çoğu bağlamda cezasızlıkla mücadele altında ele alınıyor. Diktatörlük ve/veya çatışma bağlamlarında, hukukçular, mağdur yakınları ve aktivistler, failleri hesap verebilir kılmak amacıyla bir araya gelerek hukuki ve hukukun ötesine geçen stratejiler geliştiriyor. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası ceza hukuku ve insan hakları hukukunun gelişimi, “insanlığa karşı suçlar” ve “soykırım” gibi yeni suç kategorileri tanımlamış; insan haklarının yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde korunması için uluslararası mekanizmalar oluşturulmuştur. Birçok engelle karşılaşmalarına rağmen, hukukçuların, aktivistlerin, hayatta kalanların ve mağdur yakınlarının yürüttüğü mücadeleler somut sonuçlar doğurmuştur: Hukuki düzenlemeler ve içtihatlar, ağır insan hakları ihlallerine ilişkin hesap verebilirlik kapsamını kademeli olarak tanımlamış ve genişletmiş; uluslararası mahkemeler, hakikat komisyonları ve kimi zaman da yerel mahkemeler, mağdurların ve mağdur yakınlarının hakikat hakkını tanımış; yargı süreçleri, mağdurların akıbetine ilişkin olguların ortaya çıkmasına katkı sağlamış ve faillerle yüzleşmeye kapı aralamıştır.

Bununla birlikte, insan hakları ihlallerine ilişkin yürütülen hukuki mücadeleler farklı düzeylerde engellerle karşılaştı. Birçok devlet, hesap verebilirlikten kaçınmak için hukuki düzenlemelerinde muğlak ifadelerle yer verdi, af yasaları ve zamanaşımı düzenlemelerine başvurdu. Mağdurların, aktivistlerin ve hukukçuların sindirilmesi ya da kriminalize edilmesinin yanı sıra, yargı bağımsızlığının zayıflığı ile hâkim ve savcılar üzerindeki baskılar da failleri koruyan cezasızlık zırhının sürdürülmesine katkıda bulundu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası mahkemelerin kararları ise devletler tarafından işlenen ya da göz yumulan insan hakları ihlallerinin tanınmasında temel bir rol oynuyor. Ne var ki birçok devlet, tazminat ödenmesinin ötesinde, failleri hesap verebilir kılma ve söz konusu ihlallerin tekrarlanmasını önleyecek reformları hayata geçirme konusunda isteksiz davranıyor.

Türkiye’deki insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, mağdurların ve mağdur yakınlarının yürüttüğü hukuki mücadeleler; yetersiz soruşturmalar, dosyaların mahkemeye taşınmasındaki zorluklar, yargı sistemi ve mağdurlar üzerindeki baskılar, davaların yıllarca sürmesi ya da zamanaşımı nedeniyle düşmesi gibi birçok engelle karşılaştı (Kurt, 2014; Ataktürk Sevimli vd., 2021). Zorla kaybetmeler bağlamında,

yönetmenliğini Berke Baş'ın, ortak yapımcılığını Hafıza Merkezi'nin üstlendiği *Dargeçit* belgeseli; kimliği bilinen failleri korumak için hangi taktiklerin eş zamanlı veya ardışık biçimde uygulandığını çarpıcı biçimde ortaya koyuyor (Lévy-Aksu, 2025). Bu raporda ele alınan çocukların ve gençlerin yaşam hakkının ihlali vakalarında da, her ne kadar değişen ekonomik ve siyasal koşullar ile yerel dinamikler, davaların hukuki zemine taşınıp taşınamamasında önemli bir rol oynasa da, mağdur yakınları ve avukatlar tarafından benzer mekanizmalar tarif ediliyor. Genel tablo itibarıyla, 1980'lerden bu yana Kürt illerinde yaşanan ağır hak ihlallerinin, hukukçuların, hak savunucularının ve yerel toplulukların kararlı çabalarına rağmen büyük ölçüde cezasız kaldığı görülüyor; bu durum, adil ve kalıcı bir barışın tesisi önündeki en çekişmeli meselelerden biri olmaya devam ediyor.

Cezalandırıcı Adaleti Yeniden Düşünmek

Faillerin hesap verebilirliğinin önündeki çok katmanlı engellerin yanı sıra, son birkaç on yılda cezalandırıcı adalet ve cezasızlıkla mücadele, farklı coğrafyalardaki akademisyenler, uygulayıcılar ve aktivistler tarafından ceza adalet sisteminin tümüyle kaldırılması taraftarı ("abolitionist") ya da reformist bakış açısından giderek daha fazla eleştiriliyor. Her ne kadar bu eleştirel yaklaşımların Türkiye'deki yankısı sınırlı olsa da, bu yaklaşımlar *Adalet İyileştirir* projesinin temel araştırma sorularını önemli ölçüde şekillendirdi. Bu çerçevede, bu çalışmada, bir yandan cezalandırıcı adalete yöneltilen eleştirilerin teorik ve siyasal zeminini anlamaya, diğer yandan da cezasızlıkla mücadelenin insan hakları hareketleri ve mağdurlar açısından hâlâ açık ara bir öncelik olduğu Türkiye bağlamında bu eleştirilerin geçerliliğini değerlendirmeye çalıştık.

Cezalandırıcı adalete yöneltilen en ciddi itirazlardan biri, faillerin bireysel düzeyde sorumlu tutulmasına dayalı hukuki mücadelenin insan hakları ihlallerinin yapısal boyutlarını ve devlet aygıtı içinde veya toplumsal düzeyde sorumluluğun farklı katmanlarını tespit etmekte yetersiz kalmasıdır (Clamp, 2016). Bu bakımdan, başarılı bir dava sürecinin sonucunda sağlandığı iddia edilen kapanış, şiddetin altında yatan siyasal ve toplumsal dinamikleri hukuki süreçte göz ardı ettiğinden, genellikle kurgudan ibaret kalıyor. Her ne kadar hakikate erişim, özellikle zorla kaybetmeler ve yargısız infazlar gibi ihlallerde hukuki mücadelenin temel motivasyonu ve sonucu olarak görülse de, yargılamalar ve davalar çoğu zaman dava kapsamının dışında kalan olgu ve süreçlerin üzerinin örtülmesine yol açıyor. Hukuki mücadelenin bir diğer tartışmalı yönü ise mağdurların çıkarlarının nasıl tanımlandığıdır. Bu raporda da ortaya konulduğu üzere, 2000'lerde hayatını kaybeden Kürt çocuk ve gençlerinin yakınlarının başlıca talepleri arasında faillerin yargılanması ve cezalandırılması yer alıyor. Cezalandırıcı adalete atfedilen bu öncelikli önem Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte; 1970'lerden bu yana dünya genelinde, mağdurların hakları

ve talepleri için cezasızlıkla mücadele eden hukukçular ve hak örgütleri, hukuki hesap verebilirliğin mağdurlara karşı ahlâki bir borç olduğu vurgusuyla bunu gündeme getiriyor. Öte yandan, cezasızlıkla mücadele hareketine yönelik eleştirel yaklaşımlar, mağdurun çıkarı söylemini farklı açılardan sorguluyor (Engle, 2016). Öncelikle, bu eleştiriler, hukuki süreçlerin çoğu zaman mağdurların çıkarları gözetilerek tasarlanmadığını vurguluyor. Dolayısıyla dava süreçleri; mağdurların ve yakınlarının yaşadıklarını önemsizleştirmek ya da inkâr etmek, deneyimlerini ve duygularını ifade etmelerini engellemek ya da failleri korumak ve beraat ettirmek suretiyle, mağdur ve yakınlarının daha da fazla zarar görmesine neden olabiliyor. Bu nedenle de, faillerin cezalandırılması durumlarında dahi, mağdurlar ve mağdur yakınlarının iyileşmesi için psikolojik destek, maddi tazminat ve tekrarlanmama garantisi gibi ek mekanizmalara ihtiyaç olduğu gözlemleniyor.

Ayrıca, bazı akademisyenler mağdurların adaleti doğal olarak faillerin cezalandırılmasıyla özdeşleştirme eğiliminde oldukları görüşünü sorgulayarak, birçok yerel toplulukta adalet anlayışlarının çeşitliliğine ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana insan hakları hareketlerine yön veren cezasızlıkla mücadelenin bu çeşitlilik içindeki sorumluluğuna dikkat çekiyor. Her ne kadar bu eleştirel yaklaşımlar arasında birçok konuda hâlâ fikir birliği sağlanamamış olsa ve daha derin tartışmalara ihtiyaç duyulsa da, bu yaklaşımlar cezasızlığa karşı yürütülen mücadelenin tarihselleştirilmesi ve bağlamsallaştırılması gereğine işaret ederek, insan hakları hareketleri içinde eleştirel ve özdüşünümsel bir yaklaşımın önemini hatırlatıyor.

Bu eleştirel yaklaşımlar, Kürt meselesi bağlamında mağdurların aileleri tarafından açıkça dile getirilen cezalandırıcı adalet taleplerine nasıl hitap edebilir? Türkiye'de mağdurlar, aileleri, hukukçular ve aktivistler tarafından yılmaksızın sürdürülen hukuki mücadelelerde hangi dinamikler öne çıkıyor? Şunu vurgulamak gerekir ki, cezalandırıcı adalete yöneltilen eleştiriler, yalnızca mağdurlara değil, failler de dâhil olmak üzere tüm topluma fayda sağlayabilecek bir uzlaşma ve dönüşüm ufkuyla dile getiriliyor. Suçlar ve hak ihlalleri, adil ilişkilerde bir kırılma olarak görülmekte; bu nedenle adaletin sağlanması, hukuki süreçlerin bireyselci sınırlarının ötesinde, daha adil, eşit ve barışçıl bir topluma ulaşma süreci olarak tanımlanıyor (Llewellyn & Philpott, 2014). Dikkat çekici olan, bu araştırma sürecinde görüşülen mağdur yakınlarının çoğu da hukuki mücadelelerini sürdürmelerinin temel motivasyonu olarak bu dönüşüm ufkuna atıfta bulundu. Kendi ifadeleriyle, mağdurlar adına adalet arayışını ahlâki bir sorumluluk olarak sürdürmekle, hesap verebilirlik, eşit haklar ve güvenlik açısından yargı sürecinin tüm toplum için bir değişim yaratmasını beklemek arasında herhangi bir çelişki ya da gerilim bulunmuyor.

Biz de sistematik cezasızlığa ve mağdur haklarına gösterilen duyarlılığın sınırlılığına karşın, hukuk alanının hâlâ adalet arayışında başlıca tercih edilen mecra olmaya devam

etmesinin, daha geniş bir çerçeveden Türkiye'deki siyasal baskı ve direniş bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz (Uçarlar, 2015). Onarıcı adalet üzerine akademik çalışmalarda ele alınan birçok geçiş dönemi veya geçiş dönemi sonrası bağlamının aksine, Türkiye'de Kürt meselesi Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri farklı yoğunluk düzeylerinde varlığını sürdürüyor. Dahası, Türkiye'nin siyasal sistemi, temsiliyet, haklar ve özgürlükler açısından hâlen ciddi sorunlar barındırıyor. 2000'lerdeki göreceli liberalleşme döneminin ardından, 2016'dan bu yana yaşanan otoriter dönüşüm, sivil alanı ve direniş imkânlarını giderek daraltıyor. Yargı bağımsızlığına yönelik sistematik müdahaleler ve önceki dönemlerden miras kalan cezasızlık zırhının sürekliliği, hukuki alanın da bu bağlamdan azade olmadığını gösteriyor. Bununla birlikte, mahkemeler hâlâ mağdur yakınlarının hakikat ve hesap verebilirlik taleplerini dile getirebildiği nadir platformlar olarak önemini koruyor. Zorla kaybetmeler bağlamında bu yüzleşme henüz başarıya ulaşmamış, cezai sonuçlar doğurmamış olsa da, 2010'larda yürütülen davaların önemi Dargeçit ve Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM) davalarında mağdur yakınları tarafından vurgulanıyor (Göral, 2019).

Bu raporda, söz konusu davaların siyasal önemi daha çok olumsuz biçimde ortaya çıkıyor: vakaların çoğunluğunda soruşturmalar kovuşturmaya dahi gitmiyor; hukuki alan, adalete erişimin imkânsızlığının ve devlet mercileriyle gerçekleşemeyen yüzleşmenin bir simgesi hâline geliyor. Öte yandan, kovuşturmaya giden soruşturmalarda ise bu davalar etrafında gelişen hukuki ve siyasal mobilizasyonun yetersizliği, hukuki alanın anlamını sorgulatır hâle getiriyor. Yerel düzeyde sonuç vermeyen bu hukuki mücadelelerde, Kürt halkı tarafından 1990'larda yaşanan ihlallere ilişkin çığır açıcı kararlarıyla tanınan AİHM ise son umut olarak görülüyor. Ancak bu rapor, son on yıldaki AİHM kararlarında yaşanan uzun süreli gecikmelerin ve ret kararlarının mağdur yakınlarında derin bir hayal kırıklığı yarattığını da ortaya koyuyor. Genel olarak bakıldığında, hukuki mücadelenin geleceği — devlet şiddetini ve cezasızlığı nesiller boyunca çok katmanlı biçimde deneyimlemiş aileler açısından dahi — daha önce hiç olmadığı kadar tıkanmış görünüyor.

Bu karamsar tabloya rağmen, bu raporun bulguları hukuki alanın mağdurlar ve mağdur yakınları gözündeki siyasal ve ahlâki önemini doğruluyor. "Adalet" in çoğu zaman "cezalandırıcı adalet" ya da "hukuki mücadele"yle özdeşleştirildiği bir toplumsal bağlamda, bu bakış açısının meşruiyetini sorgulamak metodolojik ve etik açıdan bu araştırmanın amacına uygun olmamakla birlikte, bireysel hukuk davaları ile son on yıllarda Kürt illerinde öne çıkan daha geniş siyasal mücadele arasındaki süreklilik, hukuki alana indirgenemeyecek bir adalet ufkuna işaret ediyor. Bu nedenle, bu rapor, adaletin bireysel ve toplumsal düzeyde iyileşme ve dönüşüm yaratma potansiyelini sorgularken onarıcı adalet teorileri ve uygulamalarından yararlanıyor.

İyileşme ve Dönüşme: Adalet ve Barışı Hayal Etmek

Onarıcı adalet, genellikle mevcut ceza adalet sistemine yönelik eleştirel bir yaklaşım olarak bilinse de, bu kavram on yıllardır akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından insan hakları ihlalleri ve çatışmalar bağlamında, bireysel ve kolektif düzeyde yaşanan zararın altında yatan siyasal ve toplumsal dinamikleri de sorgulayarak bu zararları onarmayı amaçlayan ilke ve uygulamaları ifade etmek için kullanılıyor.

Sosyal dokunun onarılmasına yaptığı vurgu ve dönüştürücü ufkuna istinaden, onarıcı adalet 1997'de Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmasından bu yana özellikle geçiş dönemi adaleti bağlamlarıyla ilişkilendiriliyor (Clamp, 2014). Son on yıllarda, onarıcı adalet mekanizmaları birçok geçiş dönemi adaleti sürecine entegre ediliyor. 2002-2012 yılları arasında faaliyet gösteren ve Ruanda'daki Tutsi soykırımının faillerinin hesap vermesini amaçlayan topluluk temelli Gacaca Mahkemeleri, benimsediği yöntem ve yol açtığı sonuçları tartışmalı olsa da, sorumluluğunu kabul eden faillerin hakikati anlatmalarını, toplumsal katılımı ve topluma yeniden entegrasyonlarını teşvik eden geleneksel çatışma çözümü yöntemlerinden yararlanarak onarıcı adaletin simgesel kurumlarından biri hâline geldi (Clark, 2014). Daha yakın bir örnek olarak, Eylül 2025'te Kolombiya'daki Özel Barış Mahkemesi (JEP), sivillere yönelik yasa dışı öldürmelere karışmış eski askerler hakkında ilk onarıcı cezaları verdi: suçunu kabul eden ve JEP ile işbirliği yapan askerlere hapis cezası yerine, beş ila sekiz yıl süreyle zarar verdikleri topluluklarda kamu hizmetinde bulunma ve tazminat verme cezası verildi (Umana, 2025). Onarıcı adalet, yakın gelecekte bir geçiş dönemi ufkı bulunmayan, çatışmaların ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı toplumlarda da, hakikatin ortaya çıkarılması, tazminatın ve uzlaşmanın sağlanması için bir dizi ilke ve mekanizma olarak giderek daha fazla tartışılıyor (Gready & Robins, 2019). Ancak tüm bu örneklerde, insan hakları ihlallerine onarıcı adalet yaklaşımlarının uygulanabilirliği ve onarıcı adaletin barış ile uzlaşmaya gerçek katkısı konularında ciddi görüş ayrılıkları bulunuyor.

Türkiye bağlamında onarıcı adalet kavramı, ülkede yüz yılı aşkın süredir yaşanan çoklu hak ihlalleri, katliamlar ve adaletsizliklere rağmen hâlâ oldukça sınırlı biçimde biliniyor ve tartışılıyor. Yukarıda da belirtildiği üzere, cezasızlıkla mücadele, devlet kurumları ve siyasal çıkarlar tarafından korunan faillerin hesap verebilirliğini sağlama çabasındaki aktivistlerin, hukukçuların, hayatta kalanların ve mağdur yakınlarının adalet mücadelesinin merkezinde yer alıyor. 2000'li yıllarda, özellikle de 2013-2015 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Kürt hareketi arasında yürütülen barış süreci döneminde, geçiş dönemi adaleti paradigması akademik ve sivil çevrelerde ciddi bir ilgi görmüş olsa da (Alıcı, 2025), barış sürecinin çöküşüyle birlikte Kürt illerinde yeniden tırmanan şiddet ve ülke genelinde haklara yönelik baskılar bu ilgiyi büyük ölçüde zayıflattı (Alıcı, 2024).

Bu araştırma da, 2022-2024 yılları arasında çeşitli paydaşlarla gerçekleştirilen görüşme ve toplantılar da, geçiş dönemi adaletine dair bu ufuk eksikliğini — ya da başka bir ifadeyle, siyasal değişim ve Kürt meselesinin çözümüne ilişkin beklentilerin düşüklüğünü — açık biçimde yansıtıyor. Bununla birlikte, araştırmanın saha çalışmasının 2025 ilkbaharına denk gelen son dönemleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Kürt hareketi arasında başlayan yeni müzakere sürecinin ilk aylarına rastladı. Sürece dair şeffaflık eksikliği ve devletin somut adımlar atmaktan kaçınması güvensizliği beslese de, bu dönemde mağdur yakınlarıyla yapılan görüşmelerde olası bir barışa yönelik atıflar, kırılğan da olsa yeniden filizlenen bir değişim umuduna işaret ediyor.

Geçiş dönemi adaletine dair bir ufkun bulunmadığı ya da muğlak olduğu durumlarda, onarıcı adalet yaklaşımlarından ne öğrenebiliriz? Öncelikle, onarıcı adalet yaklaşımları çatışma ve eşitsizliklerin kökenlerini sorguluyor; daha adil ilişkilerin ve kalıcı barışın inşasında farklı zamansallıkların ifade edilmesi gereğine dikkat çekiyor (Clamp, 2014). Bu bakımdan, olası bir geçiş dönemi, adalet çabalarının ne ilk ne de son adımı olarak görülmelidir. Açık ya da örtük çatışma dönemlerinde adalet çabalarının makro siyasal gelişmeler üzerindeki etkisi sınırlı olabilmesine rağmen; bu çabalar, insan hakları ihlallerinin belgelenmesi, mağdurlara destek sağlanması, diyalog ve hafıza çalışmaları gibi faaliyetler aracılığıyla sivil direnişin ve dirayetin en temel unsurlarını oluşturuyor. Aynı zamanda, bu çabalar geçiş dönemi süreçlerinde hakikat arayışına ve uzlaşmaya katkı sağlayabilecek değerli kanıtlar ve deneyimler sunuyor. Öte yandan, onarıcı adalet perspektifinden bakıldığında, geçiş dönemi adaleti süreçleri eşitsizlik ve adaletsizliğin yapısal boyutlarını ve demokratik olmayan dönemlerin sona ermesinden sonra da sıklıkla varlığını sürdüren şiddet ve dışlama kalıplarını sorgulamakta neredeyse hemen her zaman yetersiz kalıyor. Dolayısıyla, geçmişle onarıcı adalet perspektifinden başa çıkmaya çalışmak, farklı zamansallıkları dile getirmeyi ve genellikle ayrı ayrı ele alınan dönemler ve konular arasındaki süreklilikleri ve değişimleri sorgulamayı gerektiriyor. Türkiye örneğinde, Ermeni Soykırımı ve Kürt Çatışması (Çelik & Dinç, 2018) gibi geç Osmanlı döneminden günümüze farklı grupları hedef alan şiddet ve ayrımcılık arasındaki bağlantıları ve milliyetçilik, ırkçılık ve toplumsal eşitsizliğin oynadığı rolü araştırmak, geçiş adaleti sürecinin ve mekanizmalarının iyi tanımlanmış sınırlarına sığdırılması zor olacak kapsamlı bir yaklaşımın unsurlarını oluşturuyor. Ayrıca, geçiş döneminin sona ermesinden sonra sosyal haklara, ayrımcılık karşıtlığı veya eğitim gibi alanlarda sürekli çabalara ihtiyaç duyuluyor. Bu bakımdan, onarıcı adalet yaklaşımı, geçmişi, bugünü ve geleceği birlikte kuran bir adalet ufkuna işaret etmekle birlikte; mevcut düzeni sorgulamaya veya dönüştürmeye katkı sunan geniş bir yelpazedeki uygulama ve girişimleri kapsıyor.

İkinci olarak, onarıcı adalet perspektifi, çatışma ve hak ihlallerinden etkilenen bireylerin ve toplulukların ihtiyaç ve taleplerini tartışmak için kapsamlı bir çerçeve sunuyor.

Hak ihlalleri ve şiddetin yol açtığı zararın çoklu katmanlarını kabul eden bu yaklaşım, mağdurlar ve ilgili topluluklar için psikososyal destek ile tazminatın önemini vurguluyor. Mağdurların ve hayatta kalanların deneyimlerini ve taleplerini ifade edebilmelerine alan açmak, ihlalleri belgelemek ve bu deneyimleri hafızalaştırmak; hem bireysel ve toplumsal iyileşmeye katkı sağlamak hem de hak ihlallerinin tekrarlanmaması için gerekli koşulları oluşturmak açısından adalete yönelik çabaların temel bileşenleri olarak kabul ediliyor. Bu bütüncül bakış açısı, nesiller boyunca şiddetin izlerini ve etkilerini taşıyan, çoğu zaman acılarını ifade etme ya da kayıplarının yasını tutma imkânından mahrum bırakılan Kürt illerini tanımlayan sömürgeci uygulamalar ve uzun süreli çatışmalar bağlamında özellikle önem taşıyor (Biner & Biner, 2019). Mevcut araştırmanın ilham kaynağı olan *Öldürülmelerdi Arkadaşlarımız Olacaklardı* adlı çalışmada sunulan anlatılar, 2000'li yıllarda öldürülen Kürt çocuklarının anılarını, anne babalarının duygularını ve 2000'li yıllarda Kürt illerinde büyüyen genç yazarların bakış açılarını iç içe geçirerek bu farklı katmanlara ışık tutuyor (Soydan vd., 2023). Adaletle yönelik bu daha geniş yaklaşımda, hukukçular ve hak savunucularının yanı sıra sosyal hizmet uzmanları, terapistler, eğitimciler, araştırmacılar ve sanatçılar da şiddet ve adaletsizlik deneyimlerini anlamada, kamuoyuna aktarmada ve dönüştürmede rol oynayarak; dolayısıyla takdir edilmesi ve desteklenmesi gereken aktörler arasında yer alıyor. Mevcut araştırma çerçevesinde; terapistler, öğretmenler ve sanatçılarla yürütülen görüşmeler ve işbirlikleri ile çocuklara ve gençlere yönelik mikro girişimlere verilen destek, bu farklı boyutların nasıl bir araya gelebileceğini ve bu alanlarda karşılaşılan çok yönlü zorlukların nasıl anlaşılabilirliğini göstermesi bakımından özellikle önem taşıyor.⁴

Bu bütüncül yaklaşım, bir yandan geçiş dönemi ufkunun yokluğunda adaletsizliklerden etkilenen mağdurları ve toplulukları desteklemek için farklı perspektifler sunarken, diğer yandan oldukça tartışmalı unsurlar da barındırıyor. Onarıcı adalet paradigmasına içkin olan kırılmış toplumsal ilişkileri onarma fikri, hak ihlali failleri de dâhil olmak üzere tüm tarafları entegre eden bir süreci ifade ediyor (Llewellyn, 2012). Geçiş dönemi bağlamlarında bu yeniden entegrasyonun, sıklıkla, çatışma ya da hak ihlallerine karışmış tarafları uzlaşma adına hesap verebilirlikten muaf tutan kısmi veya tam af yasaları biçimini aldığı oluyor (McEvoy & Mallinder, 2012). Af yasaları, hak savunucuları ve mağdur kolektifleri tarafından cezasızlık zırhı olmak ve yaşanan acılara saygısızlık anlamına geldiği gerekçesiyle sert biçimde eleştirilse de, bu yasaların bireysel, siyasal ve toplumsal etkileri belirli bağlamlarda değerlendirilmelidir.

⁴ Mağdur aileleriyle yürütülen saha çalışmasıyla birlikte, bu araştırma bağlamında adalet anlayışımızı çerçevelenerek şu karşılaşmalar büyük rol oynadı: Avukatlar, öğretmenler ve sanatçılarla yapılan odak grupları; Mardin'de Psychology Kurdi girişimiyle birlikte düzenlenen "Onarıcı Adalet Perspektifinden Çocuklar ve Travma" atölyesi (Eylül 2024); Hafıza Merkezi Uluslararası Onarıcı Adalet Sempozyumu (Kasım 2024). Ayrıca, Mardin'de çatışmadan etkilenen çocuklarla atölyeler, Diyarbakır'daki çocuklarla hikâye anlatımı ve çatışmayı ele alan bir animasyon filmin de yer aldığı, bu proje kapsamında desteklenen mikro onarıcı adalet projelerinden de çok şey öğrendik.

Sorumluluğunu kabul eden ve hakikat arayışına katkı sunan faillere uygulanan onarıcı tedbirler, yukarıda bahsedilen Kolombiyadaki JEP örneğinde görüldüğü gibi, yeniden entegrasyon ve uzlaşmayı değerlendirmemize olanak tanıyan bir alternatif sunuyor. Ancak, cezalandırma yerine kamu hizmeti ve tazminata öncelik verilmesi, mağdurlar tarafından güçlü itirazlara yol açtığından; bu tür tedbirlerin daha adil ve barışçıl bir toplumun inşasına gerçekten katkı sağlayıp sağlamadığını değerlendirmek için henüz çok erken.

Mevcut araştırmada mağdur yakınları, hukukçular ve hak savunucuları ile yapılan görüşmeler, toplantılar ve gayriresmî sohbetler, ağır insan hakları ihlallerinin faillerine af uygulanması fikrine neredeyse tam bir fikir birliğiyle karşı çıktığını gösteriyor. Raporun son bölümünde de ele alındığı üzere, affetmenin imkânsızlığı ve tazminatın konu dışılığı — her ne kadar bu konularda farklı görüşler bulunsa da — mağdur yakınları tarafından sıklıkla açıkça dile getiriliyor. Bu tutum, genellikle faillerin hesap vermelerini engelleyen bir yaklaşıma indirgenen “onarıcı adalet” kavramına karşı güçlü itirazlara yol açıyor. Bu tepkiler, bir yandan, onarıcı adalet teorileri ve uygulamalarının bir ölçüde yanlış anlaşıldığını göstermekle birlikte; öte yandan, söz konusu insan hakları ihlallerinin siyasal boyutuna da işaret ediyor. Daha önce de belirtildiği üzere, ağır insan hakları ihlalleri, yönetimsellik ve tahakkümün çok katmanlı yapısının yalnızca bir yönünü oluşturmakta; adalet mücadelesi ise daha geniş anlamda haklar ve özgürlükler için verilen Kürt siyasal mücadelesi bağlamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, bozulmuş toplumsal ilişkilerin onarılmasının ön koşulu, on yıllar boyunca hak ihlallerinin tekrarlanmasına ve Kürt yurttaşların temel siyasal ve kültürel haklardan mahrum bırakılmasına olanak tanıyan siyasi yapının ortadan kaldırılması veya dönüştürülmesi olmalıdır. Sebep olunan zararın kabul edilmemesi ve haklar ile demokrasinin ilerletilmesi yönünde somut adımlar atılmaması durumunda, faillerin yeniden entegrasyonu konusu, görüştüğümüz kişilerin çoğu için etik ve siyasi açıdan önemsiz görünüyor.

“Onarıcı adalet” terminolojisi ve hiç var olmamış ideal bir düzeni ve adil toplumsal ilişkileri “onarma” kurgusu da, görüştüğümüz bazı kişiler tarafından eleştirildi. Bu kişiler, adalet sorusunun siyasetten arındırılması ve Kürt meselesinin temelinde yatan milliyetçilik, kolonyal yönetimsellik ve şiddet örüntülerine ilişkin tartışmaların önünün kesilmesi riskine dikkat çekti. Buna karşılık, bazı akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından benzer ilkeleri ve uygulamaları ifade etmek için tercih edilen “dönüştürücü adalet” kavramı (Nocella, 2011), siyasi ve sosyal değişimler açısından beklentilerini daha iyi yansıtmaması nedeniyle görüştüğümüz birçok kişi tarafından daha uygun bulundu. Ancak genel olarak bakıldığında, devletin ve temsilcilerinin hesap verebilirlikten ve yüzleşmeden kaçınmaya devam ettiği, sivil alana yönelik baskıların ise diyalog ve uzlaşma olasılığını zayıflattığı bir bağlamda, adaletle ilişkin onarıcı ve dönüştürücü yaklaşımların merkezinde yer alan ilişki boyut çoğunlukla soyut bir düzeyde kaldı.

2024 yılının sonlarında başlayan Türk hükümeti ile Kürt hareketi arasındaki müzakere süreci, yeni bir geçiş dönemi ufku yaratacak ve onarıcı adaletin merkezinde yer alan ilişkisel yaklaşımı daha anlamlı kılabilir mi? Her ne kadar bu süreç Kürt illerinde barışa dair umutları yeniden canlandırmış olsa da, bugünlerde hâkim olan tepeden aşağı yaklaşım, onarıcı adaletin ilke ve uygulamalarından oldukça uzak görünüyor. Ne devlet yetkilileri tarafından benimsenen “terörsüzlük” söylemi ne de Ağustos 2025’te kurulan Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu’nun hiyerarşik yapısı ve dar kapsamı, geçmişle yüzleşmenin, hesap verebilirliğin ve yapısal eşitsizliklerin tartışılabilmesine ve mağdurların taleplerinin dinlenebileceği elverişli bir ortamın oluşmasına katkı sunabiliyor. Bununla birlikte, sürecin anlamı ve sonuçlarına dair yoğun belirsizliklere rağmen, on yılı aşkın çatışma döneminin muhtemel çözümü, bu bölümde tartışılan onarıcı adalet yaklaşımının merkezinde yer alan temel soruları yeniden gündeme getiriyor: Siyasi mahkûmlar af yasalarından yararlanacak mı? Tasfiye sürecinde gerilla üyeleri topluma nasıl yeniden entegre edilecek? Ve Kürt halkının, uzun süredir mahrum bırakıldığı, siyasi ve kültürel haklara erişebilmesi için hangi reformlar gerçekleştirilecek?

Son siyasi gelişmelere doğrudan değinmese de, bu raporun bulguları, çatışmadan doğrudan etkilenen topluluklar arasında barış beklentilerinin adaletle ilişkin güçlü taleplerden ayrı düşünülemeyeceğini ortaya koyuyor. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca Kürt halkına ve diğer grup ya da bireylere karşı işlenen insan hakları ihlallerinin çok katmanlı mirasıyla nasıl başa çıkılabilir ve bu ihlallerin yeterince belgelenip hatırlanması nasıl sağlanabilir? Devletin ve temsilcilerinin sorumluluğu hangi biçimlerde tanınmalı; hangi koşullarda af, kamuoyu önünde özür dileme veya tazminat, mağdurlar ve toplum genelinde anlamlı ve kabul edilebilir hâle gelebilir? Son olarak, ve belki de en önemlisi, adalet, barış ve demokrasiyi ifade eden; daha eşit ve adil bir topluma katkı sunacak dönüştürücü bir ufku nasıl tahayyül edebiliriz? Bu araştırma, bu açık uçlu sorulara yanıtlar sunmayı amaçlamadı. Ancak birçok açıdan, bu sorular, raporun merkezinde yer alan genç mağdurların yakınlarının ve toplulukların deneyimleri ve adalet talepleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle de, onların sesleri duyulmadan, barış ve adalet için anlamlı bir ufuk tahayyül etmek mümkün değildir.

SAHA **ANALIZI**

Bu bölüm, araştırmanın niteliksel veri analizine dayanan saha bulgularını üç eksen üzerinden ele alıyor. İlk bölüm, çocuk ve gençlerin yaşam koşullarını belirleyen toplumsal, mekânsal ve siyasal zemini inceliyor; şiddetin hangi tarihsel ve yapısal koşullarda süreklilik kazandığını anlamaya çalışıyor. Takip eden bölüm, bu yapısal zemin üzerinde, meydana gelen ölümlerin farklı biçimlerine, mekânlarına ve örüntülerine bakıyor, şiddetin gündelik hayattaki tezahürlerini ortaya koyuyor. Üçüncü bölüm ise ihlallerin ardından yürütülen adalet arayışını ve hafızalaştırma çabalarını bireysel ve kolektif düzeyde incelerken bu süreçlerin nasıl bir direniş alanına dönüştüğünü inceliyor.

BÖLÜM 1

Yaşamak: Kürt illerinde Çocukluk ve Gençlik Deneyimleri

Niteliksel veri analizinin bu ilk bölümü, 2000'li yılların görece daha az çatışmalı dönemlerinde Kürt illerindeki çocuk ve gençlerin yaşam deneyimlerine odaklanıyor. Bu çalışmanın ana konusu çocuk ve gençlerin maruz kaldıkları yaşam hakkı ihlalleri olsa da bunları bir vaka veya sayıya indirgmeden ölen çocuk ve gençlerin hayatlarına dikkat çekmek araştırmanın amaçlarından biriydi. Bu sebeple, çocukların büyüdüğü yılların siyasi ve toplumsal ortamını anlamaya, çocukluk deneyimlerini yakınlarıyla konuşmaya önem verdik. Bu yaklaşım sayesinde mekânsal ve sosyo-ekonomik şartların çocuklar arasında ne kadar farklı deneyimlere yol açtığını gördük. Odaklandığımız gençler, şehirde veya kırsal alanda büyüyen, okul okuyan veya okumayıp çocuk yaşında çalışmaya başlayan, erken yaşta siyasete merak saran veya siyasetle ilgilenmeyen bireylerdi. Ancak tüm bu bireysel farklılıklara rağmen, onların deneyimini şekillendiren iki temel ortak koşul dikkat çekiyor:

1. 1990'lardaki çatışma ve şiddetin çok katmanlı izlerinin hem özel hayatlarında hem de toplumsal dinamiklerde büyük bir rol oynaması.
2. 2000'lerde olağanüstü hâlin kalkmasına rağmen Kürt coğrafyasının, Türkiye'nin diğer bölgelerinden ayrı tutularak özgün güvenlik politikaları ve hak ihlallerine maruz bırakılması.

Bu açıdan, farklı mekân ve deneyimlere ışık tutan bu bölüm bir sonraki bölümde analiz edilecek yaşam hakkı ihlallerini mümkün kılan zemini anlamak için önemlidir.

Çocuk ve gençlerin yaşam hakkının ihlâl edildiği mekânların her biri, belli bir tarihsel ve siyasal karakteristik taşıyor. Ancak, bunları iki ana kategoriye ayırmak mümkün: ya 1990'larda zorla yerinden edilen nüfusun gelip yerleştiği ve bu nedenle büyük bir demografik büyüme yaşayan kent ve ilçe merkezleri; ya da kırsal alanda, güvenlik

politikaları açısından stratejik olan ve bir kısmı sınır hatlarında yer alan yerleşimler. Dolayısıyla bu iki karakteristik, yaşam hakkı ihlallerinin de çerçevesini oluşturuyor.

1) Şehir Deneyimleri: Toplumsal Hareketlilik ve Güvenlikçi Politikalar

1990'larda zorla köyünden göç ettirilenlerin şehirlerde kurduğu veya yerleştiği mahalleler, geçmişteki kayıpların ve bastırılmış yasın taşıyıcısı olarak şekilleniyor (Dinç, 1997; Çağlayan vd., 2011). Kentlerdeki yaşam hakkı ihlalleri ekseriyetle bu siyasal mobilizasyonu dağıtma ve toplumsal enerjiyi bastırma amacı taşıyor. Bu dönemde yaşanan toplumsal olaylar, devletin güvenlikçi yaklaşımının şehir hayatına nasıl nüfuz ettiğini de açık biçimde gösteriyor (Kılıç, 2023). Çatışmasızlık olarak adlandırılan süreçte dahi, kamusal alanın her tür siyasal ifadesi bir "tehdit" olarak kodlanmış, güvenliğin sağlanması ile muhalefetin bastırılması arasındaki sınır giderek belirsizleşmiştir. Bu nedenle 2000'li yıllar, şiddetin doğrudan silahlı çatışmalardan kamusal alanın düzenlenmesine, sokaktaki varoluş biçimlerinin kriminalize edilmesine doğru nasıl kaydığını da gösteriyor.

A) Diyarbakır'da 2000'lerin Toplumsal Hareketliliği ve Şiddet

Bu noktada, şiddetin biçimsel dönüşümünü en açık biçimde gözlemleyebileceğimiz kentlerden biri Diyarbakır'dır. 2000'li yıllarda şiddet, Diyarbakır'da doğrudan silahlı çatışma biçiminde değil, daha çok gündelik hayatın denetimi ve kamusal alanın sınırlandırılması yoluyla görünür hâle gelmişti. Kürt illerinin diğer şehirleriyle kıyaslandığında, burada güvenlik güçlerinin müdahale tarzı ve şiddeti meşrulaştırma biçimi daha kontrollü, ancak aynı ölçüde sistematikti. Şehrin uluslararası kamuoyunun gözünün önündeki konumu ve metropolleşmenin getirdiği görünürlük, şiddetin tonunu değiştirse de bu kez "olağan düzenin" içinde sürdürülen bir güvenlik rejimiyle toplumu kuşatmıştı. Kürt illerinin diğer şehir ve kırsal alanlarına göre Diyarbakır'ın gençlere sunduğu farklı eğitim, sosyalleşme, iş ve kültür imkânları, aynı zamanda toplumsal ve siyasal mobilizasyonu artıran etkileşim alanları oluşturmuştu. Ancak, aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere cep telefonları ve internetle iletişimin kolaylaştığı 2000'li yıllarda toplumsal hareketler bir mahalle veya şehirle sınırlı kalmayıp birçok yeri etkilemişti. Bu sebeple, farklı kırımları olsa da bağlantılı direniş ve baskı mekânlarından bahsetmek mümkündür.

Türkiye'de Kürt Kamusal Alanı Merkezinin İnşası

1980 askerî darbesi sonrası farklı politik fraksiyonlara mensup Kürt militanların hapsedildiği Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'ndeki sistematik şiddet ve işkenceye karşı direniş ile başlayan fakat esas olarak 1990'lı yıllardaki direnişlerle daha da güçlenen bir siyasal kimliğin taşıyıcısı hâline gelen Diyarbakır; 2000'li yıllarda siyasal, toplumsal ve kültürel

açıdan önemli dönüşümler yaşadı. 1990'lı yılların köy boşaltmaları ve zorunlu göçün sonucu olarak yaşanan hızlı demografik artış, özellikle Kayapınar, Bağlar ve Yenişehir ilçelerini etkileyen hızlı ve plansız bir kentleşme sürecini doğurdu. Çatışmaların azaldığı, yoksulluk ve işsizlik oranlarının yüksek olduğu bu dönemde, Diyarbakır'daki inşaat ve hizmet sektörleri kırsaldan kente göçü beslemeye devam etti. 2000'de 1,3 milyon olan il nüfusu 2010'ların başında 1,6 milyona ulaştı (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2000; 2010). 2000'li yıllarda Türkiye ortalamasına göre en genç nüfusa sahip illerden biri olan Diyarbakır'da nüfusun yaklaşık % 60'ı 25 yaş altındaydı (TÜİK, 2000). 2000'li yıllarda Dicle Üniversitesi'nin büyümesi de bölgedeki gençler arasında şehrin çekim gücünü artırdı. Çoğu kırsal kökenli olan, zor ekonomik şartlarda yaşayan ama siyasi bilinci yüksek olan bu gençlik 2000'li yılların toplumsal hareketliliğinde öncü bir rol oynadı.

1999'dan itibaren Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin Kürt siyasi partileri tarafından yönetilmesi, şehrin Kürt illerindeki merkezî konumunu güçlendirdi. Çok dilli belediyeçilik, katılımcı yönetim, gençlik ve kadın temsiliyeti gibi birçok öncü uygulamaya imza atan belediye, kamusal alanın dönüşmesinde büyük bir rol oynadı (Gambetti, 2005). 2001 yılından itibaren Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından her yıl düzenlenen kültür ve sanat festivalleri veya edebiyat günleri, farklı etnik ve kültürel grupları bir araya getiren, kültürel diyalogun ve kültürel çeşitliliğin ön planda tutulduğu, dönemin sembollerinden biriydi. Böylece Kürt sahasındaki geçmişle yüzleşme, restorasyon ve rehabilitasyon çalışmalarının ana üssü Diyarbakır oldu. Özellikle Kürt siyasi hareketinin belediye seçimlerini kazandığı 1999 yılından itibaren kent hem Kürt hareketinin hem de farklı sivil toplum aktörlerinin kamusal bir bellek inşasının politik şantiyesine dönüştü. Kürt hareketinin başta belediyeler olmak üzere kentteki sivil örgüt, inisiyatif ve kurumlar ağı üzerinden yeniden Amed olarak vaftiz ettiği şehir 1999'dan, belediyelere kayyumlar aracılığıyla el konulduğu 2016'ya kadar kültürel, sembolik ve mekânsal düzeyde bir yeniden inşaya tanıklık etti (Çelik, 2021). Bu sebeple, 2015 yılına kadar, Diyarbakır'dan, belediyenin farklı sosyal ve kültürel girişimlere destek vererek, yeni bir anma ve anıt politikası geliştirerek, kamu alanı ve toplumsal hayatı dekolonize etme konusunda önemli adımlar atabildiği bir dönem olarak bahsedilebilir (Gambetti, 2010).

Ancak kamusal alanın dönüşmesinde farklı alanlardaki sivil girişimler ve toplumsal hareketler de önemli bir rol oynadı (Çiçek, 2012). Kadın hareketi, gençlik hareketi ve kültür sanat girişimlerinin yoğun olduğu bu yıllarda, çok sayıda yeni sivil toplum ve kültür oluşumu ortaya çıktı, taleplerini kamusal alanda daha da görünür kılabilirdi. Diyarbakır, Kürtçe yayın yapan medya kuruluşlarıyla ve Kürtçe tiyatro, edebiyat, müzik girişimleriyle bölgenin kültürel üretiminin merkezi hâline geldi. Aynı yıllarda açılan Kürtçe okullar çocuk ve gençler için bir alternatif eğitim modeli geliştirmeye çalıştı. Özellikle bir gecekondu mahallesi olarak bilinen ve 1990'lı yıllarda zorunlu göç ile köyden Diyarbakır'a gelenlerin yerleşim yeri olan Bağlar semtinde (Andiç & Pasta, 2025) büyüyen ve birçok

sebeple formal eğitime devam edemeyen gençler için müzik, sinema ve tiyatro alanında anadilde eğitim imkânı sunan konservatuarlar, bu gençler için önemli bir üretim alanı açtı.

2000'li yılların başında çocuk alanında yapılan çalışmalar da hem sivil toplum girişimlerinde hem de yerel yönetimlerin gündeminde belirgin bir yer edinmeye başladı. 2001'den itibaren Diyarbakır Sur Belediyesi'nin öncülüğünde ve çeşitli sivil toplum kurumlarının desteğiyle gerçekleştirilen Çocuk Festivali Türkiye'de bu alandaki ilk örneklerden biri olarak dikkat çekti (Sosyal Kültürel Yaşam Geliştirme Derneği, 2003). Henüz Türkiye'de de yeni gelişen bir alan olan çocuk çalışmaları, Diyarbakır'da çatışma koşullarının ortasında, hem yenilikçi hem de onarıcı bir perspektifle ele alındı. Özellikle 1990'lı yıllarda köy boşaltmalarıyla zorunlu göçe maruz kalan ailelerin çocuklarına yönelik bu girişimler, psiko-sosyal destek, eğitim ve sanat alanlarında önemli bir boşluğu doldurdu. Her ne kadar kurumlar bu girişimleri bu yönüyle tanımlamasa da, yürütülen çalışmaların sanat yoluyla psiko-sosyal destek sağladığı açıktır. Bu dönemin çocuk alanındaki en etkili ve kalıcı örnekleri arasında 2003'te kurulan hak temelli çocuk politikalarının üretilmesi konusunda, dezavantajlı konumdaki çocuklara yönelik iyileştirici projeler yürüten Çocuklar Aynı Çatının Altında Derneği (ÇaÇa) (Karatay vd., 2009); 2000'lerin başında kurulan ve ekoloji, kadın ve çocuk alanında çalışmalar yürüten Göç ve İnsani Yardım Vakfı (GİYAV); 2004'te Sur'daki çocuklarla eğitim ve kültür alanında çalışmalar yürüten ve 2015'ten itibaren faaliyetlerine Rengarenk Umutlar Derneği olarak devam eden Umut Işığı Kooperatifi sayılabilir. Bu kurumlar, Türkiye'de henüz gelişmekte olan çocuk çalışmaları alanına, özellikle çocuk hakları ve çatışma sonrası toplumsal onarım bağlamında, özgün ve dönüştürücü bir birikim kazandırdı.

2000'li yıllardaki toplumsal hareketliliğin bir diğer simgesi de Newroz kutlamalarıdır. 1990'lı yıllarda yasaklanan Newrozlar, 2000'den itibaren resmî izinlerle Diyarbakır'da kitlesel olarak kutlanmaya başladı. O yıllarda yüzbinlerce kişiyi bir araya getiren Newroz kutlamaları, devletin bayramı "Türkleştirme" çabalarına rağmen Kürtlerin kimlik ve hak mücadelesinin toplumsal gücünü gösterdiği bir arenaya dönüştü. 2006 yılına kadar Fuar Alanı'nda, sonraki yıllar ise Newroz Parkı'nda kutlanan Newrozlar, bazı yıllarda PKK lideri Abdullah Öcalan'ın mesajlarının okunduğu, özgürlük ve barış taleplerinin yükseldiği bir direniş alanı hâline geldi. Ancak 21 Mart dışında da yıl boyunca düzenlenen siyasi cenaze törenleri, kepenk kapatma eylemleri, okul boykotları ve yürüyüşler, kentin yoğun siyasi hareketliliğini gösteriyordu. Devlet tarafından yakından izlenen bu toplumsal hareketler, 28 Mart 2006 örneğinde olduğu gibi, aynı zamanda devletin devam eden baskı ve şiddetinin dönüşen yüzünü gösterdiği olaylar oldu.

28 Mart 2006 Olayları: Şiddetin Dönüşen Biçimi

28 Mart 2006'da Diyarbakır'da başlayan olaylar bu yerel ve bölgesel dinamiklerin en çarpıcı örneklerinden biri olarak öne çıkıyor (İnsan Hakları Derneği, 2006). Olay, güvenlikçi politikaların kamusal alandaki varlığını ve devletin toplumsal tepkilere yaklaşım biçimini kristalize eden bir kırılma ânı olarak da okunabilir (Günay, 2009). Aynı zamanda, 28 Mart 2006'da Diyarbakır'da başlayan toplumsal hareket hem devlet şiddetiyle yüzleşme biçimini hem de toplumsal tepkinin nasıl zincirleme olaylara dönüştüğünü de ortaya koyuyor.

Protestoları tetikleyen olay, bir operasyonda öldürülen 14 PKK üyesinin 28 Mart 2006'da Diyarbakır'da defnedilmesi idi. Çok sayıda F-16 uçağının mezarlık üzerinde uçuş yaptığı cenaze töreninde, mezarlık dönüşü törene katılan kitleye polis müdahale etti. Bunun üzerine başlayan protestolar önce Diyarbakır'da sonrasında Mardin, Batman ve Siirt'te de yayıldı. Esnaf kepenk kapattı, öğrenciler okulları boykot etti. Diyarbakır'da ateşli silah veya gaz kapsülü isabeti nedeniyle 5'i çocuk 10 kişi hayatını kaybetti, 200'ü çocuk 563 kişi gözaltına alındı, 91'i çocuk 382 kişi tutuklandı; Mardin, Batman ve Siirt'te de 3 kişi yaşamını yitirdi (Epli & Yaşar, 2024: 172-173).

Güvenlik güçlerinin kontrolsüz ve orantısız güç kullanmasıyla birlikte büyüyen olaylarda hayatını kaybeden gençlerin ve çocukların yakınlarıyla yapılan görüşmelerde o günler tüm boyutuyla, net bir dille anlatılıyor. Birçok görüşmecimiz, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Çocuk da olsa, kadın da olsa, terörün maşası olmuşsa gereken müdahaleyi yapacağız" açıklamasını ("Çocuk da olsa", 2006) 28 Mart Olayları ile ilgili güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanımına yol açmış bir beyan olarak yorumluyor. Görüşmeciler aynı zamanda, "Çocukların artık dünyanın gözü önünde öldürüldüğü ve bunun talimatının bilfiil yetkililer tarafından verildiği bir süreç"i'n başlangıcı olarak görüyor⁵ ve Kürtlerin bu söylemden sonra çok farklı bir döneme girdiklerini vurguluyordu. Bu olay aynı zamanda 2002'de iktidara gelen AKP'nin Kürt meselesinin çözümüne dair halk nezdinde yarattığı beklenti konusunda da önemli bir kırılmaya işaret ediyordu. Erdoğan'ın bu sözleri Kürt meselesine güvenlikçi yaklaşımın önceki dönemlerle süreklilik taşıyacağına dair de ilk ciddi emare olarak algılanıyordu.

Protestolar hızla yayılırken kentteki sivil aktörler de devreye girerek, olayların son bulması için güvenlik güçlerinin çekilmesini ve bir uzlaş sağlanmasını talep etti. Gazeteciler, öğretmenler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler, cenazelerin teslim edilmesi, gömülmesi ve yasın saygı çerçevesinde sükûnetle tutulabilmesi için yoğun çaba harcadı. Ancak bu girişimler sonuçsuz kaldı; her geçen gün gerilim daha da tırmandı. Olayların

⁵ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Öğretmenlerle Odak Grup - 13.06.2024

durması için yürütülen bu sivil toplum hareketliliği, sendikaların ve inisiyatiflerin merkezi idare ile yaptığı/yapmaya çalıştığı görüşmelerin sonuçsuz kalması, dönemin aktörlerinin üzerinde, bunca zaman geçmesine rağmen, ağır sorumluluk olarak kaldı.

“28 Mart olayları yaşandığı zaman (...) Hani herkes bir şeyler yapalım diye uğraşırken, valilikten randevu istenirdi ve vali randevu vermezdi. Ama [güvenlik güçleri] sokakta sıkıştıkları yerlerde, ‘Kitleyi durdurun!’ diye (...) bizi orada kalkan olarak kullanıyor, ‘Bunları durdurun!’ diyor ama bizi resmî anlamda valilik muhatap almıyordu. O bölgelerde [çatışmaların yoğun olduğu] çalışan öğretmen arkadaşlar buldukları her fırsatta sendikaya gelirlerdi, (...) ‘Biz ne yapabiliriz? Daha ne yapabilmeliyiz?’ Ve bu aslında bir şey yapamama, o katliamların önüne geçememenin bizlere yüklediği ağır bir yükü de getiriyordu. Geline aşamada bir şey yapamamanın da sorumluluğu var üzerimizde. (...) Engelleyememenin...”⁶

Olaylar sırasında tüm şehirlerde hayat durma noktasına geldi, okullar eğitime devam edemedi. Olayların merkezindeki okullarda çalışan öğretmenlerle yaptığımız görüşmede öğrencileriyle kurdukları bağı ve bu süreçte üstlendikleri rolleri, *“bir taraftan öğrencilerin güvenliğini sağlamaya çalışırken, şehirdeki çatışmaları durdurmak için de bir taraf olmaya zorlandık”⁷* şeklinde dile getiriyorlardı. Bu pozisyon, bazen arabuluculuk, bazen kalkan olmak, bazen de öğrencilerinin cenazelerine katılmaya kadar uzanıyordu.

“Bizim okuldan da bir öğrencinin vefat haberini biz dördüncü gün duyabildik çünkü o süreçte kimin nerede olduğunu, [kime] ne olduğunu öğrenmenin bir imkânı yok. (...) Okula gittik, okulda öğretmen arkadaşlar tedirgin, öğrenciler zaten yok. Bir yaralanma haberi geldi, benim kendi sınıfımda öğrenci. (...) Balkonda suratına gaz fişegi gelip [isabet edip] yaralanan bir öğrenci. (...) 2006 olaylarının (...) Özellikle eğitim üzerinde çok büyük etkisi oldu. Burada öğrencilerin, hatta öğretmenlerin hedef alınması, okulların hedef alınması (...) Yani bir eğitimci bunu düşünmek zorunda kalıyor. Yani orada eğitim ne olacak, onları bırakıyorsun bir tarafa, benim yaşam hakkım, çocuklarımla yaşam hakkı, öğrencilerimin yaşam hakkı ne olacak? Öğrencim yaralı, evine ziyarete gittik. (...) Üçüncü gün bu defa Abdullah Duran’ı, bizim yan sınıfta (...) Onun vefat haberi. O kaos ortamında aileye git, cenaze...”⁸

⁶ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Öğretmenlerle Odak Grup - 13.06.2024

⁷ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Öğretmenlerle Odak Grup - 13.06.2024

⁸ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Öğretmenlerle Odak Grup - 13.06.2024

Bu araştırma kapsamında yakınlarıyla görüştüğümüz Ahmet Araç (26 yaşında), Emrah Fidan (17 yaşında) ve İlyas Aktaş (24 yaşında) 28 Mart 2006 protestolarında hayatlarını kaybettiler. Öldürülen genç ve çocukların yakınları, öğretmenler, gazeteciler ve sanatçılarla yapılan görüşmeler 28 Mart 2006'nın devlet şiddeti ile toplumsal tepkinin kesiştiği bir dönemeç olarak kolektif hafızada yerini koruduğunu gösterdi. Bu da, üzerinden on yıllar geçse bile, o gün yaşananların, bugünün mekânsal ve siyasal hafıza üretimini şekillendiren dinamik bir unsur olduğunu ortaya koyuyor. Enes Ata'nın yardımına ambulansın gelmemesinin, müdahale yapılmasına izin verilmemesinin, örüntülü ve sistematik bir eylemin parçası olduğu da dile getiriliyor:

“Ambulans gelmedi. Gazeteciler aldılar hastaneye yetiştirebilmek için, gazetecilerin gözleri önünde meydana gelen bir olaydı.”⁹

B) Cizre’de Şiddet Gölgesinde Çocukluk Deneyimleri

Cizre, 2000’li yıllara dair akılda kalan olaylara görüşmeciler nezdinde cevap bulmakta en zorlanılan mekân oldu. Bunun en önemli nedeni, 2015 şehir savaşlarında yaşananların bir travmaya dönüşerek kentin toplumsal ve mekânsal sürekliliğini kıran bir eşik yaratmasıydı (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019). O dönem yaşanan yoğun şiddet, şehir dokusunu yeniden biçimlendirmiş; mekân, gündelik hayat ve toplumsal hafıza arasındaki dengeyi kalıcı biçimde sarsmıştı (Darıcı & Hakyemez, 2019). Aradan neredeyse on yıl geçmesine rağmen, Cizre’de kolektif hafıza hâlâ 2015 yıkımı etrafında şekillenmekteydi. 2015 öncesine dair hatırlama biçimleri silikleşmiş, kent hafızası kendisini o kırılma anına sabitlemiş durumdaydı.

Bu sebeplerle, Cizre’de 2000’li yılları sormak ve o döneme dair anlatılar duymak çoğu zaman sonuçsuz bir çabaya dönüştü. 2000’lerin başından itibaren Kürt illerinde hissedilen görece yumuşama ve 2012’de başlayan “çözüm sürecinin” yarattığı umut havası, Cizre’de 2015’te yaşanan şehir çatışmalarıyla birlikte kesintiye uğramış oldu. O günlerde yaşananlar toplumsal barışa dair bütün tahayyüllerin de sönümlenme ânı olarak hafızalara kazındı. Görüşmelerde bu unutmama hâli, bilinçli bir tercihten çok, travmanın ağırlığının bir sonucu olarak karşımıza çıktı. Hafızalar 2015’e kilitlenmiş durumda kalıyor; kimse 2000’lerin görece çatışmasızlık günlerini anlatmak istemiyor, o dönemi hatırlamakta zorlanıyordu. 1990’lı yıllarda Cizre sokaklarında yaşananlar “Cizre bodrumları” (Altay, 2016) ile birleşiyor ve görüşmelerde araştırma ekibine bile yönelen yakınmaya ve hatta hesap sorma hâline evriliyordu. Devlete ve tüm kurumlarına, siyasi yapılara, sivil topluma ve uluslararası kamuoyuna “O zaman neredeydiniz? Ne yaptınız? Neden engel olmadınız?” diye soruyorlardı.

⁹ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Gazetecilerle Odak Grup - 19.02.2024

90'ları yaşayan yetişkinlerin bugünkü suskunluğuna karşı gençlerle yaptığımız görüşmelerde, devreden kuşaklar arası hafızanın yarattığı öfke, sesli, sözlü ve eylemsel pratikleriyle kendini gösteriyordu. 90'lara dair sadece beyaz torosları hatırlayan Cizreli genç bir katılımcı, 2000'li yılları şöyle tanımlıyor:

“90'lı yıllar belki de daha sert geçmiştir. Bilmiyorum. Ama 2000'li yılların koşullarında 2000'li yıllar daha sert geçmişti. Hani ben o sertliğin devlet tarafından yumuşatıldığına inanmıyorum yani. (...) Bence en ufak bir müdahale de sertliktir. (...) Yahya Menekşe mesela... Bir gün önce gördüğüm bir arkadaşım ertesi gün bir panzerin altında öldü yani.”¹⁰

Bu da bize Cizre'de kuşaklararası hafıza aktarımının bambaşka bir sonucu ile karşılaştığımızı gösteriyor: 1990'larda doğan çocukların, 2000'lerde *Taş Atan Çocuklar* olarak anılan kuşağa dönüşmesi. 1990'ları doğrudan yaşamamış olsalar da o dönemin hafızasını ailelerinden ve yakın çevrelerinden dinleyerek büyüyen bir kuşak, bu aktarılan hafızayı kendi mücadele biçimlerine dönüştürüyordu (Akın & Danışman, 2011). Bu hafıza, 2000'lerin de belirleyicisi ve güçlü dinamiklerinden biri hâline geldi. Cizre'de görüştüğümüz bir genç bu kuşaklararası aktarımın kendi hayatlarında nasıl bir pratiğe dönüştüğünü şöyle ifade ediyor:

“Bu çocukların 90'ların travmaları ile şekillenen ve eylemselliğe dönüşen bir travmalarının olduğunu geçiriyorlar. Cizre'de, Nur mahallesinde, Cudi mahallesinde¹¹ büyüdük biz zaten. Buralarda hep eylem olurdu. 90'larda doğanlar 90'ların vahşetini birebir deneyimlememiş olsa da o travmanın mirasıyla büyüyorduk. O atmosferin içinde o yaşananları iliklerimize kadar hissederek büyüyorduk. Yani o dönemi şimdi değerlendirdiğimde, 16 yaşına buradan durup baktığımda, bizi sokağa döken, bize o taşı attıran şey; 90'lardan bize taşınan o hafıza, o travmaydı.”¹²

Yıllar, dönemler ve aktörler değiştikçe pratikler iki taraf için de değişiyordu. Her dönemin kendi usûlleri ve kendi hafızası belirleyici oluyordu. Devlet ve kurumları, 1990'ların çocuklarının karşısına başka aygıtlarıyla çıkmaya başlamıştı. Cizreli bir başka genç, devletin Cizre ile kurduğu ilişkiyi *“Burada hiçbir şey tesadüf değil”¹³* diyerek tanımlıyordu.

¹⁰ Görüşme: Şırnak, Cizre - Yahya Menekşe Vakası - 15.02.2025

¹¹ 2015 şehir çatışmalarının yaşandığı mahalle.

¹² Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

¹³ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

Yahya Menekşe ve Taş Atan Çocuklar

Nitekim bu araştırma kapsamında dört kere gittiğimiz Cizre’de kiminle konuşuyorsak tüm konuşmalar bir panzerin çarparak öldürdüğü 16 yaşındaki Yahya Menekşe’ye çıkıyordu. Bu olay Cizre’de bir kuşağın kırılma ânına, Yahya’yı tanıyan ve tanımayan yüzlerce insanın bu olaya karşı başlattığı protestolara, mekâna damgasını vuran bir hafızaya dönüşüyordu. Protestolara katılan gençlerden biri motivasyonunu şöyle tanımlıyor:

“Yahya’yı tanımıyorum. Onunla hiçbir anım yok. Asla tanışmadım. Ancak bir şehirde, bir genç, bilerek veya bilmeyerek panzer tarafından eziliyorsa insanda muhteşem bir öfke duygusu geliyor.”¹⁴

Bu “öfke”nin sokağa çıkardığı çocukların bazıları Yahya’nın mahalle arkadaşı, bazıları okul arkadaşı bazıları da onu hiç tanımayan kişilerdi. Bir kısmı henüz 18 yaşını dahi doldurmamıştı. Bu olayla, Cizre bir anda karışıyor, tüm esnaf kepenk kapatıp, cenazeye katılıyordu. Yahya’nın ilkokul arkadaşı genç bir görüşmeci o günü ve yerden taş alıp atma motivasyonunu şöyle tarif ediyor:

“Biz Yahya ile ilkokul ve ortaokuldan arkadaştık. Aynı mahallede büyüdük. Komşumuzdu. Ben o zaman 16 yaşındaydım. 15 Şubat 2008 günüydü. Ben lisedeydim. Okul dönüşü yolda, eve doğru gidiyorken öğrendim öldürüldüğünü. Duyunca şok oldum. Hemen olay yerine gittim. Kan hâlâ yerde duruyordu. Onu görmedim orada. Ama kanı yerdeydi. Duyar duymaz öfkem beynime sıçradı. 90’lardan gelen o hafıza ile birdenbire bugününe de saldırıldığını hissediyorsun. O an gözüm hiçbir şey görmedi. Düşünemeyecek bir noktaya geliyorsun zaten. Mesela o taşı direkt alıp atmamın sebebi şudur; ilk defa saldırıyı kendi üzerimde hissettim. İlk defa bir arkadaşım, yaşıttım hunharca öldürüldü. 16 yaşındaydım. O yaşta bunu değerlendirecek durumda ve sağduyuda değildim. Bana/bize yapılan bir kötülüğe tepki veriyordum sadece.”¹⁵

Görüşmecilerin aktardığına göre; 700’e yakın kişinin gözaltına alındığı Yahya Menekşe’nin cenazesi ve sonrasında gelişen olaylarda çoğu çocuk 300’e yakın kişi tutuklandı. 2006 yılında yapılan Terörle Mücadele Kanunu (TMK) değişikliği çocukların BM Çocuk Hakları Sözleşmesini yok sayarak yüzlerce çocuğun “örgüt üyeliği” ve “propaganda” iddiasıyla yargılanarak tutuklanmasına yol açtı (Epli & Yaşar, 2024). 2010 yılında ise “Taş atan Çocuklar Yasası” olarak bilinen yasal düzenlemeyle ise çocukların çocuk mahkemesinde yargılanması ve ıslahevine gönderilmesi öngörüldü (Turgut, 2024). Çocukken girdiği

¹⁴ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

¹⁵ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

islahevinde gardiyan şiddetine maruz kalanlardan biri “devletin gücünü ilk defa orada tanıdığını” söylüyor ve ekliyor:

“Gardiyanların gösterdiği şiddet, tam olarak, devletin sana bundan sonraki hayatında göstereceği gücün gösterisiydi. Çok zordu. Sürekli şiddet uyguluyorlardı. Ya fiziksel ya psikolojik... Oradan çıkınca daha da biliyorsunuz. Çocuk tutsak evlerinde aslında öfkeyi örgütlemeye başlıyorsunuz. Öfke örgütleniyordu içerde.”¹⁶

İçerde örgütlenen bu öfke mahkeme salonlarında da dile geliyor ve yerden alınıp atılan o taşın anlamı mahkeme heyetine bir savunma olarak sunuluyor:

“Dedim ki [hakime], kim olursa olsun böyle bir öldürülmenin karşısında tepki verirdi, herkes verirdi. Bugün yine arkadaşımı öldürseniz yine taş atarım dedim.”¹⁷

Cizre’de büyük bir kırılma yaratan Yahya Menekşe olayıyla gündeme gelen Taş Atan Çocuklar, yalnızca bir dönemin güvenlik politikalarıyla değil, kuşaklararası hafızanın taşıdığı öfke ve adalet arayışıyla şekillendi. Tutuklamalar, cezalar ve ağır hapis hane koşulları bu öfkeyi bastırmak yerine derinleştirdi. Cizre’de büyüyen bu gençler, kendi dönemlerinin ötesinde, geçmişin hafızasını ve bugünün kırılmalarını da görünür kıldı.

2) Sınırdaki Yaşamlar: Militarizasyonun Gölgesinde Gündelik Hayat

Şehir merkezlerinde güvenlikçi politikaların gündelik hayatı nasıl şekillendirdiğini gördüğümüz bu çalışmada, bir diğer belirleyici mekânsal kategori ise sınır bölgeleriydi. Zira, kırsal alanda gerçekleşen yaşam hakkı ihlallerinin bir kısmı, “sınır güvenliğini” sağlama gerekçesiyle yürütülen militarizasyonun sonucuydu. Askerî araçların, gözetleme kulelerinin, sınır karakollarının çevrelediği bu alanlar, 2000’lerde yeniden yerleşim alanlarına dönüşürken, sıcak çatışma dönemlerine ait savaş atıklarının temizlenmemesine rağmen güvenlik gerekçesiyle “tehdit’in üretildiği mekânlar” olarak yeniden tanımlanıyordu.¹⁸ Bu nedenle de bu olayların odağındaki mekânlar, devletin güvenlik siyaseti ile toplumun yaşam alanı arasındaki gerilimin en görünür hâle geldiği yerlere dönüşüyordu. Aşağıdaki üç örnek, sınırdaki yaşamının zorlu ekonomik ve siyasi şartlarına ışık tutarak, bu bölgelerin özgün şiddet örüntülerine odaklanıyor.

¹⁶ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

¹⁷ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

¹⁸ Çatışma bağlamında Türkiye’nin sınırlarında döşenen ve devletin taahhütlerine rağmen ancak kısmen temizlenen mayınların tehlikesi 2000’li yıllar boyunca devam etti. 2001’den 2010’a kadar yıllık olarak, sonrasında 2014’te ve 2017’den 2020’e kadar yine yıllık olarak yayınlanan Mayınsız bir Türkiye girişiminin Monitor raporları, sınır bölgelerinde döşenen mayınlar ile ilgili nicel veri sunmaktadır (Monitor Türkiye Raporu, 2001 ve sonrası).

A) Yüksekova'da Dönüşen Şiddet Sarmalı

*"Ben emindim [öldürüleceğinden]. Yalvardım... İsterseniz Irak'a kadar gidin ama Yüksekova'ya gitmeyin. Yüksekova Ergenekon gibidir, [burada 'Ergenekon' derken derin devleti, JİTEM'i kast ediyor] öldürölürsünüz. Öldürölürler."*¹⁹

Görüşmecilerden birinin aktardığı bu sözler, Yüksekova'da öldürülen çocuk ve gençlerin yakınlarıyla, sivil toplum örgütleriyle ve farklı aktörlerle yaptığımız görüşmelerde tekrar tekrar karşımıza çıktı. Bu durum, Yüksekova'nın 2000'li yıllarda tanıklık ettiği yoğun şiddet ortamını tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyor. Bu sebeple de bu bölümde spesifik tek bir olaydan bahsetmektense olayların yarattığı kırılmaların ve etkilerinin irdelenmesine karar verdik. Nitekim, olaylar ve nedenler diğer şehirlerle benzer olsa da burada uygulanan şiddet çok daha sistematik ve kesintisizdi. Diğer mekânlardaki birçok görüşmeci 2000'lerde olağanüstü hâlin kalkmasının şiddetin yoğunluğu ve biçimlerinde değişikliklere yol açtığını anlatırken, Yüksekova'da 2000'ler neredeyse 1990'lar kadar sert geçmişti.

Bu sert şartların çarpıcı bir örneği Newroz kutlamalarıdır. 2000'lerin görece yumuşama sürecinde devletin en çok övündüğü konulardan biri, Newroz Bayramı'nın artık yasal zeminde "Nevruz" olarak kutlanabilmesiydi. Diyarbakır örneğinde olduğu gibi Newroz'un kamusal alandaki görünürlüğünün artması, barış sürecinin kültürel bir göstergesi olarak sunuluyordu. Üstelik Newroz'un sembolik anlamı da dönüştürülmeye çalışılıyor; yalnızca Kürtlerin değil, "tüm ulusun" ortak bayramı olarak tanıtılıyor, valilik ve kaymakamlıklar tarafından da kutlanan "ortak kültürel miras" olarak gösteriliyordu.

Ancak Yüksekova'da bu söylemin bir karşılığı yoktu. Burada Newroz, tıpkı 1990'larda olduğu gibi, ölümler, işkenceler ve tutuklamalarla anılıyordu. Newroz kutlamalarında öldürülen İkbâl Yaşar'ın yakını yasaklamanın bizzat olayı tetiklediğini söylüyor ve dönemin Yüksekova kaymakamına şöyle soruyordu:

*"Eğer ki, zaten [Newroz] yasaklamasaydı, bu şey olmazdı. Yani biz de Kürdüz Newrozumuz, biz küçüktük, çocuktuk ve şimdiye kadar bu şey var yani. Biz Kürtlerin hakkı, biz Kürtlerin hakkıdır yani. Newroz Kürtlerindir zaten hepimiz bunu biliyoruz. Neden yasakladı yani?"*²⁰

¹⁹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - Bêmal Tokçu Vakası - 28.04.2025

²⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

Mekânsal ve dönemsel hafızanın kuşaklararası aktarımı da Yüksekova'da farklı bir biçimde tezahür ediyor; burada gençler, 1990'ların şiddetini yalnızca anlatılardan değil, bizzat yaşayarak deneyimliyordu. 23 yaşındaki bir genç 2000'lerde Newroz deneyimini şöyle aktarıyor:

“Şahsen, ben yakalandım, şafak baskını yapıldı eve. Newroz olaylarından dolayı, sırf nedir, halay çekmişiz, Newroz'da slogan atmışız diye, sabahın 5'inde alındık öyle evden. Newroz'da halay çektik diye şafak baskınıyla evimize giriyorlardı.”²¹

Yüksekova'da yaşayan ve 2000'lerin başında henüz çocuk olan bir görüşmeci ev baskınlarını, gördükleri işkenceleri ve bunun yarattığı çaresizlik hissini anlam arayan bir yerden ifade ediyor:

“Yahu biz küçüktük (...) Biz daha 10-12 yaşındaki çocuklar olarak işkence görüyorduk. Yani biz o yaşlarda ne yapmış olabiliriz diye düşünüyordum.”²²

B) Van'da “Mazota gitmek”

Sınır bölgelerine has coğrafi ve ekonomik şartlar, ailelerin yaşam biçimlerini doğrudan şekillendirdi. Devlet için öncelikli güvenlik bölgeleri olan bu sınırlar, 1990'lı yıllardaki çatışmalardan farklı şekillerde etkilendi. Hedef gözeterek vurulma, “dur” ihtarı vakaları ve mayın patlamalarının bir arada görüldüğü Van'ın İran sınırındaki köylerinde, derin yoksulluk, hayvancılık yasakları ve meraların hazineye devredilmesi, geçim kaynaklarını neredeyse tamamen ortadan kaldırdı. Bu nedenle “mazota gitmek” olarak adlandırılan sınır ticareti (Bozçalı, 2014) ekonomik bir zorunluluk hâline geldi. “Mazota gitmek” o kadar gündelikleşti ki, bazen ekonomik getiriden öte, sadece arkadaşlarla sosyalleşmek için bile gençler kendilerini bu işe yönelirken buldular.

15 yaşındaki Mehmet Nuri Tançoban da, tatilde köyüne döndüğünde, arkadaşlarıyla vakit geçirmek için onlarla birlikte sınırı, mazota gidenlerdendi. Köye üç kilometre uzaklıkta, dönüş yolunda, yanında bulunan arkadaşlarının söylemine göre askerler “dur” ihtarı yapmadan ateş açtı. Karanlıkta, yaklaşık 50 metreden sıkılan kurşun kalbine isabet etti. Bunun gibi ölümle yaşamın ince bir hatta dolandığı bu sınır ihlalleri vakalarını aileler güvenlik politikalarının ve de yoksulluğun sonucu olarak görüyor. Çünkü köyde hayvancılık yapamamanın gerekçelerini şöyle açıklıyorlar:

²¹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

²² Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

“Hayvancılık da esasen yok, zaten birkaç yıl önce tüm yaylalarımızı yasakladılar. Şimdi de sınırımız yasaktır ha! Yani yerimiz, normalde sınıra kadar hayvanlarımızın otlaması gerekiyordu, şimdi [buna da] izin vermiyorlar. (...) Köyümüzün çoğunun merasını hazineye aktardılar. Devlet malına eklediler ve şu an içerisine kule yapmışlar. Şu an dağlara gitmemize izin vermiyorlar.”²³

Bu çaresizlik ve yoksulluk iki seçenek veriyor insanlara: ya göç etmek ya da “mazota gitmek”. Tam bu noktada, yoksulluk ve kaçakçılık köylüleri kötünün iyisi bir tercih yapmaya zorluyor.

“İnsan kendi toprağında rahat olunca başkasının toprağına gider mi? Kim kendi canını sevmez ki? Evet mecburen. Eğer senin yaylanı açmış olsalardı... Mesela topraklarımızda delik açmışlar [Mayın döşemişler anlamında] ve gidip hayvancılık yapmamıza izin vermiyorlar. Gidip üzerinde karakol yapıyorlar ki izin vermiyorlar gidip keçilerimizi orada otlatalım. Küçükbaş hayvan beslemeye izin vermiyorlar ancak büyükbaş besleyebilirsin. Keçini otlatmazsan nasıl geçimini yapacaksın, nasıl idareni sağlayacaksın? İnsanları böyle mecbur bırakıyorlar. İnsanlar kendiliğinden kalkıp göç ediyorlar. İnsanlar öldürülüyor. (...)”²⁴

Van'da sıkça dile getirilen bir diğer mesele, köy halkının yakından tanıdığı bazı güvenlik görevlilerinin uyguladığı şiddetti. Özellikle belirli kişilerin özel olarak bu bölgelere gönderildiğine, bu şiddetin kişisel ve sistematik bir hâle getirildiğine dair inancı güçlendiriyordu. Ercan Uca vakasında olduğu gibi, failin köydeki insanlara, hayvanlara, canlı olan her şeye yönelttiği sistematik şiddet sembolik bir cezalandırma boyutuna ulaşmış durumdaydı. Ercan'ın yakını durumu şöyle anlatıyor:

“O zaman kadının eliyle tuttuğu atını kurşunlarla gözlerimizin önünde öldürdüler. Atlara kurşun sıkıyorlardı, köyün içine giriyor, millete hakaret ediyorlardı, milleti dövüyorlardı, atları öldürüyorlardı...”²⁵

Ercan'ın başka bir yakını ise, “Öldürecek insan bulamazsa hayvanlara sıkıyordu, ağaçlara sıkıyordu”²⁶ diyerek şiddetin boyutunu tarif ediyordu. Bu olay, yetkilendirilmiş şiddetin nereye varabileceğini gösteren çarpıcı bir örnek niteliğinde karşımıza çıkıyor. 2000'lerin Van'ı tam da böyle bir yerdi.

²³ Görüşme: Van, Çaldıran, Hangediği Köyü - Mehmet Nuri Tançoban Vakası - 24.04.2025

²⁴ Görüşme: Van, Çaldıran, Hangediği Köyü - Mehmet Nuri Tançoban Vakası - 24.04.2025

²⁵ Görüşme: Van, Çaldıran - Ercan Uca Vakası - 24.04.2025

²⁶ Görüşme: Van, Çaldıran - Ercan Uca Vakası - 24.04.2025

C) Roboskî: Sınırdaki Bir Katliam

Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Roboskî köyünde, 28 Aralık 2011 gecesi yaşanan katliam, son yılların en ağır olaylarından biriydi. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları, "sınır ticareti" yapan, çoğu çocuk 34 sivil havadan bombaladı (İnsan Hakları Derneği, 2012). Ölenlerin tamamı sivil, aynı köyden ve aynı ailenin fertleriydi. Barış ufkunun konuşulduğu bir dönemde Türkiye'nin gündemine giren Roboskî katliamı, sınırdaki hayatların kırılganlığını gözler önüne serdi.

Roboskî'nin coğrafi konumu, köy halkının geçim yollarını baştan belirleyen en temel faktördü. Irak sınırına yaslanmış, dağlarla çevrili, tarım ve hayvancılığa elverişli alanları sınırlı, uzun kış aylarında ağır kar ve soğuk altında kalan, yol ve ulaşım zorlukları olan bir yerleşim yeridir Roboskî. Ancak en belirleyici unsur, 1990'lardan bu yana uygulanan güvenlikçi politikalar nedeniyle, mevcut kısıtlı imkânlarda bile uygun arazilerde tarım ve hayvancılığın yapılamıyor olmasıydı. Tüm bu etkenler birleştiğinde, köy ekonomik olarak neredeyse tamamen izole hâle gelmişti. Bu izolasyonun en görünür sonucu, sınır ticaretinin tek geçim kaynağı hâline gelmesiydi.

Katliamdan sonra medyada sıklıkla gündeme gelen "kaçakçılık" meselesi, Roboskililer tarafından böyle tanımlanmıyordu. Onlar için bu hem ailelerini geçindirmenin hem de nesillerdir süren sınır ötesi akrabalık bağlarını sürdürmenin bir yoluydu. Sınır hattı boyunca yaşayan birçok ailenin, 1990'larda köy koruculuğunu reddettikleri için Irak tarafına göç etmek zorunda kalmış akrabaları vardı. Dolayısıyla aradaki sınır, coğrafi bir çizgiden öte bir tarafı köyde, diğer tarafı komşu köylerde yaşayan ailelerin arasında gidip gelen bir yaşam hattıydı (Yıldırım, 2013). Bu ticaret aynı zamanda, bu doğal yaşam hattını suni çizgilerle ayıran ulus-devlet sınırlarına karşı da bir meydan okumaydı (Çelik, 2019).

Katliamın arka planında da köyün temel geçim kaynağı olan bu sınır ticareti vardı. Irak tarafındaki akrabalarla yapılan çay, şeker, mazot alışverişi yıllardır devletin bilgisi ve askerle kurulan "yazısız anlaşmalar" sayesinde sürdürülüyordu. Bir görüşmecinin sözleri, bu ilişkinin ne kadar aleni olduğunu gösteriyor:

*"Aslında o zamanlar askerlerle aramızda yazısız bir antlaşma vardı. [Karakol] Bazen korucu başını bazen de muhtarı arayıp kaçakçılara falanca günlerde gitmesinler [diyorlardı]. Gündüz gidiyorlarsa da akşam Türkiye sınırına yaklaşmasınlar diyorlardı. Yani onların talimatıyla gidip geliyorduk. (...) Yani yaptığımız faaliyet gizli değildi. (...) Otuz yıldır yapıyor ve devlet de askeriye de biliyordu."*²⁷

²⁷ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

Bu rutin, Roboskî'de her evin bildiği bir saat çizelgesiyle sürüyordu. “Kervanlar” öğleden sonra yola çıkar, akşam dönerlerdi. Çocuklar da bu işin içinde olurdu; kimi yük taşır, kimi hayvanlara bakar, kimi sadece eşlik ederdi. Ekonomik çaresizlik, özellikle gençleri bu ticarete itiyordu. Katliamda hayatını kaybeden Serhat Encü'nün annesine söylediği söz, bu mecburiyeti çarpıcı biçimde özetliyor:

“Ne yapayım anne, mecburum... Bu dağ başında toprak mı yiyelim, ne yapayım, iki kardeşime bakmak için mecburum. Ne yiyeceğiz ki?”²⁸

Devlet baskılarına alışık olmalarına rağmen, Roboskîli aileler, gündelik hayatlarının bir parçası olan “kaçakçılık”ın bu denli ölümcül bir saldırıya yol açabileceğini düşünemezlerdi:

“Keyifliydim, hayvanlarına binip gittim. Saat 7 oldu, Serhat aramadı. Ne oldu acaba dedim. (...) Saat 7 oldu bir şey yok. 7.30'da küçük oğlum Amed aradı [İstanbul'dan] (...) 'Hükümet kervanlara saldırmış diyorlar' dedi. 'Yollarını kesmişler' dedi. Kervanlarda ne var sanki? Eroin mi var, silah mı var? Hiçbir şey yok, iki bidon mazot var onu da dökerler, ifadelerini alırlar, ceza verip bırakırlar, dedim. Uçaklarla saldıracaklarını asla düşünemedik. (...) Sağ kurtulan Servet telefon açmış, 'bir tanemizi bile sağ bırakmadılar' demiş. Köyden bir çığlık koptu, yukarıdan aşağıya [köyün tepesindeki evlerden aşağıya doğru] herkes çığlık çığlığa.”²⁹

Devletin ilk tepkisi neredeyse suskunluğa yakın bir sınırlılıktaydı. Dönemin Genelkurmay'ı olayı “üzüntüyle karşıladığını” belirtti ama sorumluluk kabul etmedi. Hükümet olayı “istihbarat hatası” olarak tanımladı. Ancak Roboskîli ailelere göre; “bu katliam tam da çözüm sürecine doğru adımlar atılıyorken gerçekleştiği için zamansallığı önemliydi.”³⁰ Bu zamansallık devlet açısından da çok önemli olmalı ki beklenmedik adımlar atıldı. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ailelerle görüştü, “bu dosyanın Ankara'nın dehlizlerinde kaybolmasına izin vermeyeceğiz”³¹ dedi. Eşi ile kızı köye giderek Roboskîli annelerle buluştu. Bu dava 2010'lar barış sürecinin de sembolü hâline geldi. Fakat soruşturma yıllarca sürüncemede kaldı, tek bir askerî yetkili bile yargılanmadı. Ulusal ve uluslararası başvurulardan hiç sonuç çıkmadı.

Roboskî, 2000'li yıllarda özellikle sınır bölgelerde yaşanan yaşam hakkı ihlallerinin sistematik karakterini en açık biçimde ortaya koyan örneklerden biri olarak hafızalarda yer ediyor:

²⁸ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

²⁹ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

³⁰ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, 10 Aralık 2013, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c064/tbmm24064027.pdf>

“Gece, karanlık, soğuk, kar... Babasıyla birlikteydik. Biri geldi Serhat'ın yanına gittim dedi. Serhat iyiydi, bir ayağı yoktu ama diğeri iyiydi dedi. Beni kurtarın diyordu, dedi. Beni kurtarın. Serhat sağ sanki dedi. Beni doktora götürün, beni kurtarın diyordu. Yeğenim gidip onu sırtına aldı, onu Kehniya Xiyalan'a kadar götürdü. Elimi tutup sıktı dedi. Serhat'ı oradaki bir kayanın yanına bıraktı. Abdullah gitti yanına, baktı Serhat da vefat etmiş. Nasıl Allah'ım... Bir çığlık attım, sonra kendimi kaybettim. Hesoyê Feqe geldi yaktığımız ateşin başına, Yusufların ailesinden bir kişi bile kurtulmamış dedi. (...) Bazıları yarım beden, bazıları elsiz, bacaksız gömüldü. Yemin ederim, ondan üç gün sonra bir bacak ve bir el görüldü. Sınırın bu tarafındaydı (...) Kaç tane çuval doldurdular onların parçalarıyla. 18 tanesini yıkadık ama hangisi insan parçası hangisi hayvan parçasıydı bilmiyorum. Allah bu zulmü bırakmasın yanlarına.”³²

³² Görüşme: Şırnak, Roboski - Aile Forumu - 22.12.2024

BÖLÜM 2

Erken Sonlandırılan Hayatlar: Kürt İllerinde Çocuk ve Genç Ölmek

Bu bölüm, 2000-2015 arasında Kürt illerinde meydana gelen çocuk ve gençlerin yaşam hakkının ihlal edildiği vakaları bir araya getiriyor. Bir önceki bölüm, bu ihlalleri mümkün kılan toplumsal, mekânsal ve tarihsel zemini anlamaya çalışırken; bu bölüm, aynı zeminde şiddetin nasıl işlediğini, hangi biçimlere büründüğünü ve gündelik hayatın olağan akışına nasıl sızdığını inceliyor.

Amacımız tek tek olayları anlatmaktan ziyade, devletin farklı dönemlerde uyguladığı güç biçimlerinin ortak bir örüntüye, sistematik ve süreklilik arz eden bir şiddet rejimine nasıl dönüştüğünü ortaya koymak.

Bu doğrultudan bakıldığında incelenen vakalar hem failin niyetine hem de devletin yükümlülük biçimlerine göre iki başlıkta toplanabilir. İlki, doğrudan güç kullanımına dayanan, yani öldürme kastı içeren “ölümcül güç kullanımı sonucu meydana gelen ölümler”dir. Bu başlık altında toplantı ve gösterilerde ateş açılması, “dur” ihtarına uyulmadığı gerekçesiyle vurma ve operasyonlar sırasında yaşanan ölümler yer alıyor. İkincisi ise “devletin koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi” sonucu ortaya çıkan, yani “tedbirsizlik veya ihmal kaynaklı” ölümleri kapsıyor. Bu başlıkta da mayın/ patlamamış mühimmat kaynaklı ölümler ve zırhlı araç çarpmaları inceleniyor. Her iki başlık da özellikle çocukları ve gençleri etkilediğinden, bu anlatı, güvenlik politikalarıyla gündelik hayatın kesiştiği noktaların bir haritası olarak da okunabilir.³³

Bu iki başlık, hukuki olarak farklı kategorilerde değerlendirilse de, odaklanılan bu coğrafyanın sıradan hayat akışında etkileri birbiriyle iç içedir. Bir protestoda hedef alınmak, mayın veya savaş artığının rastgele patlamasıyla hayatını kaybetmek, sınırda “dur” ihtarına uymadığı gerekçesiyle vurulmak, zırhlı aracın altında kalmak veya bir operasyonda öldürülmek, biçimleri farklı olsa da, aynı siyasal aklın, aynı güvenlikçi paradigmanın ürünüdür.

Dolayısıyla bu bölüm, şiddetin, hukuki kategoriler arasına sıkıştırılamayacak kadar yaygın ve içselleşmiş bir olgu hâline geldiğini; çocukların ve gençlerin ölümünün, devletin güvenlik politikalarının “olağan” bir sonucu olarak nasıl üretildiğini göstermeyi amaçlıyor.

³³ Araştırma kapsamında incelenen dönem içinde bu iki kategori bağlamında gerçekleşen yaşam hakkı ihlallerinin hukuki çerçevede geniş analizi için Güvenlik Gölgesinde Hukuk raporuna bakılabilir (Ataktürk Sevimli vd., 2025)

1) Öldürme ve Ölmeye Dair Bazı Örüntüler

Çocuk ve gençlerin yaşam hakkı ihlalleri, farklı koşullarda ve farklı biçimlerde ortaya çıkıyor. Her vakanın kendine özgü dinamikleri olsa da, bu araştırma kapsamında nicel ve niteliksel açıdan benzer kategoriler altında gruplamak mümkün oldu: Kimisi mayın ya da mühimmat patlamalarında, kimisi zırhlı araç çarpmasıyla, kimisi de protestolarda yaşamını yitirdi. Bunu detaylandırırken de, ihlallerin hukuki ve teknik ayrıntılarına girmeden, öznel deneyimlerine odaklanmayı tercih ettik.

A) Mayın ve Mühimmat Patlamaları

Çocuk ölümlerinin başlıca nedenlerinden biri anti-personel mayınları (“mayın”) ve patlamamış askerî mühimmatlarıdır (“mühimmat”) (Öztürk, 2019). 2000’lerde başlayan görece çatışmasızlık döneminde gereken mayın temizliği yapılmadığı gibi, bu alanda çalışan “Mayınsız bir Türkiye” ve İHD gibi sivil toplum kuruluşlarının öneri niteliğindeki önemli uyarıları da dikkate alınmadı. Diyarbakır Barosu’nun 2018’de yayınladığı raporda “mayınlı bölgelerin fazla olduğu veya mayınlı bölgelere yakın olan özellikle kırsal bölgelerdeki okullarda çocuklara mayın ve mühimmata ilişkin risklerden korunma eğitimleri verilmelidir” (Diyarbakır Barosu, 2018) önerisi, “öneri” olarak kaldı ve bu alanda çalışma yapan sivil toplum kurumlarının çalışmaları dahi engellendi.

2008’den beri Kürt illerinde mayın ve çatışma atıkları konusunda topluma yönelik farkındalık çalışmaları yürüten Duyarlılık Derneği yönetim kurulu başkanı Özlem Öztürk, Türkiye’de mayın ve mühimmat meselesinin bir güvenlik değil, insan hakları sorunu olduğuna dikkat çekerek, “hiçbir gerekçe, hiçbir savaş, insanların mayın ve çatışma atıklarıyla ölmesini meşrulaştıramaz” diyor. Öztürk, özellikle çocukların maruz kaldığı riskleri ve yetkililerin bu konudaki duyarsızlığını şu örnekle anlatıyor:

“Cizre’de bir yetkiliden, yapmak istediğimiz çalışmayla ilgili bir görüşme talep ettik. Çocuklara mayın ve çatışma atıklarından nasıl korunacaklarına ilişkin bir eğitim vermek istediğimizi anlattık ve okullarda çalışmak için izin başvurusunda bulunduk. Kaymakam Bey, yaptığımızın pedagojik bir çalışma olmadığını ve mayının Cizre çocukları için önemli bir sorun teşkil etmediğini söyledi. (...) Kaymakam Bey şunu unutmuştu: Pedagojik bir çalışmanın yapılabilmesi için, öncelikle çocukların hayatta kalması gerekliydi. Biz daha ilk aşamadaydık. Ölmemeyi ve sakat kalmamayı öğrenmeliydik” (Heinrich Böll Stiftung Derneği, 2013).

Andaç Köyü Patlaması (2003)

Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Andaç köyünde 2 Kasım 2003'te, çocukların okul yolunda yerde buldukları 81 MM'lik havan topu mermisinin infilak etmesi sonucu dört çocuk hayatını kaybetti (İnsan Hakları Derneği, 2003). Olay yerinde, tamamı ilkokul öğrencisi 13 çocuk bulunuyordu. İçlerinden sadece biri yara almadan kurtuldu. Sekiz çocuk farklı derecelerde yaralandı; bazıları uzuvlarını kaybetti, bazıları ömür boyu yatağa bağlı yaşamak zorunda kaldı. Bir çocuk da uzun yıllar süren tedavi sürecinin ardından yaşamını yitirdi.

Andaç köyünde yaşanan patlama, Kürt illerinde yaşanan tekil bir örnek değil. "Sınır güvenliği" ve "terörle mücadele" gerekçeleriyle uygulanan güvenlik politikaları, sivil yaşam alanlarında mayın ve mühimmatın sıkça görülmesine yol açıyor. Bu tehdidin en savunmasız hedefleri ise çocuklar. Andaç patlamasında hayatını kaybeden ve yaralanan çocuklardan birinin yakını o günü şöyle anlatıyor:

*"Bizim başımıza gelen o olay (...) O bir patlayıcı, bir 81'lik havan mermisi mühimmatıydı. O küçükler, okuldan çıkıyorlar, kalabalıklar. Bu düzlüğe geliyorlar ve vadide bir su akıntısı var. Bakıyorlar ki bir patlayıcı madde var orada. (...) Kız çocukları, o patlayıcı maddeyi görüyorlar. Gelip söylüyorlar 'Vallahi biz bir şey gördük ve acayip bir şeydir. Bizim yolumuzun üstündedir.' Zahir'e söylüyorlar. Zahir de biraz daha yaş olarak büyüktü (...) O da arkadaşlarına söylüyor (...) Arkadaşlarını topluyor ve gidip bakıyorlar. 'Bu patlayıcı maddedir, kim dokunursa onu öldürür' diyorlar. Yani 'ben bunu en azından yok edeyim, bu belalı bir şeydir, bu birini öldürür' diyor. (...) O arada arkadaşlarına diyor ki; 'kaynıyor.' Yani bayağı sıcakmış. Arkadaşı da ona 'Fırlat!' diyor. Yani söyleyinceye kadar elinde patlıyor."*³⁴

Mayınları oyuncak sanan, merak eden, yerden alıp incelemek isteyen çocuklar ya ölüyor ya da ömür boyu taşıyacakları bedensel hasarlarla yaşamak zorunda kalıyor:

"Zaten [patlama] sonrasında bu insanlar yaralandılar, bazıları engelli kaldı, bazıları hasta düştü ve sonrasında zaten o insanlardan hiç kimse şu an bu köyde oturmuyor. Yani, ben de kız ve erkek kardeşimi Van'a götürdüm. Diğerleri de o zaman daha yedi yaşındaydılar, çocuktular. Şu an onlar 30 yaşındadırlar, yani çoğunluğu, yaralananlar... Benim erkek kardeşim zaten ayağı, ruh kalmadı onda, yani kalçadan itibaren onu kestiler ve kız kardeşim de zaten yaralandı. Diğer erkek kardeşim vefat etti. Burada bir komşum var, onun iki çocuğu yaralandı, bir kızı da vefat etti. Bir amcamın oğlu var onun da bir oğlu vefat etti. Burada bir arabamız var, onun da yine

³⁴ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

bir kızı yaralandı, onun da bir kızı vefat etti. Ve bir amcamın kızı var, evi şuradadır, yani 13 kişi... Hepsi çocuktu.”³⁵

Mayın ve mühimmat yalnızca çocukların değil, yetişkinlerin de hayatını tehdit ediyor. Nitekim araştırma kapsamında görüştüğümüz kişilerin neredeyse tamamı köyde dolaşırken bir uzvunu kaybetmiş birini görmenin sıradanlığına dikkat çekiyor. Andaç patlamasında hayatını kaybedenlerden birinin yakını, mayınların ve patlayıcıların nasıl ayırım gözetmeksizin köylülerin hayatına kastettiğini dile getiriyor:

“Bu coğrafyada, bu yollarda, bu dağlarda, belki 20 insan bacağını kaybetmiştir. Keçileri otlatmaya gitmiş ama bilmiyor [o noktada mayın olduğunu bilmiyor], pikniğe gitmiş ama bilmiyor, ya da ağacının yanına gitmiş ama bilmiyor, gitmiş mesela, çalışmaya ya da çiftçiliğe gitmiş ama bilmiyor ki ve mayın ayağının önünde [dibinde] patlamış. Mesela şimdi içlerine gitsem [onların yanına] nereden bakarsan bak 20-30 insanın ayakları kopuk hâldedir. Ve hatta şu an bizim bu bölgede bir sürü mayın var, yani tespitli mayınlardır üstelik.”³⁶

Bu ifadeler, devletin mayın temizleme ve koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle köylülerin günlük hayatının nasıl ölümcül bir risk alanına dönüştüğünü gösteriyor. Bu köylerde yaşayanlar ise sitemle soruyor: “Peki asker o mühimmatları neden temizlemiyor?”³⁷

B) Kurşunlarla Öldürülen Çocuklar

“12 yaşında 13 kurşun yağdırdılar. Bir değil, iki değil, üç değil...”³⁸

Uğur’un annesi böyle başlıyor konuşmaya. 21 Kasım 2004 sabahı, kamyon şoförü olan babası Ahmet Kaymaz uzun bir yola; Uğur da okula gitmek için evden çıkmaya hazırlanıyordu. Baba, kamyonun yanına ihtiyaçları yerleştirmek üzere evin önüne çıktı; Uğur da ona yardım etmek istedi. Birkaç dakika sonra ikisi de evlerinin önünde, güvenlik güçleri tarafından açılan yayılım ateşiyle vurularak hayatını kaybetti. Olaydan hemen sonra Mardin Valiliği’nin yaptığı açıklamada, 12 yaşındaki Uğur Kaymaz “güvenlik güçleriyle girilen bir çatışmada öldürülen iki PKK üyesinden biri” (Human Rights Watch, 2007: 18) olarak tanıtıldı. Bu açıklama, Uğur’un çocuk oluşunu, evinin önünde babasına yardım ederken yaşamını yitirini görünmez kılmaya çalışıyordu. O gün yaşananları Uğur’un yakını şöyle anlatıyor:

³⁵ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

³⁶ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

³⁷ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

³⁸ Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Uğur Kaymaz, Ahmet Kaymaz Vakası - 25.05.2024

“Uğur okula, Ahmet de yola gidecekti [uzun yol.] Tam arabaya eşyalarını bırakmak üzere caddeye çıktılar ve patlama oldu. (...) Ahmet ve Uğur caddeye çıktıkları gibi onları vurmuşlar. (...) ‘Ahmet ve Uğur’un elinde kalaşnikof varmış zaten ve onlar bize ateş açmış’ diyorlardı. (...) (...) Bizi buradaki karakola götürdüler. Ahmet ve Uğur’un nerede olduğunu sorduğumda Mardin’de olduğunu söylediler oysa öldürüldüklerini bilmiyorduk. Akşama kadar karakolda kaldık. (...) Sonra evimize döndük. Bir şeyler yaşandığını biliyordum ama bize söylemiyorlardı. Sabah namazı vaktinde, ikisi yan yana cenazelerini camiye getirdiler. Yemin ederim Uğur’un boyu Ahmet kadar vardı ve gözleri fal taşı gibi açıktı, kayınvalidem elleriyle onun göz kapaklarını kapattı. Ben zaten o esnada bayıldım. Allah kimseye göstermesin. (...) Ahmet ve Uğur’un saldırdığını söylüyorlardı, ya Allah aşkına 12 yaşındaki Uğur nasıl eline silah alabilir ki. Terörist diyerekten 12 yaşındaki çocuğa 13 mermi sıktılar. (...) Suçsuz yere öldürüldüler. (...) Terörist diyorlardı, yok büyük diyorlardı. Boyuna posuna bakıyorlardı ve bu büyük diyorlardı. Bak diyorlardı, koltuk altları da çıkmış o yüzden de yaşı büyük diyorlardı ve çocuk olmadığını söylüyorlardı. Her birinin yanına bir tane de kalaşnikof bırakmışlardı ve onlar bize saldırdı diyorlardı.”³⁹

12 yaşındaki Uğur Kaymaz’ın ölümü, Kürt çocuklarının kamuoyunda nasıl kolayca kriminalize edilebildiğini gösteren en çarpıcı bir örneklerden biri olarak hafızalarda yer etti. Olayın ardından Uğur’un “terörist” olduğuna ilişkin iddialar dolaşıma sokuldu; bu söylem, bir çocuğun ölümünden sonra dahi itibarının hedef alınabildiğini gösterdi. Yakınları, Uğur’un mezarının defalarca tahrip edildiğini aktardı. Kızıltepe’de Uğur Kaymaz adına yaptırılan ve çatışmalarda yaşamını yitiren çocukları simgeleyen heykel, 2017’de kayyum belediye başkanı tarafından kaldırıldı. Öte yandan, Uğur’un öldürülmesi olayına karışan polislerden birinin adı Kocaeli’deki bir üst geçide verildi (“Uğur Kaymaz’ı öldüren polisin adı”, 2016).

Kürt çocuklarının yaşam hakkı ihlalleri tekil olaylar değil. Uğur Kaymaz’ın ardından, 2009’da hayvanlarını otlatmaya çıkaran 12 yaşındaki Ceylan Önkol mühimmata ait patlayıcı ile, 2015’te de yine 12 yaşındaki Nihat Kazanhan, evinin önünde oyun oynarken emniyet güçlerinin açtığı ateş sonucu kafasından aldığı gaz fişegi darbesi ile öldürüldü. Bu ölümler, çocuğun yaşam hakkı ihlalleri ile birlikte kimlik üzerinden işleyen yapısal bir ayrımcılığa da işaret ediyor. Türkiye’nin başka bölgelerinde yaşamını yitiren çocuklar için devletin en üst makamlarından sahiplenici açıklamalar gelirken, Kürt çocuklarının ölümü çoğu zaman sessizlikle, ya da suçlayıcı ve kriminalize edici bir söylemle karşılanıyor. Görüşmeciler, bu çifte standardı sıkça vurguluyor:

³⁹ Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Uğur Kaymaz, Ahmet Kaymaz Vakası - 25.05.2024

“Bizimki Kürt çocuğu olduğu için sanki böyle başka bakış [açısı] var. Yani biz Kürt olduğumuz için başka gözle bakıyorlar. Yani şimdi biliyorsunuz bu da insan, bu da çocuk, suçsuz, sebepsiz gitmiş.”⁴⁰

“Çünkü, orada ölen çocuk Kürt’tür. Yani Kürtlerindir [çocuğudur]. Eğer Kürtlerin [çocuğu] olmazsa o zaman üç kişi gelip temizler [çatışma atıklarını ve mayınları]. Ama ne için [temizlemiyor]? Oraya giden çocuk Kürtlerindir [diye].”⁴¹

Bu ihlalleri bir bütün olarak anlamlandırmaya çalışan görüşmeciler, yaşananların tesadüf olmadığını, Kürt coğrafyasında yürütülen politikaların bir parçası olduğunu dile getiriyor. Ancak özellikle çocuk ölümlerinde adalet beklentisi daha yakıcı bir hâl alıyor:

“12 yaşında bir çocuk. Tamam, yaşadığımız bölgede insanlar yıllardır acı çekiyor ama bir şeyler isabet eden bir çocuktur ya. Masum bir insan ölmüş.”⁴²

“Polis bizi korumakla görevli değil mi? Bizim çocuklarımızı öldürmekle mi görevlidir?”⁴³

Evinin balkonunda annesinin kucagında kafasından gaz fişegi ile vurularak öldürülen 1,5 yaşındaki Mehmet Uytun’un annesi ise öldürülen oğlunun bakım ihtiyacı içindeki bir çocuk olduğunu basit bir cümleyle ifade ediyor: *“Oğlum hâlâ benim sütümü içiyordu.”⁴⁴*

1,5 yaşında bir çocuğun yaşam hakkı ihlali ne adalet mekanizmalarını harekete geçirdi ne de kamuoyunda gerçek bir yüzleşmeye yol açtı. Ancak bu durum Mehmet’in yakınları için böyle değildi. Onlar yaşadıkları şoku anlamlandırmaya çalışıyordu:

“Birinin gelip haksızca insanın evladını kendi evinde öldürmesi... Annesinin kucagında öldürdü. Balkonumuzun karşısında durup direkt olarak o mermi ile oğlumuzu hedef alarak tak diye öldürdü.”⁴⁵

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne taraf olan Türkiye, kendi topraklarında yaşayan tüm çocukların yaşam hakkını güvence altına almakla yükümlüdür. Ancak bu vakalar, yükümlülüğün açıkça ihlal edildiğini gösteriyor. Öldürülen bu çocuklar, Kürt

⁴⁰ Görüşme: Şırnak, Cizre - Nihat Kazanhan Vakası - Mayıs 2023

⁴¹ Görüşme: Diyarbakır, Çermik - Umut Petekkaya Vakası - 04.12.2023

⁴² Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

⁴³ Görüşme: Şırnak, Cizre - Nihat Kazanhan Vakası - Mayıs 2023

⁴⁴ Görüşme: Şırnak, Cizre - Mehmet Uytun Vakası - Mayıs 2023

⁴⁵ Görüşme: Şırnak, Cizre - Mehmet Uytun Vakası - Mayıs 2023

coğrafyasında süregelen adaletsizliğin, ayrımcılığın ve hafızada kapanmayan yaraların en temel simgesi hâline geldi.

Bu çocuklar birer istatistikten ibaret değil; yarım kalmış hayatlar, tamamlanmamış çocukluklar, asla yaşanmamış gençliklerdir. 2022'de bu çocukların hayatta kalabilmiş yaşitlarının kaleme aldığı *Öldürülmeselelerdi Arkadaşlarımız Olacaklardı* kitabı bu insani boyutu bir kez daha gözler önüne seriyor:

“Düşünmeden edemiyor insan, Nihat şu an yaşasaydı 18 yaşında olacaktı. Nihat'ı tanımamızı sağlayan ve onu o yapan bu özellikler acaba ne kadar değişecekti? Bunların cevabı yok tabii çünkü ancak Nihat yaşayarak bu cevabı verebilirdi. Fakat Nihat bir çocuk olarak kaldı! [...] Kürt illerinde bir çocuk olmak, diğer kentlerde yaşayan çocuklara nazaran yaşamınıza devam edebilme olasılığınızda kayda değer oranda bir azalma demek. Ve her şeyin, akan zamanın ve büyüyen insanların karşısında sonsuza dek çocuk kalmak demek.” (Soydan vd., 2023: 36 ve 10).

C) Bireysel Ölümünün Toplumsal Dinamikleri: Cenaze Getiren Cenazeler

Yukarıda bahsedilen 28 Mart 2006 protestoları, dönemin çocuk ve genç ölümünün toplumsal boyutunu anlamak için önemli ipuçları sunuyor. 28 Mart olaylarında öldürülen sekiz yaşındaki Enes Ata yas zincirinin önemli bir halkası. Enes Ata'nın ailesiyle görüşme yapamamış olsak bile (Ataktürk Sevimli vd., 2025), bu olay, sadece Diyarbakır'da değil, diğer şehirlerde ve diğer vakalarda da bağlayıcı bir yerden tekrar tekrar karşımıza çıkarak olayın toplumsal etkisini izlememizi sağladı. Zira bu araştırmada en çarpıcı olan bulgulardan biri, bir ölümün başka ölümleri tetiklemesi, günlerce süren “cenaze getiren cenazeler” olgusuydu.

Bu başlık altında yasın bastırıldığı, cenazelerin sessizleştirildiği, cenazelere katılanların öldürüldüğü örnekler üzerinden, bu zincirleme “vardiyalı ölüm” hâlini ve onun etrafında şekillenen anlatıları ele aldık.

28 Mart olaylarında, gaz fişeginin isabet ettiği Enes Ata'nın yaşamını yitirmesi, cenazelerin yasın başlangıcı değil yeni bir çatışmanın başlangıcı hâline gelen bir kırılma ânıydı. Sokağa çıkmak, bir yas biçimi olmakla birlikte, bu yas çok kısa bir süre sonra başka ölümlerle sonuçlanıyordu. Enes'in vurulduğu ve hastaneye götürülmesinin engellendiği o anlar başta Diyarbakır olmak üzere birçok Kürt ilinde büyük bir şok etkisi yarattı. Çünkü “bir ölümün başka bir ölümü doğurduğu” zincirleme bir döngünün içindeydi Kürt illeri. 30 Mart 2006'da başından vurularak öldürülen 24 yaşındaki İlyas Aktaş'ın sokağa çıkıp protestolara katılma sebebini yakını şöyle açıklıyor:

“Zaten olaylara gitme nedeni (...) Çocuklar konusunda çok hassastı. Enes Ata’dan sonra zaten evden çıkışı mesela, (...) ‘Bizim gözümüzün önünde çocuklar öldürülüyor, sen bu kapıyı bana açarsan da açmazsan da ben gideceğim!’ [Eniştesi protestolara katılmasını engellemek istiyor] Eniştem, kapının önünde, olay tam Bağlar’da... ‘İlyas gitmel!’ Kapıyı tutmuş demiş ‘İlyas gitmel!’ ‘Bugün burada, Diyarbakır’da çocuklar gözümüzün önünde öldürülüyor, ben gitmezsem benden haysiyetsiz. (...) İnsan yok, bırakacaksın. Çünkü benim başka şeyim yok. Çünkü çocuklar öldürülüyor.’ demiş.”⁴⁶

Evden çıkan İlyas başından vuruluyor. Hastaneye erişimin ve acil tıbbi müdahalenin zorlaştığı Diyarbakır’da yeterince tedavi edilmediğini düşünen ailesi onu Ankara’ya götürüyor. Hastanede annesiyle konuşacak kadar da iyi olduğu birkaç günden birinde annesine söylediği son sözleri protestolara katılma konusunda gençlerin neler hissettiğine dair önemli bir açıklama sunuyor:

“İlk gözünü açtığı zaman bana dedi ki ‘Anne, sana tek bir kelime söyleyeceğim. Ben bugün bu yataktayım, biliyorum sen ne kadar üzgünsün, biliyorum. Ama sen asla başını eğmeyeceksin. Başını hep dik tut. Ben kötü bir şey yapmamışım. Hırsızlık yapmamışım, namussuzluk yapmamışım, doğru yola gitmişim. Ben doğru yola gittim, gerekeni yaptım. Ben gerekeni yaptım.”⁴⁷

İlyas hastanede hayat mücadelesi verirken, bir gün sonra, 1 Nisan 2006’da Mardin’in Kızıltepe ilçesinde 26 yaşındaki Ahmet Araç sabah kahvaltısını yaparken televizyonda Enes Ata’nın ölüm haberini izliyor. Devamını Ahmet’in yakını anlatıyor:

“...Ben kahvaltı yapıyordum o da geldi. Ben [kahvaltıdan] kalktım, o oturdu. Amed’de, bir çocuk öldürülmüş. (...) Haberini [televizyondan] görüyor ve onu görünce de çok şey oluyorlar [etkileniyorlar], (...) Bu da direkt olarak gidiyor, köşede panzer ile üzerine gidiyorlar, bunun da ellerinde falan hiçbir şey yok ha, akrebin arkasından biri inip geliyor ve kurşunluyor bunu. (...) O da diğer tüm Kürtler gibi, o da tepkisini verdi ve öldürüldü.”⁴⁸

O günlerde yas protestoya dönüşüyor, protesto yeniden yasa. Ahmet’in cenazesi yeni bir ölüm getiriyor. 2 Nisan 2006’da Ahmet’in cenaze töreninden sonra arkadaşı Mehmet Sıddık Öner de vuruluyor. Ahmet’in yakını şöyle anlatıyor o günü;

⁴⁶ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

⁴⁷ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

⁴⁸ Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Ahmet Araç Vakası - 19.05.2024

“Cenazemizi aldık, getirdik, defnettik. Sonra yine [olaylar] aynen devam etti, sabah olduğunda da Sıdıq’ı öldürdüler. Çarşının orta yerinde. Ahmet içindi [öldürülmesi], yazıkcağız... Bir şeyi yoktu ki onun. Yani buradan, taziye [kalktı] gitti o. Onu da şehit ettiler.”⁴⁹

Sokaklarda yaşanan bu şiddet zincirini kırmak neredeyse imkânsız bir hâl alırken, bazen de aileler yeni ölümleri engellemek için inisiyatif alıyor. Abdulkerim Seyhan 26 yaşında bir genç. Annesi onun hakkında “politik bir genç değildi” diyor. 10 Eylül 2014’te kalabalık bir halk kitlesiyle birlikte, Mardin’in Dargeçit ilçesinde öldürülen iki gencin cenazesine katılıyor. Annesinin aktardığına göre tam o sırada olaylar çıkıyor ve helikopterden inen askerler halkın üzerine ateş açıyor. Abdulkerim orada vuruluyor. Birçok vakada gördüğümüz gibi gecikmiş müdahale sebebiyle hayatını kaybediyor. Abdulkerim’in cenazesinde Dargeçit halkı kitlesel yürüyüş yapmak istiyor. Annesi izin vermiyor. Böylece sorunsuz bir cenaze töreniyle yeni cenazelerin gelmesini engellediğini ifade ediyor:

“Ne yaptılar ne ettilerse izin vermedim, hayır dedim. (...) Vallahi o getirdikleri [cenazeyi] gece, eğer karakolun önünden geçirselerdi, bir işler yapsalardı onlar da [askeriye] bir şeyler yapacaktı. Ama dedim ‘hayırdır niyetiniz başkalarını da mı öldürtmek’ dedim. (...) Hayır kardeş dedim, biz kendi yolumuzdan gideceğiz dedim (...) bir kişi daha ölmesin diye sessizce kaldırdım cenazemi!”⁵⁰

2) Ölenin Ardından: Cenaze, Defin, Taziye, Yas ve Sonrası

Her ölümün ardından başlayan süreç, çoğu zaman ölümün kendisi kadar yıpratıcı oluyor. Öldürülme ânından hastaneye taşınmaya, morg önünde saatlerce beklemeye, otopside cenazenin teslimine kadar her aşama aile için ayrı bir eziyete dönüşüyor. Cenazenin verilmemesi ya da gizlice gömülmesi, defin sırasında yapılan engellemeler, taziye evlerine yönelik baskılar ve yasin kriminalize edilmesi, ölümden sonra bile ölenin ve geride kalanların huzur bulmasına izin vermiyor. Bu araştırma kapsamında yaptığımız görüşmeler, “cenaze-defin-taziye-yas” döngüsünün, kaybın ardından yaşanan doğal bir süreç olmaktan çıktığını, devletin denetim ve baskı mekanizmalarının yeniden devreye girdiği başka bir şiddet halkasına evrildiğini gösteriyor.

A) Ölümden Otopsiye

Ölüm sırasında yaşanan zorluklara geçmeden önce görüşmecilerin net olarak dile getirdiği önemli bir durumu açmak gerekiyor. Birçok aile erken müdahale edilmediği

⁴⁹ Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Ahmet Araç Vakası - 19.05.2024

⁵⁰ Görüşme: Mardin, Dargeçit - Abdulkerim Seyhan Vakası - 25.05.2024

için ölümün hızlandığına inanıyor. Bazı görüşmecilerimiz, ambulansın gelmemesi, gelse bile müdahale edilmemesi, kolluk güçlerinin ambulansın ya da yaralıyı taşıyan aracın geçişine engel olması, hastaneye girişin engellenmesi, hastanede doktorların müdahale etmesinin engellenmesi gibi çeşitli şekillerde süregelen bu ihmallerle aslında yaşaması ihtimal dâhilinde olanların bile öldüğünü ifade ediyor. Hatta bazı vakalarda ölmeden önce de işkenceye maruz kalındığı ve bunun da ölümü hızlandırdığı dile getirildi.

2001'de Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde 17 yaşındaki Selma (Gurbet) Kılıç'ın ailesiyle birlikte yaşadığı eve bir şafak operasyonu düzenleniyor. Selma'nın yakını o geceyi şöyle anlatıyor:

"Valla kapıyı vurdular geldiler eve baktılar, evi şey yaptılar, anons ettiler dediler ki; 'Evde bir şey yok, ev temiz' dedi. (...) Onlar çıkıp gittikten sonra, ben de çıktım. Çıktığım gibi baktım evimizin damının üstünde biri aşağıya düştü. (...) Baktım Gurbet'im dışarda yerde yatıyor. Yerde yattığını görünce yanına koştum. Yanına gittiğim gibi baktım bana vurmaya başladılar. Dört beş defadan fazla vurdular bana. Bana vurdular, ben gene, baktım 'Ah annecim' dedi! Bununla birlikte beni kaldırdı biri, fistanım yırtıldı aşağıya kadar. Kızı ambulansa alıyorlar. 'Babanın misafirlerinin kim olduğunu söyle, söylersen tedaviye müsaade ederiz' diyorlar. O da 'Babamın kesinlikle bir misafiri yoktu.' diyor. 'Söyleyeceksin' diyorlar. Ne yapsalar da 'Söylenecek bir şeyim yok' diyor. Ambulansta ona şeyle kaleşnikofla başına vuruyorlar. Artık beyin kanaması mı geçiriyor ne oluyor. Onu hastaneye götürdükten sonra doktor ne yapsa ne etse de müdahale etmesine izin vermiyorlar. (...) Kızım vefat etti." ⁵¹

Ölüye uygulanan şiddet, karmaşık yapısı, sistematik oluşu ve sürekliliği ile de dikkat çekiyor. Yaralı hâldeyken işkenceye maruz bırakmak bir taraftan, hastanede "geberdi" gibi ifadelerle yasin manipüle edilerek öfkeye dönüştürülmesi diğer taraftan toplumsal çatışmayı körükleyen bir yöntem olarak öne çıkıyor. İkbâl Yaşar yaralıyken hastaneye gitmesi engelleniyor. Ancak arkadaşları bulabildikleri bir araca onu koyup hastaneye götürmeye çalışıyorlar:

"O yaralı hâliyle yere yatırmışlar ve işkence yapmışlar. Yaralı hâlde işkence yapmışlar, elbiselerini çıkartmışlar. Kaburgalarını kırmışlardı, kolunu, elini kırmışlardı. Ticari taksiye koymuştular [kuzenleri], gelip ticari takside de darp etmişler. (...) Ambulans gelinceye kadar. Ambulans istedik, zaten güya demişlerdi ki 'Beş dakikada...' ama yalandı, çünkü orada o kadar ki dövmüşlerdi kaburgaları [kırılmıştı], zaten kalbinden yaralıydı. (...) Kurşun yedikten sonra, onu bir taksiye

⁵¹ Görüşme: Diyarbakır, Silvan - Selma (Gurbet) Kılıç Vakası - 03.12.2023

koyup hastaneye götürecektik. İnan ki izin vermediler. (...) Buraya geldik [hastaneye] polisle karşılaştık. İzin vermediler. Hakaret ettiler, işte 'Geberdi..!' falan dediler.”⁵²

Ölümünden sonra ikinci bir şiddet dalgası başlıyor. Otopsi ve morg süreçleri, ölenlerin yakınlarının ölümünden sonra yaşadıkları en acı anlar olması gerekirken, bu vakalarda çoğu zaman ölüm sonrası yeni bir şiddet ve belirsizlik aşamasına dönüşüyor. Saatlerce morg önünde bekletilen, cenazelerine ulaşamayan aileler, ölü bedeninin bile bir “kontrol aracı” hâline getirildiğini söylüyor. Bu nedenle, ölüm öncesi işkence ile ölüm sonrası morg arasındaki süreklilik, şiddet pratiklerinin farklı yüzlerini açığa çıkarıyor.

Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 12 yaşında mühimmat patlamasıyla ölen Ceylan Önkol'dur. Yakınlarının aktardığına göre savcı, bölgenin “terör bölgesi” sayılması gerekçesiyle olay yerine gitmeyi reddediyor ve yakınlardaki bir karakolda bekliyor. Aile, çaresizce Ceylan'ın parçalanmış bedenini alıp oraya taşımak zorunda bırakılıyor. Bu noktadan itibaren başlayan ihmal zinciri, olay yeri incelemeden otopsiye kadar sürüyor:

“Biz o dönem cesedi 5-6 saat yerde bıraktık. Savcı gelmedi. Olay yerine en son dediler kameraman geliyor. Kameraman geldi, kafasında bir külah, elinde normal bir fotoğraf makinesi. Kimmiş bu? Abalı Köyü'nün imamı. Savcı eline bir kamera vermiş, demiş işte 'Git olay yerinde birkaç fotoğraf çek.' Baştan sona kadar olayı örtbas etme savcıdan tut da otopsi incelemesine kadar olayın üzerinde örtbas etme vardı. (...) İhmallerden bahsediyorum. Karakol bahçesindeki bir konteynerde Ceylan'ın otopsisini yapıyorlar. Yani karakolun bahçesinin içindeki yüzleri kapalı, ne bileyim gerçek bir doktor mudur, hastane personeli midir? Düşün insan o kadar ailenin gözü önünde inceleme yap, bence doğru olan bir şey değil. Daha farklı yerler var, daha temiz, daha titiz bir şekilde incelemesi, araştırması yapılabilirdi. (...) Savcı talimat veriyor. Diyor ki ben gelmişim Abalı Karakoluna. (...) Diyor buraya getirsinler karakolda otopsisi yapılsın. (...) O acının içerisinde kalktılar 2-3 saat bir inceleme yaptılar.”⁵³

28 Ağustos 2005'te Batman'da hayatını kaybeden Hasan İş vakasında, usule uygun bir otopsinin yapılması için yakınlarının çabası, yas tutmak yerine gerçek bir otopsi için gösterilen trajik mücadeleyi gözler önüne seriyor:

“Evet, evdeydim. (...) Aradılar ve gittik. Gittik, ranzanın üzerinde, devlet hastanesiydi. (...) Kan akıyordu. Bir çöp kutusu tutmuşları akan kanının önüne. Artık can vermişti. (...) Otopsiye götürdüler. Olay yerinde şehit edilmediğini, dışarıda şehit edildiğini,

⁵² Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

⁵³ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

söylediler. Buydu. Biz yok dedik, orada [olay yerinde] şehit edildi. Sonra orada kaldı, otopsiyi [raporunu] kabul etmedik. Sonraki gün Diyarbakır'a götürdük. (...) Daha geniş bir otopsi yapıldı. Ve yine tam teşhis konulmadı. Velhasıl, sonra bir daha iki üç ay incelediler, dediler bir parça adli tıpa götüreceğiz. Onu da aldılar, adli tıpa götürdüler. Bir ay kadar kaldı, döndüler. Bunlar daha detaylı incelemişlerdi. Daha iyi gösterdiler. (...) Fakat oradan tam bir şey çıkmayınca, dünya mahkemesine [Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni kastediyor] götürdüler.”⁵⁴

B) Morg kapılarından cenaze nöbetlerine

Otopsiyle başlayan süreç cenazenin matemini tutmayı imkânsız kılıyor. Aileler için yas tutmanın ilk adımı olması gereken bu aşama, yetkililerin müdahaleleriyle yeni bir mücadeleye dönüşüyor. Morgun kapısında saatler, bazen günler süren bekleyişler yaşanıyor; kimi zaman cenazeler ailelere verilmiyor, gizlice kimsesizler mezarlığına gömülmeye çalışılıyor. Böylece yaşam hakkıyla birlikte vedalaşma hakkı da gasp ediliyor. Bu nedenle birçok aile morgların önünde nöbet tutuyor. Onlar için mesele artık öldürülen yakınlarının varlığını inkârı karşı direnmek, ölenin bedenini sahiplenmek, defin sürecini kendi inanç ve geleneklerine göre gerçekleştirmek hâline geliyor. Böylece ölümün ardından yaşanması gereken yas, “yok sayılmaya” karşı verilen zorunlu bir direnişe dönüşüyor.

“Cenazeyi vermiyoruz! Bu bir devlet kararıdır.”⁵⁵

Ankara'da Adli Tıp Kurumu'nda İlyas Aktaş'ın yakınlarına söylenen bu söz, sahada görüştüğümüz pek çok ailenin ortak deneyimini özetleyen, yetkililerin otoriter tavrını, cenazenin siyasallaşmasını ve yasin en mahrem ânına müdahaleyi somutlaştıran bir uyarı:

“İki dünya bir araya gelse, ben bu cenazeyi köye götüreceğim [dedim]. Özel bir cenaze aracı kiraladık. (...) Biz fark ediyorduk. O ona, o öbürüne, o diğerine, bütün illerin emniyeti birbirine devrediyordu [cenaze aracını]. Peşimizdeydiler. [Ankara'dan] Eskort olarak peşimizdeydiler. Tek araçtık: biz ve onlar, polisler...”⁵⁶

Cenazenin alınmasıyla ilgili süreç ancak her zaman böyle işlemiyor. 6 Aralık 2014'te Yüksekova'da öldürülen 16 yaşındaki Rojhat Özdel, bir yıl önce Yüksekova'da öldürülen

⁵⁴ Görüşme: Batman, Merkez - Hasan İş Vakası - 24.05.2024

⁵⁵ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

⁵⁶ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

Veysel İşbilir ve Mehmet Reşit İşbilir'in cenazesinde öldürülen Bêmal Tokçu'nun ölüm yıldönümü anmasında ensesinden vurularak hayatını kaybetti. Ailesinin anlatımına göre vurulduğu yerde iki saat bekletildi; ambulans olay yerine sokulmadı. Rojhat'a ulaşmaya çalışan yakınları o günü şöyle anlatıyor:

"Hastaneye gittik. Hastanenin etrafını sarmışlardı, baya asker gelmişti. (...) hastaneye girmemize izin vermediler. Her yeri kapatmışlardı, ben de arabanın kapısını açtım ve onları geçtim, biz de tam bilmiyorduk acaba Rojhat mı yoksa başka biri mi. (...) Gittim kendimi onlardan kurtardım ama bilmiyordum. (...) İçeride de yine özel harekât vardı ve hepsi maskeliydi, kapıyı kapattılar ve ona müdahale edilen odaya girmemize izin vermediler. Damadımız ambulansla çalışıyor. Gelip kız kardeşime soruyor. Rojhat ne giymişti diye. (...) Kız kardeşim gelip bana soruyor, siyah bir şal ve tişört. (...) Gidip baktığında o da anlamamıştı. Kandan dolayı tanımamıştı, sonra bir daha gidiyor ve temizliyorlar [kanı]. (...) Kardeşim benden uzaktaydı. Orada bağırmağa başladı. Bağırduğunda Rojhat olduğunu anladım. (...) Ne yapıp ettik [içeri girmemize] izin vermediler. Sonra arka kapıdan çıkardılar. (...) Biber gazından dolayı çocuğu nasıl çıkardılar bilemedik. Öylece götürdüler, sonra da..."⁵⁷

Hastanedeki kaos ortamında yakınlarına bilgi verilmeden cenaze hastaneden çıkarılmak isteniyor. Ancak yakınları izin vermiyor. Bunun üzerine cenazenin otopsi için başka bir şehre götürüleceği bildiriliyorlar:

"Dediler ki otopsi için Hakkari'ye götüreceğiz, oradan da Şırnak'a götüreceğiz. Biz de dedik ki hayır cenazemizi vermeyiz. Zaten hastanede olaylar çıkmıştı ve bize ateş etmişlerdi. Camları kırdılar, içeri askerler girdi ve coplarla anneleri dövdüler. (...) Cenazeyi götürmelerine izin vermedik yoksa zaten götürmek için hazırlamışlardı. Çocuğunu götürmemeleri için annem ikinci kattan atladı ve kırık yerlerini alçıya aldılar. Annem dedi ki 'Madem öldürdünüz o zaman bize teslim edin, ölüsü de olsa gidip defnederiz.' Ondan sonra mezarlıkta defnetmek için götürdük ve orada da bize saldırdılar ve dediler ki siz defnedemezsiniz. (...) Kendileri gömecekti, Erzurum'a götürüp kimsesizler mezarlığında defnedeceklerdi. (...) Götürüleceğine dair haber almıştık, ondan sonra bırakmadık [izin vermedik]."⁵⁸

Bu çok katmanlı şiddet pratiğine direnmek her zaman mümkün olmuyor. 27 yaşında öldürülen İkbâl Yaşar'ın yakını, yetkililerin yas üzerindeki tahakkümünü, defin hakkının nasıl gasp edildiğini şöyle anlatıyor:

⁵⁷ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁵⁸ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

"Gidip İkbâl'i gördük [morgda]. (...) Gecenin 3'üydü, eve döndük. Saat sabahın 6'sında bize telefon geldi. (...) İkbâl'i kaymakamın emriyle götürüp gömmüşler. (...) Direkt savcının yanına gittik, 'İmza atmışsınız.' dediler. 'Biz imza atmamışız.' dedik. Zaten bize dediler yarın gelin cenazenizi alın. Biz de örf ve adetlerimize göre eş dostumuzla birlikte kaldıracaktık ve götürecektik yani. 'Nasıl siz imzalamadınız?' dedi [savcı]. Biz de dedik ki 'İmzamızı çıkartın [gösterin]'. (...) Savcı öğrendi ki bizim hiçbir onayımız yok, dedi ki 'Doğrudur bu suçtur. [Ama] Orada kalsın, gerek yok [bir daha çıkarmaya], günahıdır.' 'Hayır! Çıkartacağız ve kendi örf ve adetlerimize göre gömeceğiz.' dedik. (...) Avukatlar geldi, vekiller falan geldiler işte, savcı kararıyla oradan çıkarttık."⁵⁹

C) Ölümüne Eklenen Bir Ceza: Defin

İkbâl Yaşar'ın cenazesinde ölümüne eklenen ikinci bir cezalandırma biçimi daha çıkıyor. Aileden gizlenerek, gece yarısı, üstelik ailenin cezaevinde olan kuzenleri oradan çıkarılıp, onlara kendi yakınlarının mezarı kazdırılıyor. Ellerine kürek veriliyor ve "Siz kazın biz gömeriz" deniliyor. Yakını şöyle devam ediyor o geceye dair tanıklığına:

"Kuzeni ve amcası da cezaevindeydi, onları cezaevinden çıkartıp onlara mezarı kazdırtmışlar. Demişler [onlara] 'Aile karar verdi.' Diğeri de [diğer kuzen] Bêmal'di [Bêmal Tokçu] (...) O da hapisteydi. Hapisten çıkartmıştılar. Ellerine kürek vermişler 'Siz kazın biz gömeriz' demişler. (...) Onlar da bakıyorlar, zaten şaşırıyorlar, diyorlar ki; 'Aile neden gelmemiş, hani aile, annesi yok, babası yok, eşi yok, kimse yok yani. Gecesaat 3'te...' 'Zaten aile karar vermiş, siz defnedin' diyor [devlet görevlileri] (...) Onlar da orayı kazıyorlar ve içine koyuyorlar."⁶⁰

Ölümün ardından başlayan süreç de en az ölümün kendisi kadar politik bir alan hâline dönüşüyor. Kimileri cenazesini almak için hastane koridorlarında cplanıyor, kimileri gizlice kimsesizler mezarlıklarına gömülüyor, kimileri de cenazelerini korumak için morgda nöbet tutuyor. 28 Haziran 2013'te Diyarbakır'ın Lice ilçesinde öldürülen 19 yaşındaki Medeni Yıldırım'ın cenazesinin kaçırılma ihtimaline karşı morgda sabahlayan yakını anlatıyor:

"Diyarbakır'da otopsi yaptılar. (...) O gece ayrılmadım, otopside sonra morga gittim ve onun [Medeni'nin] başında bekledim. Polisler falan geliyordu ama çıkmıyordum oradan. Sabaha kadar cenazenin başında bekledim, bizden habersiz cenazeyi alıp götürmesinler diye."⁶¹

⁵⁹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

⁶⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

⁶¹ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Ortaç Köyü - Medeni Yıldırım Vakası - 25.06.2024

Birçok ölümden sonra yaşanan bu engellemelerden dolayı, aileler sevdiklerinin bedenlerini korumak ve onları kendi gelenekleri ve inançları doğrultusunda defnedebilmek için mücadele etmek zorunda bırakılıyor. Defin ve ölüye saygı, evrensel bir değer olarak her yerde ortak kabul görse de zaman zaman bu dinî ve kültürel ritüel Kürt illerinde en sert çatışma alanlarından birine dönüşüyor (Aydın, 2017). Her aile cenazeyi kendi örf ve adetlerine göre, kendi belirlediği yere sessizlik içinde gömmek ve matemini tutmak istese de bu süreç çoğu kez müdahalelerle kesintiye uğruyor. Cenazeler kimi zaman ailelerin istediği saatte gömülüyor, kimi zaman gömülürken polis saldırılarıyla karşılaşılıyor. Sessizce defin talep eden aileler, bu kez de gözaltı ve şiddetle karşılaşılıyor. Cenazeler aile üyeleri olmadan gömülemediği için, defin işlemi çoğu kez hem ölen kişi için hem de tüm yakınlar için yeni bir cezaya dönüşüyor. Ceylan Önkol'un yakını bu durumu şöyle ifade ediyor:

*"Yahu biz bir yere gitmiyoruz, bir yere kaçmıyoruz, cenazemiz var. Zaten paramparça olmuş. O cenazenin o gece defnedilmesi lazım. (...) Tabi insanlar da bizi bekliyorlar. Diyorlar ki babası, abisi gelmeden defnetmeyeceğiz. Orada mesela aldı o acının içerisinde cenazeyi bu tarafa [mezarlığa doğru] çevirdi, ben ile babamın yönünü Lice'ye çevirdiler. (...) İki üç saat orada ifadelerimiz alındı. Gelene kadar saat gece 11 oldu. Cenazeyi gece defnettik."*⁶²

23 Kasım 2006'da 24 yaşında öldürülen İslam Terkoğlu'nun yakını "Defin işlemini gece yapmak zorunda kaldık" diye anlatıyor. İslam'ın ailesi, cenazeyi devlet yetkililerince belirlenen koşullarda, sessiz biçimde ve gece saatlerinde defnedilmesini kabul etmek durumunda kaldıklarını belirtiyor. Bundan dolayı, bu tercih, olası şiddet, gözaltı veya cenazenin akıbetine yönelik riskleri azaltma amacıyla alınmış zorunlu bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.

*"Cenazeyi görmemize izin vermediler. (...) Cenazeyi de vermediler [bize] ve cenazeyi uçakla götürdüler köyden. (...) Otopsiye götürdüler. Bilmiyorduk, Hakkari'ye mi götürmüştüler, Van'a mı götürmüştüler. Beş gün zaten cenaze devletin elinde kaldı. Sonra da cenazeyi bize teslim etmediler. Bir kez daha uçakla köye götürdüler. (...) 'Kesinlikle cenaze orada [Yüksekova'da] gömülmeyecek' dediler. (...) Devlet cenazeyi uçakla götürdü, cenazeyi bize teslim etmedi. (...) Yani bize zorluk çıkardılar. (...) Askerler onu oraya [köye] götürdükleri zaman demişler ki, 'Gömmeyinceye kadar biz dağlamayacağız.' Köyde kaldılar. Zaten köyün çevresini kuşatmışlardı. 'Siz gömmeyinceye kadar biz geri [gitmeyeceğiz]' dediler. Gece de gömdük. (...) Tüm akrabalarımız geldiler. (...) Cenazeye katıldılar. Ama tören ya da başka bir şey yapmamıza izin vermediler, yani kabul etmediler."*⁶³

⁶² Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

⁶³ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - İslam Terkoğlu Vakası - 27.04.2025

Defin ve cenaze törenlerinde yaşanan sorunlar yalnızca devletle sınırlı kalmıyor; kimi zaman aileler ile Kürt siyasetinin temsilcileri ya da kanaat önderleri arasında da gerilimlere yol açabiliyor. En sık dile getirilen konulardan biri, cenaze ritüellerinin kitlesel bir protestoya dönüşmesi riskine karşı ailelerin tedirginliği oluyor. Bazı aileler, farklı sebeplerle defin sürecinin kitleselleşmesinden ya da yeni bir protestoya evrilmesinden endişe ediyor. Bu nedenle bu tür törenlerin organize edilmesine rıza göstermeyebiliyor. Bu endişeye bazen mezar yerinin belirlenmesi konusu da ekleniyor. Bunun en somut örneklerinden biri 19 Ağustos 2014'te Diyarbakır'ın Lice ilçesinde öldürülen Mehdi Taşkın'ın cenazesinde yaşandı. Taşkın'ın aile üyelerinin tanıklığına göre, yakınları onu aile mezarlığına gömmek isterken, "Kürt siyasi hareketi" başka bir yeri seçti. Ancak seçilen mezarlık hem ulaşımı zor hem de devlet tarafından sık sık giriş ve çıkışı engellenen bir yerd. Onların anlatımlarına göre defin sürecinde yaşanan en büyük sorun buydu. Mehdi'nin yakını Kürt siyasi hareketine sitemini şöyle ifade ediyor:

*"Annemin ne kadar acı çektiğini görüyorsun. (...) Bu yetmemiş gibi bir de [cenazeyi] o dağa [başına] götürmüşler. Tamam oradakilerin [defnedilenlerin] hepsi de bizim kardeşlerimizdir, kimsenin arasına bir farklılık sokmuyoruz ama o zaman biz Lice'de kalsın demiştik. Annem yaşlıdır, gidemez."*⁶⁴

Mehdi'nin yakınları da mezar yerinin belirlenmesi konusunda verdiği mücadeleyi ve mezara gidiş gelişlerde yaşadığı zorluğu şöyle anlatıyor:

*"Dedim ki 'Bakın, izin verin, ben yapamam, yaşlıyım, gidip gelmeye takatim yok, arabam da yok. Masrafı çoktur, yapamam, çok uzak.' Ben onu Yatılı'ya [Lice'de ilçe merkezinde bir mezar yeri] götürmeyi [gömmeyi] düşünüyordum. (...) Örneğin 15 günde bir mezarlığa gitseydim, bir Fatiha okusaydım, insan rahatlardı. İki yıl önce (...) Sisê'ye [Mehdi'nin de defnedildiği mezar yerinin olduğu köy] gittik. (...) Sonra gördük ki yolda üç tane panzer. (...) Komutan nereye gittiğimizi sordu. Biz de şehitliğe, şehidimizin yanına gideceğimizi söyledik. Dedi ki 'Yasak!' Dedim ki 'Nasıl yasak olur, yol verin gidelim, o benim canımdır, ciğerimdir, izin verin de gideyim.' Emir Diyarbakır'dan gelmiş, Diyarbakır Valisi'nin talimatıyla şehitliğe gitmek yasakmış, bize öyle söylendi. (...) Yani öyle içim yanıyor ki her gün gitmek istiyorum. Yani altı üstü ayda yılda bir mezar ziyaretine gitmeyi istiyorum..."*⁶⁵

⁶⁴ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Mehdi Taşkın Vakası - 18.05.2024

⁶⁵ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Mehdi Taşkın Vakası - 18.05.2024

Mezar yerinin belirlenmesi konusunda aile ısrara direnemiyor ve böylece cenaze Lice'nin bir köyünde gömülüyor. Yakınları "Yani bu insani bir şey değil, yani ne olmuşsa olsun, biri mezar ziyaretine gelmiş, aç önünü de geçsin"⁶⁶ diyerek devletin tutumuna karşı sitem ediyor.

D) Yas'a Oturmak: Taziye Evi, Taziye Çadırı

Cenaze ve definden sonraki en önemli pratiklerden biri, yasin bireysel değil kolektif bir biçimde tutulmasıdır. Taziye evinin ötesine taşan bu matem, bütün bir köyün, kasabanın ya da şehrin ortak sessizliğiyle görünür olur. Kepenk kapatma geleneği de bu kolektif yasin en güçlü sembollerinden biri. Bu pratik yalnızca aileye güç vermekle kalmıyor; aynı zamanda failin politik anlamda teşhir edilmesinin de bir yolu oluyor. İlyas'ın yakınları gururla: "Bütün köy kepenk kapattı"⁶⁷ derken yasin bütün bir topluluğa yayıldığına parmak basıyor. Kepenk kapatma, Kürt illerinde 1990'lardan bu yana süren bir pratik olarak matemın herkesin ortak sorumluluğu olduğunun göstergesi olmakla birlikte, aynı zamanda faile verilen sessiz ama güçlü bir cevaptır. Yahya Menekşe'nin cenazesine katılan Cizreli bir genç, bu pratiğin anlamını şöyle açıklıyor:

*"Yahya'nın cenaze günü cenazeye bütün Cizre katıldı. Normalde Cizre'de böyle bir ölüm gerçekleştiğinde herkes kepenk kapatırdı. Yine öyle olmuştu. (...) Kepenk indirmeyen, yasımıza ortak olmayan, acımızı paylaşmayan her kim varsa hedef oldu. Çünkü kepenk kapatmamak bu şiddete sebep olan, arkadaşımızı öldüren katillerin yanında duruyorsun anlamına geliyordu. O yası bize yaşatanlara bir cevabımızdı bu."*⁶⁸

Bu araştırma özelinde kepenk kapatma eylemlerinin "yasın ilanı" olarak da bir anlamı ortaya çıkıyor. İlan edilen bu yaslarda, sivil toplum kurumlarının, yerel yöneticilerin veya yakınların organizasyonuyla bir ya da daha fazla "taziye çadırı" veya "taziye evi" gibi bir mekânda "yas'a oturularak" matem tutuluyor. Taziye evi veya çadırı; kaybın tanındığı, acının paylaşıldığı ve toplumsal dayanışmanın görünür olduğu bir kamusal alan hâline geliyor. Yas'a oturma ritüeli ile kaybın hakikatine tanıklık ediliyor, geride kalanlara destek sağlanıyor ve kayıp sessizleştirilmek yerine toplumsal bir hafıza kaydına dönüştürülüyor. Bu sebeple aileler için taziye kurabilmek ve yas'a oturmak çok büyük bir önem taşıyor.

Çatışma ve hak ihlalleri bağlamında taziye, bir hak talebi boyutu da taşıyor: cenazeye erişim, defin usulleri, yasin engellenmemesi ve güvenlik müdahalelerinin sınırı, taziye akışında somutlaşıyor. Bu yüzden taziye, hem ritüelin sürekliliği hem de toplumsal

⁶⁶ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Mehdi Taşkın Vakası - 18.05.2024

⁶⁷ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

⁶⁸ Görüşme: Şırnak, Cizre - Gençlerle Odak Grup - 14.02.2025

onarım açısından kritik bir eşiği temsil ediyor. 20 Nisan 2011'de Diyarbakır'da toplumsal gösteride öldürülen 17 yaşındaki Halil İbrahim Oruç'un yakınlarının yas süreci ile ilgili tanıklıkları; müdahalelerle kesintiye uğrayan süreci ve güçlü bir sahiplenmeyle örülen dayanışmayı birlikte okuma imkânı sunuyor:

“Oğlumu mezara koydum. Mezara koyduğum hâlde benim üstüme biber gazıyla, bombalarla yağdırdılar. O hâlde ben direndim, oğlumun yasını tuttum. Beni öldürseler de tutacaktım, çadırımı [taziye çadırı] kuracaktım, içinde kalacaktım. Haykırdım, bağkırdım da dedim gelin beni de öldürün ama ben yasımda oturacağım.”⁶⁹

“Yani, gerçekten çok büyük sahiplenildi yani. Herkes tarafından, okuldaki bütün öğretmenlerimiz geldi, arkadaşlarımız geldi, okul onun için belli bir süre kapalı kaldı. (...) Normalde yaslar üç gün sürer zaten, o zaman çadırlar kuruluyordu. O kadar yoğun yaşandı ki belediye bize bir gün daha fazla çadır bıraktı. Bir de normalde bir çadır kurulur ya, bizde iki üç tane çadır üst üste kurulmuştu, yani gerçekten gelen gidenimiz herkes çok fazlaydı. Her bölgeden geldiler yani. (...) Bunlar aile değiller yani, yedi yabancı, hiç tanımadığımız insanlar.”⁷⁰

Defin ve taziye süreçlerine siyasi liderlerin, belediye başkanlarının, sivil toplum örgütlerinin ve sanatçıların katılımı aileler için önemli bir destek. Aynı zamanda toplumsal dayanışmanın onarıcı bir biçimi olarak da öne çıkıyor. Bu katılım, yaraları tamamen kapamasa da defin ve cenaze törenlerini onarıcı adaletin toplumsal zeminlerinden birine dönüştürüyor. Selahattin Demirtaş, Gültan Kışanak, Ahmet Türk, Emine Ayna, Osman Baydemir, Aysel Tuğluk, Sezgin Tanrıkulu ve Esad Canan gibi politik figürlerle birlikte Mezopotamya Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma Derneği (MEYADER), Medeniyetler Beşiğinde Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEBYA-DER), İHD, TİHV ve Baro gibi sivil toplum kuruluşlarının isimleri de neredeyse her evde anılıyor. Aileler, cenaze ve taziye sürecinde yanlarında bulunan bu kişilerin varlığını hâlâ hatırlıyor ve anlatıyor. Bu da bize gösteriyor ki, “terörist,” “kaçakçı,” “devletine baş kaldıran” gibi ayrıştırıcı tanımlamalarla sivil ölümleri meşrulaştıran resmî ideolojinin söylemine karşı kurulan bu dayanışma ile, ailelerin yok sayılan adalet duygusu, yeniden kuruluyor, ailelere “yalnız değilsiniz” mesajı veriliyor.

Hasan İşin yakınları taziyeye katılan kalabalığı “Bir milyon kişi katıldı” diyerek, Abdulkerim Seyhan'ın yakınları “Allahın rahmeti kadar çok insan vardı” diyerek, Medeni Yıldırım'ın yakınları da “Tahir Elçi'nin cenazesi kadar kalabalıktı” diyerek çocuklarının

⁶⁹ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

⁷⁰ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

taziyesindeki bu ortaklaşmanın ve dayanışmanın aileler için ne kadar hayati olduğunu vurguluyor.

Yalnızca sayıların büyüklüğü değil, farklı kesimlerden gelen insanların yas etrafında buluşması da dikkat çekiyor. Yüksekova'da öldürülen Abdulhalûk Geylanî'nin yakınları tam da bunu vurguluyor:

*"Her insan, her sülale (...) Fikirsiz olarak ne kadar ayırırsa da Kürtlükten [siyasetinden] uzak olsa da, o zaman [taziye zamanı] dâhil olmuşlardı. Buna da şahit olduk. (...) Yüksekova köyleri ile birlikte tek ses oldu. (...) Yani ilk defa bu kadar büyük bir kitle toplandı. (...) İlk defa böylesi bir kalabalık bir araya gelmişti. Sadece Yüksekova'dan değil (...) Şırnak'tan geldiler, Van'dan geldiler, Diyarbakır'dan geldiler, hatırlıyorum. (...) İran'dan geldiler."*⁷¹

Yasın sadece yerel değil, bölgesel ve hatta sınır ötesi bir sahiplenmeye dönüştüğünü; ölümün Kürt toplumunda kimlikten, fikirden bağımsız ortak bir vicdan ve dayanışma alanı açtığını gösteriyor.

E) Devletin tutumu

Cenaze, morg, otopsi, defin, taziye ve yas süreci boyunca devletin farklı kademeleri ailelere ve katılan kitleye çoğu kez zorluk çıkarıyor. Ancak aynı devlet temsilcileri kimi zaman bu taziyelere katılmak, yas evlerini ziyaret etmek ve ailelerle dayanışmak da istiyor. Bu noktada ailelerin tutumu iki farklı ekseninde şekilleniyor: Bazı aileler çok sert bir tavır alarak bu girişimleri reddediyor, bazıları ise "Evimize gelene kapı kapatmayız" geleneğini sürdürerek kapılarını açıyor. Halil İbrahim Oruç'un taziyesine katılmak isteyen dönemin Tarım Bakanı Mehdi Eker'e yakınlarının yanıtı çok netti: "Eğer taziyeye gelmek istiyorsa, önce o gazı [güvenlik güçlerinin taziye çadırına sıktığı] durdursun. Taziyeye gelmesine izin vermedik."⁷²

Yetkililer bu ölümlerin faillerini bulmaya çalışmıyor ama aynı mekânda varlık göstererek kendilerini meşrulaştırmayı deniyor. Bu durum yalnızca toplumsal olaylarda değil, operasyonlar ve mayın patlamaları gibi ölümlerde de karşımıza çıkıyor. Andaç mayın patlamasında görüldüğü gibi, devlet yetkilileri kimi zaman aileleri ikna etmek için taziyeye gidiyor, destek vaat ediyor: "Vali ve heyeti gelmişlerdi. Evet taziye günü geldiler, hatta dedi 'Ne gerekiyorsa bu çocukların hakkını arayacağız, ne gerekiyorsa yapmaya hazırız.' Ama bir şey yapmadı."⁷³ Roboski'de olduğu gibi burada da sözler verilse de bu ziyaretlerin çoğu

⁷¹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Abdulhalûk Geylanî Vakası - 28.04.2025

⁷² Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

⁷³ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

sahici bir adalet arayışına değil, yetkililerin kendi sorumluluğunu perdeleme çabasına dönüşüyor. Bu örnekler, baskı ve sahiplenme girişimlerinin nasıl yan yana işlediğini ve aynı zamanda yetkililerle kurulan ilişkinin nasıl en çıplak biçimde sınıandığını gösteriyor.

3) Ya Sonra! Kayıpla Yaşamının Zorlukları

Bu araştırmanın en zor sorularından biri geride kalanların kayıpla nasıl yaşadığıydı. Bir ölümün ardından üç gün, üç hafta, belki üç ay boyunca taziye sürüyor; gelenler, gidenler, kalabalıklar oluyor. Fakat sonra ev sessizleşiyor, kapılar kapanıyor ve aileler acılarıyla baş başa kalıyor. O noktada soru şu oluyor: *Toplumsal bir karşılığı olsa bile, bu kaybın bıraktığı boşlukla bireysel olarak nasıl baş edilebilir?*

Ölenlerin yakınları farklı yas tutma, direnme ve hayata tutunma yolları tarif etseler de, hepsi aynı duyguda buluşuyor: Artık hiçbir şey eskisi gibi değil.

A) Değişen Hayatlar

“Sana bir telefon geliyor, hayatın komple değişiyor, çöküyor...”⁷⁴

Halil İbrahim Oruç'un yakınının bu sözleri, öldürülen çocuk ve gençlerin yakınlarında hâkim olan duyguları özetliyor. Çocuk ve gençlerin ölümünün yol açtığı manevi tahribat, sadece anne babaları değil, tüm aile fertlerini, ölenin arkadaşlarını, ve gündelik hayatında öğretmen, işveren gibi temas ettiği bireyleri de derinden etkiliyor (DİSA, 2018). Evlerine gelir getiren gençlerin ölümü söz konusu olunca bu kayıp aynı zamanda ciddi maddi sonuçlara yol açabiliyor. Psiko-sosyal desteğin son derece yetersiz kaldığı, şiddet ve baskının devam ettiği bir coğrafyada yas tutmak da, hayatını sürdürmek de yıllar sonra bile ölenlerin yakınları için gündelik bir mücadele hâline geliyor.

Aydın ve Cengiz Erdem kardeşlerin ölümleri, bu raporda incelenen yaşam hakkı ihlallerinin geride kalanlarda yol açtığı çok boyutlu tahribatın çarpıcı bir örneği. 9 Aralık 2009'da, Diyarbakır'da bir protestoda 24 yaşındaki Aydın Erdem'in öldürülmesinin geride kalanların hayatını nasıl değiştirdiğini yakınlarından dinliyoruz:

“Aydın gittiği zaman her şeyi beraberinde götürdü (...) Biz mahkûm olduk! Biz ailecek mahkûm olduk. (...) Çocuklarımız, hepsinin psikolojileri bozuldu. Hatice [evin küçük kızı] beş yıl okula ara verdi. Bir süre sonra polisler geldiği zaman bizim çocukların gözleri şu şekilde [eliyle gösteriyor] açılırdı sanki gidip saldıracakmış gibi. Yani saldırgan oldular. Sonrasında ben mahkûm oldum [cezaevine girdim] 2014'te, Cengiz

⁷⁴ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

*orada [Mardin'de köyde] kaldı. (...) Benim kontrolümden çıktı. Ben de mahkûmdum ve gidemiyordum."*⁷⁵

Aydın'ın kardeşi öğretmen adayı Cengiz Erdem de aracında vurularak öldürüldü (Adanır, 2016). Böylece bir kayıpla başlayan felaket, babanın tutuklanması ve ardından Cengiz'in vurulmasıyla devam etti. Aile yaşadıkları acıyı; *"Tarif edilemez. Allah kimsenin başına getirmesin, tarifi yapılamaz"* diyerek tanımsız bırakıyor:

*"Felç geçirdim ve sonrasında hayat bizlere zindan oldu. (...) Biz [daha] Aydın'ı unutmamıştık, diğeri de gitti. Dünyamız tersine döndü, baş aşağı yürüyormuşsun gibi. Anladın mı? Baş aşağı yürüyorsun ve gözlerinden kan akıyor [gibi]."*⁷⁶

Kayıpla yaşamının psikolojik zorluklarıyla baş etmeye çalışırken bir taraftan da durumun fiziksel zorluklarıyla baş etmeye çalışıyorlar. Aile ekonomik olarak zorlanıyor ve bulundukları yerde yaşamaya devam edemiyor. 2000'ler vakalarının 1990'lardan en önemli farklarından biri olan zorla yerinden edilme, ailelerin kendilerini korumak için aldıkları bir önlem olarak karşımıza çıkıyor. Devlet hiç kimseyi zorla göç ettirmiyorsa da aileler buna mecbur kalıyor. Sıklıkla yaşanan ev baskını, sürekli devletin gözetimi altında olmak ve ailenin diğer bireylerine yapılan tacizler sebebiyle, Aydın'ın ailesi bir çocuklarını daha kaybetmemek için Mersin'e göç ediyor. Orada yaşadıkları zorlukları şöyle anlatıyorlar:

*"Burada evimizi, suyumuzu, elektriğimizi kendi üzerimize kaydedecek cesaretimiz yoktu. (...) Korkuyorduk, evet. (...) Çünkü yerimizi bilsinler istemedik. Yine de bizden haberdar oldular. Bizim evimiz burada şehrin içindeydi. Evimizi bastılar. (...) Paramızı verip ev kiraliyorduk, sabah oluyordu ve diyorlardı 'Size vermiyoruz!' Yani insanlar bize ev dahi vermiyordu. (...) Yani başkasının yurduydı, başkasının köyüydü, biz de orada esirdik. Biz de diyorduk kendimizi koruyalım, çocuklarımızı koruyalım. Onlardan sonra [Aydın ve Cengiz'in ölümünden sonra] çocuklarımızın içerisinde bir kırılma oldu. Çok büyük bir kırılma oldu, çok, çok büyük oldu. Herkes okumadan soğudu, herkes hayattan soğudu. (...) Sonra buraya geldik. Bu kez de kimse bizi [okula] kaydetmiyordu. (...) İşte şimdi [görüyorsunuz] bizim hayatımız, nasıl bir hayattır, sana nasıl söylesem, çok zor... (...) Ekonomik olarak durumun iyiye süreç seni fazla incitmiyor. Ekonomin yoksa eğer, bu çocukların eli kalem tutmaz ve bu kez de gidip mevsimlik işçi gibi bahçelerde çalışırlar. Ve ben de hapiste. Nasıl zor olduğunu gördün mü? Çok zordur."*⁷⁷

⁷⁵ Görüşme: Mersin, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 19.12.2024

⁷⁶ Görüşme: Mersin, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 19.12.2024

⁷⁷ Görüşme: Mersin, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 19.12.2024

Aydın'ın ailesinin yaşadığı bu çoklu travma kayıpla yaşamının zorluklarına en bariz örneklerden biri. Çünkü mesele sadece bir kişinin kaybı olmaktan çıkıp bireyin hayatında birden çok saldırıya karşı bir savunma hattına geçmek için gösterdiği çabaya dönüşüyor. Çoklu travma ve çoklu bedel ödemeye örnek olan bir diğer vaka da Yüksekova'da öldürülen 16 yaşındaki Rojhat Özdel ile ilgili. Rojhat öldürüldüğünde babası cezaevindeydi:

"İnsanın içine bazen bir his çöker ya, o hissi ancak anne babalar yaşayabilir ve üzerime çok ağır bir his çöktü. Çok huzursuz oldum, ben de gardiyana seslendim. (...) Gardiyana telefona çıkmam gerektiğini söyledim. Çocuğumu başına bir şey geldiğini söyledim, onlar da kabul etmedi. Ondan sonra hep kapıya vurdum ve huzursuzluk yarattım, baktım müdür beni odasına çağırdı. (...) Müdürün odasına gittim, baktım kadın bir savcı orada oturmuş, gittiğim gibi savcı ayağa kalktı ve dedi gel otur. 'Hangisi' diye sordum. (...) O da 'Rojhat' dedi. Rojhat dedikten dört saat sonra gözlerimi hastanede açtım. (...)”⁷⁸

Savcıdan çocuğunun öldüğünü öğrenen baba cenazesine katılmak istiyor. Ancak buna izin verilmiyor. Buna izin verilmediği gibi koğuş arkadaşlarıyla matem tutmasına bile izin verilmeden sürgüne gönderiliyor. Acı içinde sabaha karşı odasından alınarak bilmediği bir yerin cezaevine gönderiliyor.

"Sabah saat 3-5 civarında özel harekât timleri ve askerler cezaevini doldurdu. Geldiler beni apar topar aldılar, terliğimi bile alamadım, atlet ve şort ile beni alıp arabaya bindirdiler ve yanımda hiçbir şeyim yoktu. (...) [Cenazeye katılmayı] Talep etmiştim. Güvenliğimi üstlenmeyebileceklerini söylediler. (...) [Onlara dedim ki] Benim elimde silahım yok ve çocuğumun cenazesine gideceğim.”⁷⁹

Rojhat'ın babası cezaevinde yasını tutuyorken, annesi dışarıda acısını yaşıyordu. Ancak psikiyatrik ilaçlarla uyuyabiliyordu. Daha sonra diğer çocukları da kriminalize edildi: *"Kimlik verdiğimizde soy ismimizi bile gördüklerinde veya en ufak bir geçmişimize baktıklarında, başka bir gözle baktıklarının gerçekten farkında oluyorum”⁸⁰* diyen aile, bu baskıya daha fazla dayanamayıp Bursa'ya göç etti. Kardeşi, Yüksekova'da yaşadıkları baskıyı ve Bursa'ya göç etme kararını şöyle anlatıyor:

"Hani bu da bizi çok etkilemeye başladı, yani bir yerden sonra insan diyor ki, ya işte demek ki burası bizim yaşam alanımız değil, biz o yüzden kalktık Batı'ya gittik, dedik

⁷⁸ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁷⁹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁸⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

belki bir bakalım hani nasıl bir değişiklik olacak. (...) Çalışalım. Evimizin kapısına kilit vurup çıktık.”⁸¹

Geriye kalan çocuklar artık okul okumak istemiyor, hayatta hiçbir şeyin yolunda gidebileceğine inanmıyor. “O gittikten sonra bu tanık olduğumuz olaylardan sonra, diğer hayatlarımız da çöktü; ondan sonra bir şey yapmak istemedik”⁸² diyerek aslında bu kaybın bütün geriye kalanlara etkisini özetliyor. Kız kardeşi bu olaydan sonra okulu bırakıyor:

“Aslında okulu bırakmak istemiyoruz ama biraz önyargılıyız, okuyup sanki ne olacağız, sanki bize kadro mu verecekler! Hep bununla büyüdük aslında biraz, bir önyargı oluştu.”⁸³

B) Babasız Büyüyen Çocuklar

Babasız büyüyen bu çocukların Batı şehirlerindeki sert yaşam deneyimleri ve çarpışmaları kişisel bir kayıptan öteye geçip kuşaklar arası bir travmaya işaret ediyor. Özellikle Yüksekova ve Van sahasında karşımıza çıkan “babasız büyüyen çocuklar”ın yaşadığı zorlukların en iyi açıklamasını “hiç adil değil” diyerek bir kayıp yakını yapıyor. Babaları öldürülmüş olan bu çocuklar, kendilerini sessizliğe ve içe kapanmaya mahkûm edilmiş buluyor.

Kimisi babasını hatırlayacak kadar büyükmüş, kimisi sadece kısa bir süre vakit geçirmiş, kimisi ise hiç tanımamış. Görüşmeler sırasında bazılarını evde görüyoruz ama çoğu bizimle konuşmuyor. Bêmal Tokçu’nun 11 yaşındaki kızı Bermal görüşme boyunca sürekli babasının fotoğraflarını getirip gösteriyor:

“Babamızın boyu kaçtı gibi sorular soruyorlar. Boyu kaçtı, babamız ne yapardı ve benzeri sorular... Kızlar daha çok soruyor. (...) Babalarına çok düşkünler. Babalarının yokluğunu çekiyorlar. Çocuklar babalarını çok merak ediyorlar, acaba babamız bize nasıl davranacaktı, hayatımız nasıl olacaktı, belki o annemizden daha iyi olurdu ya da annemiz daha iyi diye. Onlar da babalarını görmek isterdi, acaba babayla hayat nasıl geçerci fikriyle.”⁸⁴

Buna karşılık, İslam Terkoğlu’nun beş günlükken babasız kalan oğlu bugün 19 yaşında ve yakınlarının ifadesiyle hep sessiz, içine kapanık bir genç. Geriye kalan Ercan Uca’nın

⁸¹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁸² Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁸³ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

⁸⁴ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - Bêmal Tokçu Vakası - 28.04.2025

çocukları, İkbâl Yaşar'ın çocukları ve babasız büyüyen tüm çocukların yaşamına eşlik eden sessizlik, kimi zaman olası failerle karşılaştıklarında sert bir yüzleşmeye dönüşüyor. Öldürülenlerden birinin oğlu askerlik şubesinde bunun en çarpıcı örneklerinden birini yaşıyor. Annesinin aktardığına göre; rutin olarak sorulan “Baban ne iş yapıyor?” sorusuna, kontrolsüz bir refleksle “Babamı öldürdünüz siz” diye karşılık veriyor. Aldığı cevap ise: “Babanı öldürmekle iyi yapmışız.” Bu olay, içten içe büyüyen öfkenin bir anda patladığında nasıl kontrolsüzleştiğini gösteriyor. Diğer taraftan da ne mağdurun ne de failin yaşananları asla unutmadığını.

C) Eşi Öldürülen Kadınlar

Van ve Yüksekova'da en görünür temalardan biri de eşini kaybeden genç kadınlar. Araştırma kapsamımız çocuklar ve gençler olsa da burada erken yaşta evlilikler nedeniyle ölen çocuk ve gençlerin yakınlarının profili diğer şehirlerden farklılaşıyor. Eşlerini kaybeden kadınlarla yaptığımız görüşmeler hem siyasal alanda hem de gündelik yaşamda verdikleri mücadeleyi ortaya koyuyor. Hafıza Merkezi'nin *Fotoğrafı Kaldırmak* raporu (Kaya & Bozkurt, 2014), 1990'lı yıllarda eşi zorla kaybedilen kadınlara odaklanırken, toplumsal cinsiyet bakımından şiddetin ve adalet mücadelesinin özgün boyutlarını ortaya koyuyor. 2000'li yıllarda Kürt illerinde, özellikle kentlerde kadınların farkındalıklarının geliştiği, ekonomik, sosyal ve toplumsal baskılarla mücadele etme zeminleri yaratabildikleri ve bunu gündelik hayat pratiklerinde uyguladıkları toplumsal alanlar mevcut. Eşlerini kaybeden kadınlarla yaptığımız bire bir görüşmelerde de ifade ettikleri ve bizim de gözlemlediğimiz kadarıyla kadınların kurduğu bu güçlü alanların pratik hayatlarındaki en önemli karşılıklarından biri de adalet mücadelesinin sorumluluğunu almış olma biçimleri. İlk eşi faili meçhul, ikinci eşi toplumsal olayda öldürülen bir kadın görüşmecimiz, iki eşten olan altı çocuğunu tek başına büyütüyor. İki ölen eşinin de duvarda bulunan fotoğraflarının altında yaptığımız görüşmeyi ve bu karmaşık ama bir o kadar da mücadele içeren hayatı şöyle anlatıyor:

“Şöyle bir Kürtçe söylem vardır, derler ki evin erkeği gittiğinde kadının kıymeti azalır diye, ama öyle değil. Kıymetimiz aynı eskisi gibi, gururum da eskisinden daha fazla, kendime daha çok iyi bakıyorum ve kendi hayatımı yürütüyorum. Evin erkeği varken/ sağken, erkek bize bakıyor, kendi adıma söyleyeyim o bize bakıyor ama erkek gittiğinde de insan kendine daha iyi bakıyor ve yönetiyor.”⁸⁵

Eşi öldürülen kadınlarla yapılan görüşmelerde deneyimler daha çok yas, kayıp ve adalet arayışı etrafında anlatılıyor. Ancak, yaşadıkları deneyimleri, toplumsal cinsiyet

⁸⁵ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü, Bêmal Tokçu Vakası - 28.04.2025

perspektifinden karşı karşıya kaldıkları ekonomik zorlukları, direndikleri ailevi ve toplumsal baskıları ve hayatlarını sürdürmek için yürüttükleri mücadeleyi de dikkate almak büyük önem taşıyor. Çoğu görüşmelerde dile getirilmeyen ev içi gerginlikler, Hakkari'deki bir görüşmemizde net bir şekilde şöyle anlatıldı:

“Kaynana bir şey diyorsa insana sıkıntı oluyor, dünür bir şey söylerse sıkıntı oluyor, insanın kayını bir şey diyorsa... Kendi çocuklarıma bakıyorum [büyütüyorum]. (...) Yani eşi olmayan bir kadının ev sıkıntısı çekmesi [aileleri kastediyor] çok zor. Eşi olmayan/ölen bir kadın dünür, kaynana, kayın veya başka birinin sıkıntısını [çekmemeli].”⁸⁶

Hem içeride hem dışarıda mücadele veren kadınlar en çok da adalete erişmek için çabalıyor. Devletin geride kalanları baskı altına alıp bu faili belli ölümler için adalet arayışını engellemek üzere büyük bir çabaya girdiği vakalarla karşılaştık. İkbâl Yaşar'ın eşi Halime Yaşar muazzam bir adalet mücadelesi yürüterek, 25 yaşında, iki çocuğuyla Yüksekova'da tek başına büyük bir yükün altına giriyor. Mücadelesine ise daha taziyesi sürerken, ilçe kaymakamına karşı çıkarak başlıyor.

“Kaymakam beni tekrar çağırdı, (...) dedi ki: ‘İşte Halime, iki çocuğun var, sen de benim kardeşim gibisin, gel şunu söyle de ki devlet onu öldürmedi. Çocukların da büyüdüğünde, ben onlara kadro vereceğim. Sana da, İkbâl'in de, ne kadar borcu varsa, borcu her neyse, gel elini elime koy, ben senin abin, sen de benim küçük kardeşimsin. Gel, çarşıya gideriz, İkbâl'in ne kadar borcu varsa, hepsini ödeyeceğim.’ Muhtar da şahidimizdi, dedi ki ‘Sana öyle bir ev yapacağım ki herkes hayranlıkla bakacak.’ ‘Benim kanım satılmadı, ben kanımı satmamışım’ dedim. ‘Zaten senin yüzünden, sen onu öldürmeleri için emir vermişsin, ben nasıl olur da başkası öldürmüş derim? Zaten sen öldürmüşsün. Bir de benim ne senin parana ihtiyacım var ne senin kadrona ne de başka bir şeye. (...) Bir daha bana böyle bir şeyle gelersen savcılığa gidip seni şikâyet ederim. Sana dava açarım.’ dedim. (...) Aradan iki gün geçti tekrardan gelip beni aldılar. Oraya geldim ki masanın üzerinde para var. (...) Para, bir iki tane, üç dört tane deste hatırlıyorum, desteydi. Dedi ‘Al bacım bu senin ve çocuklarının harçlığı.’ (...) ‘Kaymakam Bey beni niçin çağırmışın?’ [dedim.] Dedi ‘İşte bir araba erzak falan hazırlamıştım, bu parayı da benim yeğenlerime götür.’ Dedim, ‘Bir kere onlar senin yeğenlerin değil. (...) Biz satılık değiliz. Paranı da al. Hem benim evimi yıkmışsın hem küçük çocuklarımı babasız bırakmışsın, yetim kılmışsın, bir de bana para mı veriyorsun?’”⁸⁷

Travma literatürü, çoklu/zincirleme travmalar konusunda insanları şöyle uyarır:

⁸⁶ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - Bêmal Tokçu Vakası - 28.04.2025

⁸⁷ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

Travmatik yaşantılar tek bir olayla sınırlı kalmayabilir. Özellikle silahlı çatışmalar, yerinden edilme ve göç; kişinin mekânını, kültürünü ve ilişkilerini geride bırakmasına yol açarak ağır travmatik etkiler doğurur (Ergin & Koman, 2021).

Araştırmada görüştüğümüz ailelerin hikâyeleri de bu zincirleme travmanın en somut örneklerini ortaya koydu. Olaydan sonrasını; *“Artık yarım bir insanım”, “Tüm ev Gurbet’ten sonra öldü”, “18 yıldır her gece ağlıyorum ve kendimi suçluyorum; ben ne yaptım da Allah beni cezalandırdı”, “Bizimle aynı soyadını taşıyanlar işe alınmıyorlar”* diyerek özetleyenlerin kimisi işten atıldı, kimisi sağlığını kaybetti, kimisi ömür boyu sürecek engellerle yaşamak zorunda kaldı. Ve bazıları da bu yükün ağırlığını ancak *“Allah’ın rahmetini bekledik biz de; Allah bana sabır verdi”* diyerek taşımaya çalıştı. Hasan İş’in babasının şu benzetmesi ise kayıpla yaşamının gündelik hayattaki sürekliliğini çarpıcı bir şekilde özetliyor: *“Hislerimiz mi? Hani bir iğnen kaybolur, üzerinden iki yıl geçer, gider bakarsın, gözün onu arar, bu iğnem burada kayboldu dersin.”*⁸⁸

D) Arkadaşının Yasını Tutmak: Kolektif Bir Travma

Bu raporun temel eksenlerinden biri, 2000’lerde devletin değişen şiddet biçimleriyle birlikte ortaya çıkan yeni deneyimlerdi. Bölüm boyunca odağımıza kayıp yakınlarını alsak da tutulan yas kolektif bir travmaya dönüşüyor (*“Ruh Sağlığı ve Toplumsal Adalet”*, 2025). Mahsum Karaoğlu ve Aydın Erdem’in tanıklıkları bunun en çarpıcı örneklerinden biri. İkisi de Dicle Üniversitesi’nde öğrenci ve aynı zamanda arkadaş. Mahsum, 4 Nisan 2009’da, arkadaşı Aydın Erdem 6 Aralık 2009’da toplumsal gösterilerde vurularak hayatlarını kaybediyor. Dicle Üniversitesi öğrencileri için arkadaşlarının cenazesini üniversitenin morgunda görmek, tarifsiz bir şok oluyor. İkisinin de arkadaşı Derya Moray *“Üniversiteli bir öğrencinin her gün gittiği bir okuldan cenazesi çıkartılıyordu”* diyerek o günün yıkıcılığını aktarıyor. Bu süreçte Dicle Üniversitesi, öğrencilerin deyimiyle, bir yandan politik yasların yaşandığı bir mekâna, diğer yandan yeni protestoların başladığı bir zemine dönüşüyor. Derya, bu dönemi şöyle anlatıyor:

*“Bizim için bence bir şok hâliydi... [Barış sürecinde] Biraz çarpıldık. (...) ‘Barış Grubu’ geldikten sonra Aydın öldürüldü. Yani bu ülke için çok kritik bir eşiktir. (...) Aslında biz o süreçte bir hayal kırıklığı yaşadık. (...) Dicle Üniversitesi’nin o politik kimliği, politik duruşu bir yerden sonra politik yaslara, daha politik protestolara ve en önemlisi politik insanların politik cinayetlerine şahitlik eden bir yere dönüşmüştü.”*⁸⁹

⁸⁸ Görüşme: Batman, Merkez - Hasan İş Vakası - 24.05.2024

⁸⁹ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 24.06.2024

Aydın'ın ardından bir haftalık ders boykotu ve yürüyüşler başladı. Olaylar büyüyünce rektörlük üniversiteyi tatil etti. Kısa süre sonra Derya da gözaltına alındı, tutuklandı ve dokuz yıl cezaevinde kaldı, iki yakın arkadaşının yasını cezaevinde tutmak zorunda kalan Derya, bu yasları, bir politikleşme eşiği olarak şöyle tanımlıyor:

“Böyle politik bir duruşum vardı ama böyle çok da sivrilen bir profilim yoktu. İki kritik eşik vardı 2009'da. (...) Bir 4 Nisan'da üniversiteden tanıdığım Mahsum Karaoğlu'nın Amara'da öldürülmesiydi. Çünkü ben mesela 90'ları, (...) hep birileri anlatmış da öyle biliyorum. (...) O hikâyelerin bir gün benim gerçekliğimde can bulacağını, bir gün benim etrafımdan birilerinin öldürüleceğini hiç düşünmemiştim (...) Faili meçhulleri [90'ların] duymuştuk ama bir nebze de olsa devletin, AKP'nin de gelişile beraber, bir özeleştirme sürecine, eskisi gibi yaşanmayacağına dair vurgularına şahitlik ediyorduk. Bundan kaynaklı ben yanı başımda, bu kadar yakınımda olan bir insanın böyle herkesin içinde öldürüleceği, infaz edileceği bir olaya ihtimal vermiyordum.”⁹⁰

Ödenen bedeller yalnızca aile bireyleriyle sınırlı kalmıyor; toplumsal alanı da şekillendiriyor. Kimi zaman bir köy bütünüyle yas tutuyor, kepenkler kapanıyor, kimi zaman bir üniversitede öğrenciler haftalarca derslere girmiyor. Değişen şiddet pratiği geride kalanların hayatını kökten değiştiriyor. Her bir vaka hem kişisel hem toplumsal düzeyde adalet arayışını ve umudu diri tutuyor. Nihat'ın babasının sözleri geriye kalanların direncini ve geleceğe dönük onarıcı adalet talebini özetliyor.

“Nihat'ı unutmamız imkânsız ama diğer çocuklarımız için iyi olmaya çalışıyoruz.”⁹¹

⁹⁰ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 24.06.2024

⁹¹ Görüşme: Şırnak, Cizre - Nihat Kazanhan Vakası - Mayıs.2023

BÖLÜM 3

Adalet Arayışı

Daha önce belirtildiği gibi, adalet arayışı bu çalışmanın ana eksenlerinden biri. Ancak bu bölüm, önceki bölümlerde ele alınan mekânsal ve toplumsal şiddet analizlerinin devamı olarak, odağını şiddet sonrası döneme, yani yas, mücadele ve adalet arayışının kesiştiği deneyimlere yöneltiyor. Ailelerle yaptığımız görüşmelerden yola çıkarak, çocukların ve gençlerin öldürülmesinden sonra başlatılan hukuki süreçlerin nasıl işlediğini, bu süreçlerin mağdur yakınları tarafından nasıl algılandığını ve yaşandığını inceliyor. Aynı zamanda, hukuki adaletle sınırlı kalmadan, “Adalet İyileştirir” ifadesinin mağdurlar, yakınları ve daha geniş toplum açısından nasıl bir anlam taşıdığını anlamaya çalışıyor.

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz gibi, çoğu mağdur yakını için adalet arayışı öncelikle hukuki bir mücadeleye karşılık geliyor. Faillerin cezalandırılması ve mahkeme kararıyla devletin sorumluluğunun tanınması en öncelikli talepler arasında yer alıyor. Ancak çok sayıda akademik çalışma ve raporun gösterdiği gibi, Türkiye’de ve özellikle Kürt illerinde bu mücadele, yapısal cezasızlık mekanizmalarıyla sürekli karşı karşıya kalıyor (Sevdiren, 2015).

İlk olarak, devletin caydırma ve korkutma politikaları, soruşturmaların başlatılmasını veya kovuşturmaya dönüşmesini engelleyebiliyor. İkinci olarak, hukuk sistemine girildiğinde karşılaşılan yapısal engeller söz konusu. Özellikle zorla kaybetmelerle ilgili, açılmış davaların yargılama süreçlerinde de yaygın biçimde gözlemlediğimiz stratejiler arasında davaların yıllar boyunca sürüncemede bırakılması, sanık ve tanıkların mahkemeye getirilmemesi ve davaların ailelerin ikamet ettikleri yerlerden uzak mahkemelere nakledilmesi yer alıyor (Alpkaya vd., 2017). Son olarak, uzun süren hukuki süreçlerin ekonomik yükü ve mağdur yakınlarına yönelen farklı baskı türleri, bu mücadeleleri daha da zorlaştırıyor. Bu çalışma, tüm bu katmanların söz konusu dönemde ailelerin adalet mücadelesini nasıl şekillendirdiğini ve duygusal, toplumsal boyutlarını nasıl belirlediğini anlamayı amaçlıyor.

Bununla birlikte, bu bölüm yalnızca cezalandırıcı adalet taleplerine odaklanmıyor; aynı zamanda onarıcı ve dönüştürücü adalet tahayyüllerine de alan açıyor. Ailelerin bireysel ve kolektif iyileşme yollarını, hafızalaştırma pratiklerini ve benzeri girişimlerin adaleti nasıl yeniden tanımladığını tartışıyor. Önceki bölümlerde görüldüğü üzere, talepler bireysel biçimlerde ifade edilse de ortak bir ufuk, açık biçimde dile getiriliyor: Hukuk devleti ve barış olmadan adaletin ufku kapalı kalacak.

1) Hukuk Mücadelesinin Sınırları

A) Fail kim? Devlet sorumluluğunu sorgulamak

Ailelerin neredeyse tamamı için hukuk mücadelesi bir devletle yüzleşme alanı olarak tanımlanıyor. Onlara “Fail kim?” diye sorulduğunda farklı devlet aygıtları ve sembollerine işaret eden ifadeler karşımıza çıkıyor: “devletin üst kademeleri”, “bölük komutanı”, “ajanlar ve MİT”⁹², “polis”, “ihbar edenler”, “olayı bilip bilmezlikten gelenler, üstünü kapatmaya çalışanlar”, “helikopterden inip halkı tarayanlar”, “özel harekât”, “JÖH ve PÖH’ler”⁹³, “zırhlı araç”, “sistem”, “zırhlı aracı kullanan kişi”, “devletin askerleri”, “tabur komutanı”, “yönetim.”

Devleti merkeze alan bu tanımların yanı sıra, mağdurlar, devletin koruma yükümlülüğünü hatırlatırken aynı zamanda kurumların, bireylerin ve ihmallerin bütünü de bu fail “Devlet”in bir parçası olarak tanımlıyor: Hastanede müdahale etmeyen sağlık çalışanları, gelmeyen ambulans, yolları kapatan güvenlik güçleri, olayın fitilini ateşleyen bir devlet yetkilisi... Mağdurlar için bütün bu zincir, tekil değil kolektif bir faili işaret ediyor.

Diyarbakır’ın Çermik ilçesinde çıkan bir çatışmadan üç yıl sonra, 7 Haziran 2011’de çatışmanın yaşandığı kayalıklarda bulunduğu mühimmat ile oynayan ve patlaması sonucu hayatını kaybeden 15 yaşındaki Umut Petekkaya’nın yakını “devletin koruma yükümlülüğünü” hatırlatarak faili şöyle tanımlıyor:

*“Devlettir... Umut’un ölümünün sorumlusu devlettir. Şöyle söyleyelim. Bugün farz edelim ki, zaten bombanın kime ait olduğunu bilmiyorum. (...) Beni ilgilendirmez. Sen [devleti kastediyor] bugün benim canımdan, benim malımdan sorumlusun ki beni koruyasın. Senin görevin odur. (...) Çatışma çıkmış. Olabilir, çıkar. Her yerde çıkıyor. Sen neden [çatışmanın yaşandığı] kayalığı temizlemiyorsun? Sen suçlusun, birebir sen suçlusun. Yani sen suçlusun ki orayı temizlemedin. % 99-%100 devlet bu ölümden sorumludur ve suçludur.”*⁹⁴

İşleyen politik sistemin kendisinin de fail olduğu birçok kez dile getiriliyor. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana Kürt illerinde uygulanan asimilasyon politikaları, olağanüstü yönetim biçimleri ve şiddet pratikleri birçok görüşmeciye doğrudan veya dolaylı olarak referans verdiği yapısal baskı ve cezazırlık mekanizmalarına işaret ediyor. “Haliyle daha derin daha organize bir kötülükten bahsetmek gerekiyor” diyen Aydın Erdem’in ve Mahsum Karaoğlu’nun arkadaşı failleri şöyle tanımlıyor:

⁹² Milli İstihbarat Teşkilatı

⁹³ JÖH: Jandarma Özel Harekât, PÖH: Polis Özel Harekât

⁹⁴ Görüşme: Diyarbakır, Çermik - Umut Petekkaya Vakası - 04.12.2023

“Bu sistemin kendisi bu insanları [failleri] üretiyor. Sistemin kendisi sorun, sorunun da kaynağı o, çözümün de kendisi o, bundan kaynaklı böyle ‘katil’ diye tekilleştirebileceğim bir ifadenin kendisi burada yaşanan şeyleri karşılamaz. Çünkü bunun içerisinde bir süreklilik var, bunun içerisinde bir strateji var, bunun içerisinde sadece bir coğrafyaya, bir halka özgü devrede olan politikalar var.”⁹⁵

Devlet yetkililerinin ya da üst düzey yöneticilerin kararı ve emriyle gerçekleştiğine inanılan ölümlerin faillerine “devlet” olarak yanıt verilse de ailelerin bir kısmı doğrudan öldürme eylemini gerçekleştiren kişileri veya ait oldukları birliği de tanıyor. Görüşmeler sırasında ailelerin, zırhlı aracı kullanan, silahı ateşleyen, gaz fişegini fırlatan veya ateş eden güvenlik güçleri hakkında detaylı bilgiye sahip oldukları açıkça görülüyor. Bu durum Mehmet Uytun vakasında somutlaşıyor. Failin bu suçu bilerek ve isteyerek, göstere göstere işlediğini yakınları anlatıyor;

“Ateş ettiği zaman da oradaki görgü şahitleri diyor ‘Hahahaha’ diye gülmüş. Sanırsın savaşta bir düşmanı öldürmüş. Sen annesinin kucağındaki çocuğu öldürdün.”⁹⁶

Faillerin devletle ilişkileriyle tanımlanması, aynı zamanda bazı aileler için hukuk mücadelesine girişmemeye veya bir süre sonra mücadeleden vazgeçmeye yol açıyor. Bu karar, ailelerin güvenlik güçleri ya da yereldeki devlet yetkilileriyle kurdukları ilişkilenme biçiminden kaynaklanabileceği gibi, korku ve tehdit sonucu da olabilir. Bir aile bu durumu şöyle dile getirdi: *“Korkudan diyemedik ki ‘Şikayetçiyiz;’ bizi korkuttular.”*

Bu korkuya eşlik eden bir diğer engel ise yargı sistemine duyulan derin güvensizlik. Devletin hukuk sisteminde bir hak arayışına girmek, birçok aile için baştan umutsuz bir yol gibi görülüyor. *“Devletle baş etmek imkânsız. Bu sebeple ben bir hak arayışında değilim. Allah hakkımızı alır. Bu işlerin, davaların ucu bir yere varmıyor.”* Devletle yaşanan deneyimler, ailelerin zihninde öylesine büyük bir ağırlık bırakıyor ki, hukukun üstünlüğü, devletin büyüklüğü karşısında adeta hayali bir olasılık olarak kalıyor:

“Ama işte küçücük bir aile ve kocaman bir devlet. Nasıl olacak? Zor.”

B) Dava Aç(ama)mak

Görüştüğümüz ailelerin neredeyse tamamı olaydan hemen sonra, aynı gün ya da takiben birkaç gün sonra, hukuki süreci başlatmak için bir girişimde bulunmuş. Aileler, bilgi düzeyi ve ilişki ağlarına göre çeşitli yöntemlere başvuruyor. Bazı aileler hemen ilgili

⁹⁵ Görüşme: Diyarbakır, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 24.06.2024

⁹⁶ Görüşme: Şırnak, Cizre - Mehmet Uytun Vakası - Mayıs 2023

karakol veya savcılıktan çağrılıyor, bazı ailelerse kendileri gidiyor. Süreci başlatırken, bazen avukatlar gönüllü olarak davayı üstlenmek istiyor, bazen siyasi partiler — çoğunlukla Kürt siyasetinin temsilcileri — avukatlarıyla birlikte sürece dâhil oluyor, kimi zaman da bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri devreye giriyor. Ailelerin büyük çoğunluğu davalarının İHD, Baro veya Kürt siyasetinin temsilci avukatları tarafından üstlenildiğini belirtiyor. Ancak bazı aileler de kendi imkânlarıyla davayı yürütüyor. Kimi aileler davayı ilgili bir kuruma teslim edip sürecin takipçisi olmuyor, kimileri ise davayı yakından izleyerek gerektiğinde özel avukatlara da yetki veriyor.

Aileler, hukuki süreç devam etse de, sistemi bilemedikleri, anlayamadıkları ve nasıl işlediğini takip edemedikleri için bezginlik ve yılgınlık hissediyor ve davayı, inandıkları bir kuruma teslim ediyor. Mehmet Nuri Tançoban'ın ailesi dosyanın takibini yapamadığı için davanın hangi aşamada olduğunu bilmiyor:

"Vallahi sözde o avukatımız açtı. Partinin avukatıydı. (...) İşte dava açtılar. Onlar dedi 'Biz ilgileneceğiz, bizim haberimiz olur.'"⁹⁷

Gizlilik: Akıbeti Bilinmeyen Soruşturmalar

İlk aşamada en sık karşılaşılan sorun, soruşturmanın sürüncemede kalması ya da takipsizlik kararları ile kapatılması. Soruşturmanın akıbetini öğrenemeyen aileler, sıkça "gizlilik kararı"na atıfta bulundu. Hukuki bir uygulamaya referans veren bu deyim, bazı aileler tarafından teknik anlamda değil, bilgiye erişme zorluğunu ifade etmek için kullanılıyor. Üzerinden yıllar geçmesine rağmen soruşturma aşaması hakkında kesin bilgi alamayan aileler, sürecin ilerlememesini ve şeffaf şekilde yürütülmemesini bilinçli bir devlet politikası olarak algılıyor. Halil İbrahim'in yakınları bunu şöyle ifade ediyor:

"Savcının yanına gittim, üç dört yıl önce. (...) 'Bütün oklar polisi gösteriyor, ama bana delili getiren de polistir. Ben ne yapayım?' dedi ve ben o günden beri savcının yanına bir daha gitmedim. İnsan Hakları'na [Derneği] gittim ve Baro'ya gittim. Çünkü, belki üzerinde 'gizlilik kararı' var."⁹⁸

Bu vakada aile, avukatları, Diyarbakır Barosu ve İHD, soruşturmanın akıbetini öğrenmek için büyük çabalar göstermiş ama siyasi iradenin rolü dikkat çekiyor.

⁹⁷ Görüşme: Van, Çaldıran, Hangediği Köyü - Mehmet Nuri Tançoban Vakası - 24.04.2025

⁹⁸ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

*"Altı yedi kişilik avukat [ekibimiz] var. (...) Hatta o zaman meclis başkanı Arınç⁹⁹, Diyarbakır Barosu'na gelmişti. Mehmet Emin Aktar¹⁰⁰ (...) 'Bismil'de bir genç öldürüldü. Biz baro olarak ne yaparsak yapalım, bu genci kimin katlettiğini bilmiyoruz ve kim yargılanacak, siz izin vermiyorsunuz ki bir şey ortaya çıksın (...) demiş. O da 'Bu konuyla ilgileneyeğim' demiş."*¹⁰¹

İlerlemeyen hukuki süreci hızlandırmak ve bilgiye erişmek için yargı dışındaki devlet temsilcilerine başvurmak ailelerin bir olası çözüm olarak sıkça dile getirdikleri, ancak nadiren somut etki gösteren bir yöntem oluyor. Bu bakımdan, Medeni Yıldırım'ın annesinin örneği bir istisna teşkil ediyor. Hukuki yollar tıkandığında, devletin en yetkili makamına ulaşarak süreci sıra dışı bir şekilde başlatıyor.

*"Gizliliği vardı. (...) Bir gün bir baktım, televizyondaki bir kanalı aradım. (...) Valla baktım, [TV'de görüyör] [Recep Tayyip] Erdoğan bir saat sonra Diyarbakır'a geliyor. (...) Üniversitede 400 kişinin nikâhını kıyacakmış. (...) Medeni'nin fotoğrafı elimde onun [Erdoğan'ın] önüne çıkacağım diye planladım. (...) "*¹⁰²

Tek başına köyden kalkıp, Medeni'nin fotoğrafının olduğu büyük bir pankartı beline, giysilerinin içine bağlayarak, Diyarbakır'a toplu nikâh töreninin olduğu bölgeye geliyor. Dönemin Başbakanı Erdoğan'a olabilecek en yakın noktaya kadar gitmeyi başarıyor ancak orada güvenlik güçlerince durdurulup gözaltına alınıyor.

*"Ona doğru gittiğimde korumaları başıma üşüştü ve nefesim kesildi. (...) O zamanlar başbakandı. Ben de dedim ki; 'Ben katilimizi istiyorum' gittiler ve ona [Erdoğan'a] söylediler. Dediler ki doğrudur ve gidin onu ekibe teslim edin. O gün ekiple beraberdim, kimliğimi aldılar ve ona gösterdiler, araştırdılar baktılar ki doğruymuş. Erdoğan'ın kurmayları gelip soruyor neden burada olduğumu. 'Çocuğumun katilini istiyorum' diyorum."*¹⁰³

Dönemin başbakanının karşısına çıkmaktaki amacı gizlilik kararının kaldırılması ve dava açılması. Oğlu öldürüldükten beş ay sonra dosya üzerindeki gizlilik kararının kaldırıldığını söylüyor;

⁹⁹ Bülent Arınç; 22. Dönem TBMM Başkanı ve Başbakan Yardımcısı

¹⁰⁰ Dönemin Diyarbakır Barosu Başkanı

¹⁰¹ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

¹⁰² Görüşme: Diyarbakır, Lice, Ortaç Köyü - Medeni Yıldırım Vakası - 25.06.2024

¹⁰³ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Ortaç Köyü - Medeni Yıldırım Vakası - 25.06.2024

‘Amacım buydu. Eğer ona [Erdoğan’a] ulaşabilseydim direk önüne çıkardım, ‘Katilim her kimse onu savunma, onu ver [göster]. (...) Katilimi bana teslim et’ diyecektim. (...) Ondan sonra Lice’ye [savcılığa] talimat verdiler. Lice’de savcı bizi çağırdı, yeni dava açtık. (...) Hakkım olanı aldım, en azından sesimi duyurdum. Saklamadılar.’¹⁰⁴

Fahriye Yıldırım’ın eylemi istisnai olsa da, aynı zamanda hukuki sürecin kişisel hayata ve kamu alanına nasıl sirayet edebileceğine dair ilginç bir örnek. Kendisi Türkçe öğreniyor, televizyon izliyor, planlar yapıyor ve yetkililere doğrudan ulaşmayı deniyor. Bu örnek, sistemin içinde hareket edemeyen yakınların, hayatın farklı alanlarını kullanarak da yol bulabileceğini ve vazgeçmeyecekleri bir adalet arayışında olduklarını gösteriyor. Ancak çoğu vakada bu inatçı mücadelenin sonuç verdiğini söylemek mümkün değil.

C) Susturulan Adalet: Mahkeme Salonları

Bütün bu fiilî engellere rağmen mahkeme salonuna kadar taşınabilmiş davalar aileler için bir başarı sayılsa da salonlar, uzun yıllara yayılan ve birçok kez aileleri umutsuzluğa, çaresizliğe sürükleyen mekânlar oluyor. Mahkeme salonlarına gidip gelmek aileler için yıpratıcı bir rutine dönüşüyor. Mehmet Uytun’un yakını bozulan hayat rutinine ne zaman geri döneceğini soruyor:

“Ben ne zamana kadar her iki günde bir mahkemeye gideceğim? (...) Mahkemelere gitmekten bıktım. (...) Bir bakıyorum her 20 günde bir mahkemeye gidiyorum. Benim de misafirlerim geliyor. Bir evim var, bir düzenim var. (...) Bizim bugün de bir taziyemiz vardı ama gidemedik. Ne zamana kadar mahkemeye gideceğiz? (...)”

Her ne kadar zor olsa da umutla o salonlara giden kayıp yakınları, orada yaşanan ve yaşanacak zorluklara rağmen orada bulunmayı çok önemsiyor. Bazı aileler orada bir taraftan zorlanırken bir taraftan da katılan kalabalıkların önemine vurgu yapıyor. Çünkü gündelik hayatlarında yalnızlaşan aileler için bu dayanışma bir güç ve umut kaynağı oluyor. Nihat Kazanhan’ın ailesi mahkeme gününü şöyle özetliyor:

“Duruşma günlerine bir hafta kala biz zaten hazırlanıyorduk. Çünkü duruşma günleri çok kalabalık [insanlar] geliyordu yani. Bayağı da kalabalık avukatlar katılıyordu. Tahir Elçi döneminde. Zaten o zaman daha katledilmemişti. Kendisi de katıldı birkaç sefer ama bugüne kadar da diğer avukat arkadaşlar da katılıyor. Amed’den, diğer yerlerden. (...)”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Ortaç Köyü - Medeni Yıldırım Vakası - 25.06.2024

¹⁰⁵ Görüşme: Şırnak, Cizre - Nihat Kazanhan Vakası - Mayıs 2023

Mahkeme salonunda bulunmanın başka bir anlamı da var. Görüştüğümüz kayıp yakınlarının mahkeme salonlarındaki en temel motivasyonu adalete erişmek olsa bile, mahkeme salonları, çoğu zaman gerçeğin kabul görmesini sağlayacak tek resmî alan olarak görülüyor. Zira, adaletin gerçekleşmeyeceğini bilseler bile, hakikati kayda geçirmek ve kamuya ilan etmek başlı başına bir mücadele anlamı taşıyor (Göral, 2019). Çünkü görüşmelerden de anladığımız üzere, *“(...) her ne kadar yargılamalar faillerin, hesap verebilir kılınmasını sağlamayacak olsa da mahkeme salonları uzun yıllar boyunca resmî makamlar önünde hakikati dile getirme çabaları sonuçsuz kalmış öldürülenlerin yakınlarının seslerini duyurabilmeleri için bir alan oluşturuyor.”* (Alpkaya vd., 2017).

Zorla kaybetme davalarında, güvenlik gerekçesiyle karar verilmiş olarak gösterilse de, dava nakilleriyle dayanışma ve yüzleşmenin zayıflatıldığını biliyoruz (Alpkaya vd., 2017). Bu uygulama, 2000’li yıllardaki yaşam hakkı ihlalleri için yaygın görünmüyor. Bu durumu gözlemleyebildiğimiz tek örnek, Ahmet ve Uğur Kaymaz. Mardin’de görülen ilk duruşmadan sonra dava sanık müdafileri tarafından güvenlik gerekçesiyle Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi’ne nakledildi. 20 Temmuz 2005 ile 18 Nisan 2007 tarihleri arasında Eskişehir’de çok sayıda duruşma yapıldı. Ahmet Kaymaz’ın kardeşinin mahkemeye sunduğu on sayfalık dilekçede belirtildiği gibi duruşmalar sırasında, sanık polislerin avukatları, Kaymaz ailesi mensuplarına ‘terörist’ şeklinde hakaret ve sataşmalarda bulundu.

Nakiller, mahkeme salonlarının yüzleşme alanlarına dönüşmelerine karşı uygulanan engellerden sadece biri. Zorla kaybetme davalarında gözlemlenen mahkeme heyetinin sık sık değişmesi, sanık ve tanıkların getirilmemesi ve delil karartılması 2000’li yılların yaşam hakkı ihlalleri davalarında da kendini gösteriyor. Soruşturma döneminde başlayan ihmaller, kovuşturma aşamasını da derinden etkiliyor. Örneğin, bu çalışmada incelediğimiz bazı vakalarda olay yeri inceleme ekiplerinin yapması gereken işler, ölenlerin yakınlarına kalıyor. Aileler, kendi imkânlarıyla delil topluyor, olay yerini inceliyor, fotoğraf çekiyor, hatta bazen kendi tanıklarını bulup mahkemeye taşıyor:

“‘Delil bir şey var mı elinizde?’ dediler, ‘Bir bant var daha elime ulaşmadı ama’ dedim. (...) ‘O bant benim elime ulaştı, bandı ver bakayım’ dedi, çıkardık, CD’ye aktardık ve dilekçe ile savcıya verdik. Savcı o caddeye geldi. Mermi izlerine baktı, sokağa çıktı olayın yaşandığı sokağa gitti sonra döndü geldi. ‘Gelin davadan vazgeçin’ dedi, annesi çıkardı fotoğrafını önüne koydu onun...”¹⁰⁶

¹⁰⁶ Bu bölümde, mahkeme süreçlerine etki etmemek için ailelerin ve vakaların isimleri anonimleştirilmiştir.

Delillerin toplanmasındaki gecikmeler kadar, korunması ve saklanmasıdaki eksiklikler de belirgin: Zayıf adli emanet yönetimi, kaybolmuş ya da imha edilmiş bazı materyaller, saklama süreleri dolduğu için kritik kayıtlara sonradan erişim olmaması. Bu tablo, kovuşturma aşamalarına da yansımış; davaların geç açılması, duruşmaların yıllar sonra yapılması ve temel maddi deliller üzerindeki inceleme imkânının ortadan kalkması gibi sonuçlar doğurmuştur. Toplamda, delil toplama ve muhafaza süreçlerindeki bu yapısal sorunlar, olayların aydınlatılmasını, sorumluların belirlenmesini ve kamu makamlarının hesap verebilirliğini ciddi biçimde zayıflatmaktadır.¹⁰⁷

Bu tür örnekler, adalet arayışının kurumsal mekanizmalarla değil bireysel çabalarla sürdürüldüğü bir ortamı görünür kılıyor. Adalet arayışı, aileleri hem hukuki hem duygusal olarak büyük bir yükün altına sokuyor. Delil toplamak, iz sürmek ve davayı canlı tutmak gibi aslında adalet sisteminin sorumluluğunda olan işler, ailelerin gündelik mücadelesine dönüşüyor.

D) “Kaybedilen” Davalar

Takipsizlikle sonuçlanan soruşturmalar, faillerin beraati veya zaman aşımı ile biten davalar ailelerde bir yenilgi duygusuna yol açıyor. Çünkü bu kararlar, insan hakları alanındaki sistematik cezasızlığın bir yansıması. Failler belli olsa da devlet aygıtları tarafından korunmaları, soruşturma ve kovuşturmanın tarafsız ve etkin şekilde yürütülmemesi ve mağdurlara baskı uygulanması, verilen hukuk mücadelesinin yapısal engellerini oluşturuyor. Bazı ailelerin “sistem” olarak adlandırdıkları bu durum, Türkiye’nin hukuk devleti ve yargı bağımsızlığı alanındaki zafiyetini yansıtmakla beraber, Kürt illerinde çatışma ve sömürgeci uygulamalara bağlı geliştirilen güvenlikçi politikaların bir sonucu olarak kendini gösteriyor.

Bazı aileler, devleti cezasızlığın ana sorumlusu olarak görse de, adalet arayış çabalarında yer yer karşılaştıkları kendi dava avukatlarının veya sivil toplum kuruluşlarının ihmallerine de dikkat çekiyor. Sivil toplum kuruluşları ya da siyasi partilerin aracılığı ve desteğiyle açılan davaların ilgili kurum ya da avukat tarafından düzenli takip edilmemesi, bazı davaların düşmesine veya zaman aşımına uğramasına sebep olabiliyor. İhmal ile ilgili tartışmaların odağındaki en önemli davalardan biri, kamuoyunun da yakından bildiği Roboskî davasıdır. Kamuoyuna yansıdığı kadarıyla sürecin ilk adımında dava Diyarbakır’da açılmış, ancak kısa süre içinde yetki kararıyla askerî mahkemeye devredilmiştir. Bununla birlikte, ailelerin umudu bu kez Anayasa Mahkemesi (AYM) başvurusuna bağlanmış; ancak burada da sürecin karmaşıklığı, teknik eksiklikler ve

¹⁰⁷ Bu araştırma kapsamında yayınlanan hukuk raporu, soruşturma ve kovuşturma aşamalarının etkili yürütülmesine karşı engelleri ayrıntılı şekilde analiz ediyor (Ataktürk Sevimli vd., 2025).

kurumlar arası koordinasyon zafiyetleri nedeniyle başvuru tamamlanamamış; gerekli belgelerin zamanında iletilmemesi sebebiyle de AİHM yolu fiilen kapanmıştır.

Aile üyelerinin dikkat çektiği bu tür bazı kişisel ihmaller söz konusu olsa da, bu durum hak savunucularının ve avukatların çalıştıkları zor şartlar bağlamında analiz edilmelidir. Nitekim bu sitemleri dile getiren bazı mağdur yakınları da bu şartlara dikkat çekiyor. Hukuki destek mekanizmalarının işlemediği, sorumluluğun kurumsal yapılardaki gönüllülük esasıyla yürütüldüğü sistemin sonucu olarak sürekli devredildiği bir ortam söz konusu. Avukatlara düşen iş yoğunluğu, bulundukları zorlu ekonomik şartlar ve kendilerinin de karşı karşıya kaldıkları yargısal taciz, dava takibinde çok sayıda aksaklığa yol açabiliyor. Örneğin, itirazların gerekli zamanda yapılamaması bir üst mahkemenin yolunu kapatırken ailelerin en büyük umudu olan AİHM'e başvurunun da önünü kapatmış oluyor:

*"15 gün içerisinde itiraz etme hakkın vardır. (...) Bu şekilde zaman geçti. Zaman geçtikten sonra (...) e-devlet sistemiyle biz de araştırdık, sağa sola bilgi verdik. Bir de baktık ki devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kararını verdikten sonra bu dava Türkiye dışında herhangi bir yerde de açılmamış. Üst mahkemeye gitmemiş."*¹⁰⁸

Çoğu zaman görünmez kalan ama en belirleyici etkenlerden biri, ailelerin karşılaştığı maddi imkânsızlıklardır. Birçok aile için dava açmak ya da yürüyen bir dosyayı takip etmek, yalnızca hukuki değil aynı zamanda ekonomik bir mücadeledir. Hukuk dilini anlamak, başvuru yollarını bilmek ve süreci takip edebilmek başlı başına maddi kaynak gerektirirken, yoksulluk bu sürecin önünde en büyük engellerden biridir. Umud Petekkaya'nın yakınları bu durumu şöyle anlatıyor:

*"Kendime avukat tutamadım. Avukat için param da yoktu. (...) O para yüzünden davamı kaybettim. Oğlumun hukukunu araştıramadım."*¹⁰⁹

Fakat her bir girişim sonuçsuz kalsa da davadan "vazgeçmeme" sözü, aileler için bir hukuki çabadan öte varoluşsal bir direniş biçimi hâline geliyor. Umud'un yakınlarının aşağıdaki ifadeleri, yoksulluğun, bilgisizliğin ve yalnızlığın içinden çıkan o inatla devam eden adalet arayışının, yaşamın kendisini sürdürme biçimi hâline geldiğini hatırlatıyor.

*"Her şeyi kaybediyorsun. Hâlâ direniyorum. Ben hâlâ da direniyorum. Vazgeçmedim. Yaşadığım sürece de yeter ki var olayım. Çocuklarıma da söyledim, ölürsem siz devam edin. Vazgeçmeyin!"*¹¹⁰

¹⁰⁸ Görüşme: Şırnak, Cizre - Yahya Menekşe Vakası - 15.02.2025

¹⁰⁹ Görüşme: Diyarbakır, Çermik - Umud Petekkaya Vakası - 04.12.2023

¹¹⁰ Görüşme: Diyarbakır, Çermik - Umud Petekkaya Vakası - 04.12.2023

Kuşaktan kuşağa taşınan bu ısrarlı arayış, bazen de yeni nesillerin adalet arayışında ailelerinin yetersizliklerini sorgulaması ve hatta ailelerinden hesap sormasına varacak kadar ileri bir seviyeye geçiyor. Fahrettin İnan örneğinde olduğu gibi, ihmaller, bilgisizlik, ekonomik sıkıntılar ve adaletle olan güvensizlik sebebiyle açılmamış veya takip edilmemiş davaların akıbetini kabul etmeyen genç nesil, adalet arayışını canlandırmaya karar verebiliyor:

“Bu dava artık zaman aşımı 20 yıl oluyor. Ben avukatla görüştüm öyle dedi. Yani iki ay sonra dolacak süresi. (...) Onun evrakları nerede? (...) Adli tıp raporu nerede? (...) İnsan bir şeyin peşine düşmezse zaten olmaz. (...) Kaybı geri getirmez, hiçbir şeyi geri getirmez ama bir nebze olsun rahatlayacağım.”¹¹¹

Bu anlatılar, adaletin eksikliğinin psikolojik düzeyde de nasıl derinleştiğini gösteriyor. Korku, güvensizlik ve devletin gücü karşısında duyulan çaresizlik, çoğu aile için hukuki mücadeleyi başlamadan bitiriyor; bazı davalar daha ilk adımda açılmadan kapanıyor. Açılabilen davalar ise ihmaller, bilgisizlik ya da maddi yetersizlikler yüzünden sürdürülmeden düşüyor. Bu boşluk, zamanla ailelerin içinde derin kırılmalara, hatta kuşaklar arasında hesaplaşmalara yol açıyor. Fahrettin İnan dosyasında görüldüğü gibi, ebeveynlerin suskunluğu ile çocukların ısrarı arasında gerilen bu hat, adalet arayışının yalnızca hukuki bir mücadele olmadığını, hukuki yollar tükense bile adalet arayışının insanların yaşamında kapanmayan bir konu olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koyuyor.

E) Cezasızlık Döngüsü ve AİHM

2000’li yıllarda çocuk ve gençlerin yaşam hakkı ihlalleri araştırmasında da adalet arayışının en belirgin sonucu cezasızlığın sürekliliği oldu. Faillerin bilindiği, tanıkların bulunduğu ve delillerin açıkça ortada olduğu dosyalar bile çoğu zaman takipsizlik kararlarıyla kapatılıyor veya yıllarca sürüncemede bırakılıyor. Askerî mahkemelere devretme, faillerin korunması, tanıkların tehdit edilerek susturulması ve delillerin karartılması gibi sistematik mekanizmalar, davaları zamanaşımına doğru sürüklüyor veya sanıkların beraatine yol açıyor. Böylece aileler, kayıplarının acısına ek olarak adalet arayışlarının kasıtlı biçimde engellenmesiyle de yüzleşmek zorunda kalıyor. Bu durumun ardında ise “cezasızlık” adı verilen yapısal bir olgu yatıyor. *“Cezasızlık, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda etik ve politik boyutları olan evrensel bir sorun alanı. Toplumu bir bütün olarak etkileyip karakterize eden, baskıcı ve otoriter atmosferi canlı tutan sosyal bir olguyu işaret ediyor. Hukuki bir terim olarak cezasızlık, herhangi bir hukuk sisteminde ceza yaptırımına tabi olması gereken bazı eylemlerin de jure veya de facto nedenlerle bu yaptırıma çarptırılmaması durumunu belirtir”* (Alpkaya vd., 2017: 29).

¹¹¹ Görüşme: Van, Merkez - Fahrettin İnan Vakası - 25.04.2025

Görüşüğümüz aileler 1990'lı yıllardaki benzer deneyimlerden, “cezasızlık,” “zamanaşımı” ve “AİHM” süreçlerine fazlasıyla aşına hâle gelmiş durumdalar. Her birinin bu kavramların ne anlama geldiğini, hangi aşamaların kendilerini beklediğini ve sürecin nasıl sonuçsuz kalacağını öngörmeleri, cezasızlığın ne kadar kökleştiğini gösteriyor. Ceylan Önkol'un abisi bu durumun gündelik hayattaki karşılığını şöyle dile getiriyor:

“Adil bir düzen olmadığı için, insanın başına her gün, her saat, her dakika, her an daha farklı acılar gelebilir, yaşanabilir.”¹¹²

Buna rağmen aileler, bu ülkenin birer yurttaşı olarak adil bir yargılama ve failerin cezalandırılmasını talep ediyor. Failin korunması ya da davaların örtbas edilmesi, aileler için en yıpratıcı mesele olarak öne çıkıyor. Ancak yargıda yaşanan kurumsal umursamazlık ve cezasızlık, bu talebin ötesine geçerek onların yurttaşlık bağlarını da sorgulamalarına yol açıyor. Görüşmeler boyunca aileler, çoğu kez devlet yetkilisiyle konuşuyormuşçasına bu bağlamı ve devletin sorumluluklarını hatırlatırken, “eşit yurttaşlık” talebini net bir biçimde dile getirip, cezasızlık karşısında yurttaş-devlet ilişkisinin de nasıl sorgulandığını açık biçimde gösteriyor:

“Devletten bir şey bekliyorduk: Ben ölebilirim, öldürülebilirim veyahut farklı bir şey olabilirim ama senin bir sorumluluğun var ve sen bu sorumluluğu yerine getirmelisin. Bir yönetim halkına adil olmalı, birinci ikinci sınıf vatandaş olarak ayırmadan. Yönetim içindeki bireyleri de net bir şekilde yargılamak lazım. Çünkü yargılamadığın zaman bir adillik, bir gerçeklik ne yönetimde olur ne ondan sonra hiçbir şeyde olmaz. Bu düzendeki bozukluk öyle devam eder, yarın öbür gün bir başkasına da sıçrar, başkasının da evladı gider.”¹¹³

Bu vakalar, cezasızlığın yalnızca geçmişte işlenen suçların üzerini örtmekle kalmadığını; gelecekte işlenecek suçlara da zemin hazırladığını gösteriyor. Roboskili aileler neden adalet istediklerini açıklarken cezasızlığın gelecekte neler yapabileceğini de tek tek anlatıyor:

“Neden adalet? (...) ‘Eğer bugün bu insanlar cezalandırılmazsa, yargılanmazsa başka katliamlar da gerçekleşebilir. Bundan faydalanırlar, cesaret alırlar’ dedik. Dediğimiz gibi olmadı mı? Sonrasında 2015’te Ankara katliamı oldu. (...) Cezasızlık politikası var, bu kırılmazsa başka şeyler de olur. Yani işte Roboskî katliamının sorumluları yargılanmadı, diğer katliamların da sorumluları yargılanmaz. Böyle bir algı gelişti. Bu acının, zulmün, katliamın sorumluları yargılsın ki başka katliamlar yaşanmasın.”¹¹⁴

¹¹² Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

¹¹³ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

¹¹⁴ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

Yargısal hesap verilebilirliğin olmadığı bir sistemde caydırıcılık ortadan kalkar, yeni öldürülmelerin önü açılır. Bu sebeple ailelerin yalnızca bireysel bir adalet arayışı yok; toplumsal yaşamı korumaya yönelik önleyici bir talepleri de var. Aydın Erdem'in yakını bu döngünün basit ama çarpıcı mantığını ifade ederken, bir suçun failinin ortaya çıkarılıp yargılanması durumunda arkadan gelen diğer şiddet eylemlerinin önlenebileceğini düşünüyor:

*"Benim son isteğim: Ceza. Bugün Aydın'ın katili ortaya çıkartılsaydı, yargılsaydı, Cengiz de onun izinden yürüyüp gitmezdi. Diğeri de gitmezdi. Mahsum Karaoğlan'ınki [failleri] yargılsaydı, onun [Aydın'ın] arkadaşıydı, o onun izinden gitti, Aydın da böyle olmazdı. Binlerce Kürt çocuğu gitti ve [failleri] bu şekilde yargılanmadan, cezalandırılmadan, hepsi gitti."*¹¹⁵

İç hukuk yollarının tükendiği noktada umut, AİHM'e taşınıyor. AİHM, aileler için son umut kapısı. Ancak bir o kadar da çelişkili bir mekân: Bir yandan ihlal tespiti ve sembolik tazminatla hakikati kayda geçiriyor, öte yandan adaletin özünü — faillerin cezalandırılmasını — teslim etmiyor. Bu yüzden AİHM kararları, aileler için çoğu kez "dünyaya duyurulmuş bir hakikat" anlamına gelse de cezasızlık döngüsünü kırmaya yetmiyor. AİHM'den de yanıt alınamayan durumlarda ise, ailelerin yaşadığı hayal kırıklığı katlanıyor. Bir özür, bir hakikati tescil eden kısa bir açıklama bile teselli olabilecekken, tam bir sessizlikle karşılaşmak ailelerde "çifte ceza" duygusu yaratıyor. Mahsum'un yakınları bunu şöyle ifade ediyor:

*"Hukuki süreç sonuca ulaşmadı. (...) En son savcı tehdit amacıyla 'Bir daha buralara gelme, dosyada gizlilik var, dosyayı kapatıyoruz, gizlilik kararı var' dedi. Ha bunun üzerinden Avrupa İnsan Hakları bir yerden bize bir kâğıt gelseydi ben teselli olurdum. Türkiye adaletinden umudum yok. Ama bana böyle bir kâğıt gelse sevinirim. Bir yazı gelseydi. (...) Avrupa İnsan Hakları'ndan bir söz gelseydi yeterdi bana. Yani ekonomi filan [tazminatı kastediyor] peşinde de değilim. Bir özür istiyorum."*¹¹⁶

AİHM kararlarının aileler için maddi bir karşılığı yok. Babanın büyük bir umutla beklediği "kâğıt", hakikatin uluslararası düzeyde dile getirilmesi, devletin sorumluluğunun tanınması ve bir özrün duyulması anlamına geliyor. Hakikatin hangi alanda olursa olsun, en sonunda ortaya çıkarılmasının ne kadar elzem olduğunu hem adaletin özünü hem de cezanın anlamını Halil İbrahim Oruç'un yakını oldukça basit cümlelerle tarif ediyor:

"Yani bir ölümün adaleti yok bence. (...) Onun katili aynı şekilde öldürülse bile bu bizim acımızı hafifletmeyecek veya yok etmeyecek. Sadece birazcık daha dindirebilmek

¹¹⁵ Görüşme: Mersin, Merkez - Aydın Erdem Vakası - 19.12.2024

¹¹⁶ Görüşme: Diyarbakır, Ergani - Mahsum Karaoğlan Vakası - 17.05.2024

adına, gerçekten cezasını bulsun istiyoruz. [Fail] Açıklansın, en azından kim olduğunu, ne olduğunu, nasıl olduğunu biz de bilelim, bizler de kendi kaybımız hakkında bilgi sahibi olalım. İnsan bilmek ister biz de bilmek istiyoruz yani.”¹¹⁷

Bu bağlamda yalnızca Türkiye'nin yargısı değil, AİHM'in de aileler nezdinde eksik kaldığı açık. Mahkemenin verdiği kararlar çoğu kez ihlali tespit ve tazminat düzeyinde kalıyor, devletin yükümlülüklerini yerine getirmesi için Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne ait takip ve yaptırım mekanizması etkin şekilde işletilmiyor. Bu durum, AİHM'in de istemeden cezasızlık döngüsünün sürmesine zemin yarattığı duygusunu pekiştiriyor. Bu sınırlara rağmen, zorla kaybetme davalarında olduğu gibi, çoğu aile için gerek ulusal gerekse de uluslararası mercilerde bu hukuk mücadelelerini sürdürmek çok şey ifade ediyor ve onları ısrarcı kılıyor:

“Bu kadar eşitsiz, kazanma şansının olmadığı bir mücadele ne için verilir? Onlarca yıldır Kürt illerinin maruz kaldığı sömürgeci uygulamalar ve baskılarını şahsen deneyimleyen, hakikat ve adalet taleplerini tekrar ve tekrar birçok makama ulaştıran kayıp yakınları için mahkeme kararının sürpriz olmadığı aşikâr. (...) Adaleti mahkemelerde aramaktan vazgeçmeyen aileler ve avukatların hukuki mücadelesi, Kürt illerindeki kayıpların adına ve gelecek nesiller uğruna anlamını koruyan, her şartta sürdürülecek bir mücadele. Mahkeme kararını duyduktan sonra, faillerin beraatinin yol açtığı tahribata rağmen ‘26 yıldır mücadele verdik, 26 yıl daha mücadele vermeye hazırız’ diyebilen Abdülaziz Altınkaynak'ın sözleri bu ısrarcı adalet bekleyişinin pasif bir konum olmadığını net bir şekilde gösteriyor” (Lévy-Aksu, 2025: 22).

Bütün bu anlatılar ve deneyimler, bize şunu gösteriyor ki; adalet yalnızca hukuki bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal bir onarım ve geleceğe dair güven meselesi. Tam da bu nedenle, raporun sonraki bölümünde ailelerin onarıcı adalet arayışına ve adaletin gündelik hayatta nasıl tahayyül edildiğine bakmak, cezasızlığın açtığı yaraları anlamak açısından hayati önem taşıyor.

2) Nasıl bir Adalet: İyileşme Arayışı

Cezasızlık döngüsü, ailelerin adalet umudu ile birlikte devletle olan bağlarını da derinden yaralıyor. Ancak bütün bu yıkıcılığa rağmen, görüşmelerde sürekli karşımıza çıkan güçlü bir şey var: İyileşme arayışı. Aileler, kayıplarını geri getiremeyeceklerini biliyorlar; failler cezalandırılrsa bile acılarının dinmeyeceğinin farkındalar. Buna rağmen, kayıplarının tanınması, hakikatin açıkça dile getirilmesi, yasalarının kriminalize edilmeden tutulması ve gelecek kuşakların aynı acıları yaşamaması için çeşitli yollar arıyorlar.

¹¹⁷ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

Onarıcı adalet fikri, bu noktada toplumsal bir iyileşme ve yeniden bağ kurma isteği olarak karşımıza çıkıyor. Aileler için bu, kimi zaman mezarlık başında adalet talebini dile getirmek, kimi zaman bir mahkeme salonunda hakikati haykırmak, kimi zaman da çocuklarına “Bizim davamız burada bitmedi” diyerek hafızayı aktarmak şeklinde tezahür ediyor. Bu yönüyle onarıcı adalet, cezasızlığın açtığı derin yaralara rağmen geleceğe dair en güçlü tahayyüllerden birini oluşturuyor.

Ailelerin tahayyülünde bu arayış üç boyutlu bir bütünlük kazanıyor: yüzleşme ve özür, telafi, ve dayanışma. Özür, kayıpların tanınmasını ve devletin durumla yüzleşmesini; telafi, yaşamın yeniden kurulmasını; dayanışma ise unutulmamayı güvence altına alıyor. Bir araya geldiğinde, bu üç unsur, cezasızlık döngüsünün yarattığı kırılmaları onarmak için ailelerin en çok dile getirdiği ihtiyaçları görünür kılıyor, onarıcı adaletin bireysel bir talepten öte kolektif bir gelecek tahayyülü olduğunu ortaya koyuyor.

A) Özür ve Af

Görüştüğümüz tüm aileler istisnasız bir biçimde failin cezalandırılmasını istiyor. Ancak başka talepler konusunda farklı görüşler de mevcut. Mağdur yakınları homojen bir grup olmadığı gibi, farklı siyasi görüş, inanç ve yaşam deneyimleri aynı aile içinde de farklı adalet tahayyüllerine yol açabiliyor. Bu çalışma kapsamında, bu farklı yaklaşımların yargılayıcı olmadan dile getirilebileceği güvenli tartışma ortamları oluşturmaya çalıştık.¹¹⁸ Farklı beklenti ve tepkilere yol açan konulardan biri, onarıcı adalet ilke ve uygulamalarında önemli bir yer tutan özür ve af kavramları oldu.

Nesrin Uçarlar’ın aşağıdaki alıntıda dikkat çektiği üzere, yüzleşmenin olmadığı, şiddetin devam ettiği bir bağlamda insan hakları ihlali mağdurlarına ve ailelerine başışlama sorusu sormanın bile etik ve politik açıdan yanlış olduğu düşünülebilir:

“Mağdurlara sorulan başışlama sorusunun, sadece uygunsuz, yersiz ya da yanıltıcı gibi masum ifadelerle tanımlanması kafi olmasa gerek zira bu soruya verilen cevaplar, politik suistimalin kapısını açmaya hizmet edebilir. (...) Altyapı eksikliğinin, yoksulluğun, şiddetin ve cezasızlığın yarattığı politik ve insani mahrumiyetleri gidermek yerine, mağduriyetleri yapılarla ve kurumlarla değil kişilerle; hizmetlerle değil duyularla yönetme girişimlerinden ibaret geçmişle yüzleşme işine karşı ihtiyatlı olmak gerekir. Başışlamayı değil politik affı konuşmakta ısrar etmek, geçmişle yüzleşme işini hak odaklı vatandaşlık meselesi etrafında düşünmeyi önceliyor” (Uçarlar, 2023).

¹¹⁸ Kasım 2024’te düzenlenen uluslararası onarıcı adalet sempozyumun kapanış forumuyla beraber sahada düzenlenen odak grupları ve forumları, özür ve tazminat konularında farklı yaklaşımları anlamak için önemli ipuçları vermiştir.

Bu araştırma kapsamında, bu uyarıdan yola çıkarak, mağdurlara kişisel bağışlama imkânı değil, siyasi mekanizmalar olarak özür ve af soruldu. Ancak, bu konularda tavırları ne olursa olsun öldürülen birçok genç ve çocuğun yakını bu kişisel ve siyasi boyutların ayrılmaz olduğunu net bir şekilde ifade etti. Bu bakımdan, yukarıdaki alıntı “duygularla yönetme” çabalarına karşı haklı bir uyarı içerse de, bu duygu ve beklentilere alan açmanın daha kapsayıcı bir barışı tahayyül etmek için önemli bir adım olduğu da görülüyor.

Bazı aileler için devletin, hükümetin ve/veya devlet görevlilerin işledikleri suçları kabul etmeleri ve ailelerden özür dilemeleri, yüzleşmeye hizmet edebilecek bir adım olarak görülüyor. Nihat'ın yakınları bu ihtiyacı şöyle dile getiriyor:

“Yani mesela çok farazi konuşuyorum. En üst düzey devlet görevlisi çıkıp deseydi ki ya evet bizim memurlarımız, polis memurlarımız, askerlerimiz haksız yere böyle şeyler yaptı ama biz artık bunlarla yüzleşiyoruz ve bunları kabulleniyoruz bütün ailelerden özür diliyoruz ve bundan sonra yapılmaması için elimizden geleni yapacağız. Şimdi yani hakikaten öyle bir şey olsaydı biz daha iyi hissederdik. Yani diyecektik madem devlet büyükleri diyorrsa demek ki provokasyon olmuş zaten o kişi de gereken cezayı verir. Bizim için daha iyiydi yani.”¹¹⁹

Eşi öldürülen bir kadın da yüzleşmenin adalet ile ilişkisini net bir biçimde dile getiriyor:

“O adam [fail] gelip çocuklarımin gözünü ve ellerini öperse ve derse ki ‘Ben babanızın katiliyim, ben sizin hayatınıza engel oldum, ben onun ölmesine sebep oldum, babanızın gençliğine ben sebep oldum’ ve derse ki ‘Babanız da benim gibi bu hayatı yaşamak istiyordu. Ben sebep oldum ve babanızı öldürdüm.’ O şekil bir şey diyebilirim. Yani şimdi desem ki o eşimi öldürmüş gidip ben de intikamımı alacağım olmaz yani.”¹²⁰

Ancak bazı aile bireyleri arasında da karşıt görüşler çıkıyor. Abdulhalûk Geylani'nin bir yakını “Ne olursa olsun asla affetmem, ceza da alsın affetmem; özür de dilese affetmem” derken; başka bir yakını fail ile yüzleşmek istiyor, bu koşullarda affedebileceğini dile getiriyor. Ancak bunu yaparken bağışlamayı toplumsal barışla ilişkilendirerek bu tercihin kişisel değil, toplumsal bir anlamı olduğuna dikkat çekiyor:

“Sistemdir, tamam, devlet bu imkânları sana [fail ile konuşuyor] vermişti, tamam! Vicdanen, nasıl senin vicdanın rahat ediyor ki sen bir insanı öldürüyorsun? Boşu boşuna, suçsuzdu... Elbette bu soruların sorulması lazım. ‘Senin vicdanın nasıl rahat ediyor? Ya da senin evladın olsaydı, bugün senin evladın olsaydı senin vicdanın nasıl

¹¹⁹ Görüşme: Şırnak, Cizre - Nihat Kazanhan Vakası – Mayıs 2023

¹²⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - Bêmal Tokçu Vakası - 28.04.2025

rahat ederdi? Eğer bir başkası bu şeyi yapsaydı, için ne kadar rahat ederdi?’ Elbette bu soruların hepsinin sorulmasını istiyorum.

Elbette, elbette affetmek de var, affetmek de var. Bunu yapan kişiyi insan affeder, öldüren kişiyi insan affeder. Çünkü eğer affetmek, barışmak olmasaydı demek ki dünyada her zaman savaş olacaktı. (...) Ama elbette isterim ki bir gün, eğer o gün gelirse ve biz, ben bu soruları sorabilseydim. Yani ‘Senin vicdanın nasıl rahat etti? Gençti, toydu. Nasıl bunu ona yapabildin? Ona ne kadar öfkeliydin ya da ona dair nasıl bir kin vardı içinde?’ İnsan bu soruları ona sormak istiyor.”¹²¹

Bu anlatılar, özür talebinin aileler nezdinde yekpare bir biçimde ortaya çıkmadığını, aksine farklı adalet tahayyüllerini yansıttığını gösteriyor. Kimi için her şartta affetmek imkânsız bir seçenek iken, kimileri için özür ve yüzleşme koşulları oluştuğunda affetmek bile düşünülebilir hâle geliyor. Ancak, bu bölümün başında vurgulandığı gibi, yaptığımız görüşmeler özür ve af meselelerinin, yüzleşme ve barış ufuğundan ayrılmaz olduğunu ortaya koyuyor. Araştırma döneminde bu yüzleşme ve barışın şartları mevcut olmadığı için değil; bağışlama ya da siyasi af konuşmak bile çoğu görüşmeci için yersizdi. Bu çalışmanın son aylarına denk gelen yeni sürecin hâlen bir gerçek yüzleşme alanı açmamasına rağmen, kurumsal, siyasi ve kişisel beklenti ve taleplerin yeniden yükselmesine yol açtığı yapılan son görüşmelerde gözlemlenmiştir. Bu siyasi bağlam ve barış ufkundan ayrılmaz başka bir unsur ise, tazminat meselesidir.

B) Telafi - Tazminat

Tazminat, onarıcı adalet yaklaşımlarında en çok tartışılan kavramlarından biridir. İngilizcede olduğu gibi Türkçede de kullanılan kavram bir onarıma işaret etse de tazminatın etik ve siyasi anlamlarıyla beraber bireysel ve toplumsal etkileri konusunda farklı akademik ve siyasi görüşler mevcuttur. Bazı yaklaşımlar tazminatın dönüştürücü boyutuna dikkat çekerken, başka görüşler insan haklarının metalaşmasına ve hesap verilebilirliğin vazgeçilmesi risklerine vurgu yapar. Bu farklara rağmen tazminat literatürünün ortaklaştığı nokta, tazminatın tek başına adaleti sağlamayacağı ve tazmin işlevi görevi görebilmesi için üç ana özellik taşıması gerektiği yönündedir. Yaşatılan mağduriyetin tanınması; söz konusu ihlallerde devletin sorumluluğunu kabul etmesi; ve hakikate erişime katkı sağlaması (De Greiff, 2006). O bakımdan Türkiye devletinin sunduğu tazminat uygulamalarının aslında tazminat işlevi görmediğini söylemek mümkündür. Örneğin, 2004’te yayınlanan “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun,” Kürt sorununda yaşanan hak ihlallerinin hesap verebilirliğe ve hakikate katkı sağlamayan tazminat politikaları örneklerinden biridir (Kurban, 2012).

¹²¹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Abdulhalûk Geylani Vakası - 28.04.2025

Bu durum, öldürülen çocuk ve gençlerin yakınlarının telafi ve tazminat meselesine karşı temkinli, hatta çoğu zaman tepkili olmalarına yol açıyor. Kürt siyasi hareketi ve hak savunucuları tarafından sert bir biçimde eleştirilen Türkiye'deki yasal ve enformel tazminat uygulamaları, yüzleşmeye katkı sağlamak yerine, çoğu durumda cezasızlığı sürdürmek ve adalet taleplerini susturmak için kullanılıyor. Başka bir deyişle, onarıcı adalet yaklaşımlarında bireylerde ve toplumda tahribatı az da olsa telafi etmekle beraber daha adil bir toplumsal düzeni kurmaya katkıda bulunan tazminat uygulamaları, Türkiye'de adalet mücadelesinin siyasi boyutunu inkâr ederek, onu bireyselleştirerek ve metalaştırarak devletin başka bir iktidar alanı olarak şekilleniyor (Atalay, Aytemur & Zeren, 2019). Bu sebeple, bazı mağdur yakınları için, bu ağır bir bedel ödemek anlamına gelse de, tazminatı reddetmek, yürüttükleri adalet ve hakikat mücadelesine sadık kalmak demek. Roboskî katliamından sonra devletin mağdur yakınlarına yaptığı tazminatı kabul etme ve hukuki mücadeleyi bırakma baskısı, hukuk devleti normlarının ve barışın mevcut olmadığı bir ortamda tazminat uygulamalarının nasıl suistimal edilebileceğini açık şekilde gösteriyor (Bozcalı, 2019). Bu türde bir tazminat yaklaşımını reddedip yüzleşmede ve failerin yargılanmasında ısrarcı olan aile yakınları ise, bazılarının tutuklanmalarına yol açan bir kriminalizasyon sürecine maruz kalıyor. Bu yoğun baskı ve hukuki mücadelenin imkânsızlığına karşı çoğu aile tazminatı almayı kabul ettiyse de, bu süreç yaraların derinleşmesine ve yüzleşme ufkunun biraz daha yitmesine yol açmıştır:

“Böyle şeyler yaşanmasın dedik. Bu acının, zulmün, katliamın sorumluları yargılsın ki başka katliamlar yaşanmasın. Bunu istedik. Devlet bize ne şekilde tazminat verdi? Bize bir sulhname imzalatacaklar. Oraya giden ailelere bir sulhname imzalatmak istiyorlar. (...) Ben tutuklandım, sonrasında ailelerimiz tazminat almaya başladılar artık. O örgütlenmemiz, mezarlıktaki toplanmalarımız kırıldı. Korku oluştu. Ben tutuklandıktan sonra ailelerimiz tazminat için başvuru yapmaya başladılar. ‘Bizi de tutuklayacaklar’ dediler. ‘Onu tutukladılar, bizi de tutuklayacaklar’ dediler. ‘Çocuklarımızı da tutuklayacaklar’ dediler. Ben tutuklandıktan sonra mezarlıktaki basın açıklamalarımızı yapmayı bıraktık artık.”¹²²

Birçok aile için onarıcı adaletin somutlaşması telafi mekanizmalarıyla mümkün oluyor. Kayıplar geri gelmeyecek, acılar asla dinmeyecek olsa da maddi ve manevi telafi sağlaması, adaletin önemli bir boyutu olarak dile getiriliyor. Telafi beklentileri yalnızca maddi tazminatla sınırlı değil; kimi aileler devlet kadrosu, istihdamda öncelik veya geriye kalan çocuklarına eğitim desteği gibi pratik imkânları, adaletin bir parçası olarak görüyor. Bu tür adımlar, adaletin, yalnızca geçmişteki bir ihlalin telafisi değil, aynı zamanda geleceğe güvenle bakabilmenin de şartı olarak tahayyül edildiğini gösteriyor. Dolayısıyla telafi,

¹²² Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

onarıcı adaletin hem ekonomik hem de sosyal boyutunu temsil eden, ailelerin ısrarla dile getirdiği bir ihtiyaç olarak öne çıkıyor.

28 Mart olaylarında yaşamını yitiren Emrah Fidan'ın babası, yaşadığı travmayı hâlâ atlatamadığını, hukuki sürecin ilerlememesinin yarattığı hayal kırıklığıyla birlikte zorlayıcı olanın yıllar sonra dahi karşılaştıkları ekonomik sıkıntılar olduğunu dile getiriyor. Adalet talebini yalnızca faillerin cezalandırılmasıyla sınırlamıyor; aynı zamanda tazminat ve telafi beklentisini de açıkça ortaya koyuyor:

*"İşte böyle böyle 18 yılım bitti. (...) Zaten benim davamın sonucu ya gelecek ya gelmeyecek. Bilmiyorum. Çocuğum [diğeri için söylüyor] kirada yaşıyor şimdi. (...) Başkalarının yanında [işçi olarak] çalışıyor. Hiç olmazsa bir şekilde onu bir kurumda bir işe sokabilseydim. Rahat rahat ekmeğini çıkarırdı hiç olmazsa. Akşam da evine dönseydi. İçim rahat ederdi. (...) Madem katili bulunamıyor, madem dava sonuçlanmıyor bari hayatımız düzelsin. Bir işe girelim, belediye yardım etsin bize."*¹²³

Başka mağdur yakınları için bu talep adalet arayışına ket vuran bir tavır gibi görülse de talebin kendisinin taşıdığı pratik ve acil boyutu gözardı etmemek gerekiyor. Zira ekonomik güvencesizlik, travmanın üzerine sürekli binen bir yük oluyor. Bu anlatılar, telafi olarak yaşamın yeniden kurulması için kalıcı sosyal politikaların hayata geçirilmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Çekdar Kanay'ın yakınının, "Devlet hakkımızı versin, bize iş versin; ailemizden birini, oğullarımdan birini işe alsalardı rahat ederdik en azından"¹²⁴ diye ortaya attığı net talebi ailelerin gündelik hayatla doğrudan bağlantılı olduğunu ve istihdam desteğinin adalet tahayyülünün önemli bir parçasını oluşturduğunu gösteriyor. Çekdar'ın başka bir yakını ise telafi talebini daha geniş bir çerçeveye yerleştiriyor: Tazminatın hukuki bir hak olduğunu vurguluyor ve aynı zamanda faillerin cezalandırılmasını adaletin ayrılmaz parçası olarak dile getiriyor.

*"Dava ile ilgili şöyle diyebilirim, (...) Allah onun [failin] yanına bırakmasın. Buna ek olarak, biliyorsunuz, dünyanın işleyişi böyledir, maddi manevi haklarımızı istiyoruz, tazminat hukuken bizim hakkımız ve bunu yapanlar/öldürenler cezalandırılsın. Devlet onları cezalandırsın, bunlar olunca bizim içimiz rahatlayacaktır. Hem maddi hem de manevi haklarımızı istiyoruz ve tazminatımızı istiyoruz. Benim oğlumu suçsuz yere öldürdüler. Bu şeriatla da böyledir, insanlar arasında da böyledir. Hak hukuk vardır. Bize haksızlık yapıldı, Allah hakkımızı onlara bırakmasın ve tazminatımızı istiyoruz çünkü suçsuz yere öldürdüler."*¹²⁵

¹²³ Görüşme: Diyarbakır, Kayapınar - Emrah Fidan Vakası - 04.12.2023

¹²⁴ Görüşme: Diyarbakır, Bağlar - Çekdar Kanay Vakası - 02.12.2023

¹²⁵ Görüşme: Diyarbakır, Bağlar - Çekdar Kanay Vakası - 02.12.2023

Görüşmeler boyunca tazminat taleplerinin çoğu zaman açıkça dile getirilmediği dikkatimizi çekti. Bu durum, bazı ailelerin, bunun “acının maddiyata indirgenmesi” gibi anlaşılabilirliğine dair bir kaygı taşıdıkları şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, tazminat talebinin aileler arasında ve içinde ciddi bir gerilim yarattığına görüşmeler boyunca şahit olduk. Farklı görüşler olsa da, tazminat meselesi ailelerin adalet arayışı mücadelesinde önemli bir unsur olarak öne çıkıyor. Dolayısıyla tazminat, onarıcı adaletin ekonomik ve sosyal mekanizmalarla desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koyan bir ihtiyaç.

C) Dayanışma

Toplumsal dayanışma, adalet tahayyülünde ailelerin vurguladıkları başka bir unsur olarak öne çıkıyor. Özür ve telafiden farklı olarak, dayanışma, ailelerin toplumdan beklentilerini açığa çıkarıyor. Görüşmeler boyunca en çok dile getirilen ihtiyaçlardan biri, yalnız bırakılmamaktır. Aileler için bu, büyük ve karmaşık politik girişimlerden ziyade küçük ama düzenli desteklerle somutlaşıyor: Düzenli ev ziyareti, aileden haberdar olma, bayramlarda ziyaret, mezar ziyaretleri için sağlanacak bir araç, acılarını paylaşmak için yapılacak bir telefon araması ya da bir taziye ziyaretinin devamlılığı. Bu talepler, yaşanan kaybın unutulmaması ve acının kolektif olarak taşınması arzusunu ifade ediyor. Dayanışma, bu hâliyle aileler için bir destek mekanizması, hatırlanma ve hayatı devam ettirmek için güç bulma biçimidir.

Ceylan Önkol’un ailesi, olaydan sonra eve gelen çuvallar dolusu mektubun, kendilerini yalnız bırakmayan insanların varlığının ne kadar hayati olduğunu anlatıyor:

“İnsanların manevi boyutta destekleri oldu. Gerçekten minnettarım. Fark ettik ki yalnız değiliz. Acı, tabii bizim acımız ama bizim acımızı paylaşmış, bizi teselli eden insanları gördüğümüz zaman onlardan teselli alıyorduk. İnsanların gerçekten bize faydaları vardı, bizi yalnız bırakmadılar ve her alanda insanların bize desteği oldu yani. Bizi yalnız bırakmadıkları için minnettarız.”¹²⁶

Bu sözler, dayanışmanın yalnızlık duygusunu kıran kolektif bir güç olarak nasıl işlediğini gösteriyor. Aileler için “hatırlanmak” ve “yanında olunmak”, travmanın ağırlığını taşıyabilmek için vazgeçilmez bir durum oluyor. Aynı şekilde Umut Petekkaya’nın babasının şu cümlesi de dayanışmanın gündelik hayatla nasıl iç içe geçtiğini açıkça ortaya koyuyor: “Sürekli bir arkadaş gelse de biraz sohbet etsek diye bekliyordum.”¹²⁷

¹²⁶ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

¹²⁷ Görüşme: Diyarbakır, Çermik - Umut Petekkaya Vakası - 04.12.2023

Bu ifadeler, dayanışmanın kayıp yakınları için “hâl hatır sormak” gibi çok küçük görünen ama aslında yaşamsal önemi olan bir pratikle somutlaştığını gösteriyor. Dayanışma, büyük politik sözlerden çok, gündelik temaslarda hayat bulan bir iyileştirme biçimi olarak öne çıkıyor. Bununla beraber Mehdi Taşkın’ın yakınlarının deneyimi, dayanışma eksik kaldığında nasıl bir yalnızlık ve kırgınlık yaşandığını gösteriyor. Mehdi’nin annesi için en büyük eksiklik, sadece hukuki sürecin sonuç vermemesi değil; bir mezar ziyaretine götürülmemek.

“Yani öyle içim yanıyor ki her gün gitmek istiyorum. Yani altı üstü ayda yılda bir mezar ziyaretine gitmeyi istiyorum...”¹²⁸

Annenin bu talebi, onların gözünde dayanışmanın ne kadar eksik bırakıldığının somut göstergesi oluyor.

“Bir araç kiralayabilirsiniz, bir araç çok zor bir şey değil, sadece annem değil ki, onun gibi binlerce var. Alın, bu araçlarla götürün yazıktır. (...) Bu mutluluktur, bu da bir hizmettir, bu çok güzel bir ahlâk örneğidir. Ama on yıl geçti. (...) Her şey üç günden mi ibaret? Görüyorum mezarlığa kadar, mezarlık faslı bitince herkes acısıyla baş başa... İnsan birbirinin acısını hafifletmek için birbirine uğrar, insan ne kadar konuşursa o kadar da rahatlar...”¹²⁹

Mehdi’nin ailesinin deneyimi, dayanışma yokluğunun nasıl bir kırgınlığa yol açtığını ortaya koyarken, bu durum aynı zamanda toplumsal sorumluluğu da gündeme getiriyor. Derneklerin, siyasi partilerin ve yerel kurumların bu dayanışma pratiklerini sürdürmesi bekleniyor. Çünkü aileler için dayanışma, birkaç gün süren taziye ziyaretlerinden ibaret değil; düzenli hatırlanmak, acılarının unutulmadığını görmek ve bu yükü birlikte taşımak anlamına geliyor. Bu noktada dernek ve partilerin desteğine dair beklentiler, dayanışmanın kurumsal bir sorumluluk olduğunu gösteriyor. Kendisi de siyasi bir partide meclis üyesi olan İkbâl Yaşar’ın eşi bir özeleştiri olarak durumu şöyle vurguluyor:

“Aileler yalnız başına kalıyor. Bu çok büyük bir sorun ve adaletsizlik. Toplum, parti çevre arayıp sorsa yalnızlık hissimize ortak olsa keşke.”¹³⁰

Buna karşılık dayanışmanın kurumsal bir pratik hâline geldiğinde nasıl onarıcı bir etki yarattığını gösteren anlatılara da tanık olduk. Düzenli ev ziyaretleri, aileler için hatırlanma ve acılarının kolektif hafızada yer bulduğunu hissetmek anlamına geliyor. İslam

¹²⁸ Görüşme: Diyarbakır, Kayapınar - Mehdi Taşkın Vakası - 18.05.2024

¹²⁹ Görüşme: Diyarbakır, Kayapınar - Mehdi Taşkın Vakası - 18.05.2024

¹³⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025

Terkoğlu'nun yakını, sürdürülen bir dayanışmanın nasıl bir güç kaynağına dönüştüğünü anlatıyor:

“Vallahi partimiz geldiği zaman, zaten hep geliyorlar. Hâlimizi soruyorlar ve keyfimiz de geliyor. Yani zaten budur. Zaten şu an partimiz de diyelim, vallahi ayda bir, her şeyi zaten tüm şehitlerimizin evlerini, ev ev ziyaret ediyorlar, geziyorlar. Seviniyoruz... Demek ki bu şehitler unutulmuyor [diye düşünüyoruz]. Şehit ailelerini ziyarete geldikleri zaman o şehitler unutulmuyor.”¹³¹

Yüzleşme ve özür, telafi ve dayanışma talepleri, ailelerin adalet tahayyülünde birbirinden kopuk değil, tamamlayıcı unsurlar olarak iç içe geçiyor. Her biri, cezasızlığın açtığı yaraların farklı bir boyutunu onarmaya yöneliyor: Özür, kaybın tanınmasını; telafi, yaşamın yeniden kurulmasını; dayanışma ise unutulmamanın ve birlikte yaşamının güvencesini sağlıyor. Ancak bütün bu mekanizmalar, ailelerin gözünde hiçbir zaman failin cezalandırılması talebinin yerine geçmiyor. Tam tersine, adaletin gerçekleşmesinin ilk koşulu failerin ortaya çıkarılması ve yargılanması oluyor. Özür, telafi ve dayanışma ise bu temel talebin yanı sıra, cezasızlık döngüsünün yarattığı kırılmaları hafifletecek ek yollar olarak görülüyor. Adalet arayışının önünde ne kadar çok engel bulunsa da bunların dile getirilmesi, geleceğe dair inatçı bir umut, kuşaktan kuşağa aktarılan bir ısrar ve “cezasızlığa rağmen adalet” ısrarının sürekliliği olarak karşımıza çıkıyor.

3) Hatırlamak

Onarıcı/dönüştürücü adalet yaklaşımlarında, bellek ve hatırlama pratikleri önemli bir yer tutuyor. Bireysel ve kolektif hafızalar arasındaki eklemlenme, mağdur yakınlarının deneyimlerini daha iyi anlamak ve 1990'lar ile 2000'ler arasındaki süreklilikleri ve kırılmaları irdelemek açısından bu araştırmanın önemli bir boyutunu oluşturuyor. Genç mağdurların ebeveynleri ve daha yaşlı akrabaları için 1990'ların şiddet, zorla yerinden edilme ve yoksunluklarla dolu hafızası, kaybettikleri çocukların doğum ve çocukluk anılarıyla iç içe geçmiş durumdaydı. Pek çok çocuk, 1990'lardaki çatışmaları ya küçük yaşlarda bizzat deneyimlemiş ya da aile içinde paylaşılan acı ve direniş hikâyelerini dinleyerek büyümüştü. 2000'lere gelindiğinde ise bu hafızaların daha bulanıklaştığı görülüyordu ve görüşmeciler açısından bu dönemi tanımlayan belirgin bir anlatı tespit etmek güçtü; zira genellikle 2000'lere atfedilen daha düşük yoğunluklu çatışma ve siyasal şiddet ortamı, çocuklarının ölümüyle ilgili derin ve yakından yaşanmış deneyimlerle keskin bir tezat oluşturuyordu. Abdulhalûk Geylani'nin bir akrabası bu durumu şu sözlerle ifade ediyordu:

¹³¹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - İslam Terkoğlu Vakası - 27.04.2025

“2015’e kadar evet doğrudur. 2015’e kadar biraz yumuşama oldu. [...] biraz yumuşama vardı ama öyle bir yumuşama değildi ki insan diyebilirdi ki ‘Tamamdır, hakikaten vardır!’ Mesela kardeşimden bahsediyorum, eğer yumuşama olsaydı, peki 2005’te kardeşim merkezde nasıl öldürülebildi? Sadece kardeşimden bahsetmiyorum yanlış anlaşılmasın, onlarca da vardı. Eğer o şekilde büyük bir yumuşama olsaydı o zaman demek ki o ölümlerin yaşanmaması gerekiyordu.”¹³²

2015-2016 yıllarında barış sürecinin sert bir biçimde çöküşü ve yaşanan yoğun şiddet de 2000’lerin hafızasına gölge düşürdü. Birçok vakada, mağdur yakınları, Kürt illerinde dahi çocuklarının ölümlerinin görünmez hâle getirildiğini ve bu hafızanın silinmeye çalışıldığını dile getirdi. Bu bağlamda, söz konusu hafızayı özel ve kamusal alanlarda canlı tutma çabaları; mağdurlara karşı ahlâki bir sorumluluk, geride kalanlar için bir teselli kaynağı ve kamuoyuna ve devlete yönelik siyasi bir duruş olarak özellikle önemli gözükmüyor.

A) Aile içi hafızalar

Mağdurların hafızası hane içi alanda farklı biçimlerde yaşatılmaktadır. Pek çok vakada mağdurların fotoğrafı evin içinde asılı durmakta ve ziyaretçilere gösterilmektedir. Birçok ailede okul defterlerinden giysilere ya da manevi değeri olan nesnelere — örneğin Selma (Gurbet) Kılıç’ın başörtüsü (Soydan vd., 2023: 91-92), Çekdar Kanay’ın kazağı veya Serhat Encün’nün güneş gözlüğü, tespihi ve yüzüğü gibi — mağdurların kişisel eşyaları özenle saklanmaktadır. Medeni Yıldırım’ın evinde, Medeni ve kardeşinin ahşap tavana kazıdığı gülen yüz ifadesi, ailesine onun esprili kişiliğini hatırlatmaya devam ediyor. Başka örneklerde ise mağdurların hafızası simgesel geçişken nesneler üzerinden sürdürülmekte: Örneğin, Ceylan Önkol’a kendisi hayattayken verilen ineğe, *“Ceylan’dan geriye kalan tek şey bu inek”* olduğu için ailesi tarafından yıllarca bakılıyor.¹³³ Benzer şekilde, ölümünden önce İlyas Aktaş tarafından dikilen ceviz ağacı, ailesinin evden taşınmasından sonra dahi arada ziyaret ettikleri bir hatırlama mekânına dönüşüyor.¹³⁴ Yemek de mağdurları hatırlamanın bir vesilesi olarak ortaya çıkıyor, mağdurların en sevdiği yemeklerin pişirilmesinden ölüm yıldönümlerinde yakınları için düzenlenen akşam yemeklerine kadar farklı biçimlerde hafızayı yaşatıyor. Hatırlama bazı mağdur yakınları için daha kişisel bir biçim de alabiliyor: örneğin Rojhat Özdel’in annesi için oğlunun adını koluna dövme yaptırmak, yaşadığı kayıpla psikolojik olarak baş etmesinde önemli bir yere sahip oluyor: *“Ben ölünceye kadar oğlum kolumda yaşayacak, isteğim bu,*

¹³² Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Abdulhalûk Geylani Vakası - 28.04.2025

¹³³ Görüşme: Diyarbakır, Lice, Yayla Köyü - Ceylan Önkol Vakası - 03.12.2023

¹³⁴ Görüşme: Diyarbakır, Dicle, Kırkpınar Köyü - İlyas Aktaş Vakası - 26.05.2024

*bu beni iyi hissettiriyor.*¹³⁵ Halil İbrahim Oruç'un ve Ahmet Kaymaz'ın akrabaları ise, kayıplarının hatırasına anmalarda okunmak üzere şiirler yazıyor.¹³⁶ Her ne kadar çoğu, tam anlamıyla iyileşmenin imkânsızlığını vurgulasa da, tüm bu örneklerde, öldürülen çocukların hatırasını canlı tutmak, aileler için hem ahlâki bir görev hem de kayıplarıyla baş etmenin bir yolu olarak ortaya çıkıyor. Hatırlamanın bu bireysel ve ailevi süreçleri özel alana ait olmakla birlikte, mağdur yakınlarının ifadelerinde bu süreçlerin siyasal anlamı açıkça görülüyor: tıpkı hukuki mücadele gibi, "şehit" olarak anılan kayıpların hatırlanması ve onurlandırılması da, bu kişilerin ölümünden sorumlu tutulan sisteme karşı sürdürülen siyasal mücadelenin bir parçası, ona duyulan bağlılığın bir biçimi olarak ortaya çıkıyor.

Medeni Yıldırım'ın köy evinde kardeşiyle birlikte çizdiği gülen yüz.

¹³⁵ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

¹³⁶ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024, Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Uğur Kaymaz, Ahmet Kaymaz Vakası - 25.05.2024

Rojhat Özdel'in annesinin bileğine yaptırdığı dövme.

Bir diğer taraftan da aileler, gözetim ve baskının evin eşliğini sık sık aştığı bu ortamda, ev içinde tutulan hatırlatıcı nesnelerin dahi devlet yetkilileri tarafından kriminalize edilebileceğinin gayet farkındalar. 2015-2016 yılları arasında yaşanan şiddetli kent çatışmaları sırasında yaşanan tam olarak bu. O dönemde birçok ev güvenlik güçleri tarafından basılıyor; bazı aileler, duvarda asılı duran çocuklarının fotoğraflarının bu baskınlar sırasında kaldırıldığını veya bilinçli şekilde yırtıldığını belirtiyor. Bu tür eylemlerin sembolik şiddeti, bazı ailelerin de dile getirdiği üzere, ölüye saygısızlık ve ailelerin yas tutma hakkının inkârı anlamına gelen mezarlıklara yapılan saldırılarla benzerlik gösteriyor. Açılan zararın boyutu, 2015 yılında güvenlik güçlerinin baskınının ardından eve döndüğünde oğlunun fotoğrafını yırtılmış, duvarları ise hakaretlerle kaplı bulan Rojhat Özdel'in annesi tarafından şu sözlerle aktarılıyor:

*"Bıçakla oymuşlardı, eve girdiğimde [yıkımdan sonra] Rojhat'ın fotoğrafını gördüğümde artık dünya bana başka türlü görünmeye başladı. Ne yapacağımı bilemedim, mal ve mülke üzülmedim, ama daha doymamışlar. Bir resim size ne yapmış olabilir. Üç kere bu evi altüst etmişler, yasakta da öyle yaptılar, bir kere de baskın yaptıklarında, her şeyi alt üst ettiler."*¹³⁷

¹³⁷ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

Aynı biçimde, İslam Terkoğlu'nun da fotoğrafları duvarlardan indirilip yırtılmış, çerçeveleri kırılmıştı. Bazı başka örneklerde ise, bu tür şiddeti öngören aileler fotoğrafları korumaya çalışıyor. Örneğin, Abdulkerim Seyhan'ın ailesi kent çatışmaları döneminde evlerini terk ederken Abdulkerim'in fotoğraflarını da yanlarında götürüyor.¹³⁸ Ancak bazen bu öngörüler fotoğrafları korumaya yetmiyor: Yüksekova'da Abdulhalûk Geylani'nin yakınları evden ayrılmadan evvel onun fotoğraflarını duvardan indirip evde bir yere saklamalarına rağmen, güvenlik güçleri eve baskın düzenleyerek her şeyi yakıyor.¹³⁹ Bu refleksler, nesiller boyu maruz kalınan sembolik ve fiziksel şiddetin, ailelerin devletin taktiklerine dair edindiği deneyimi ve buna karşı geliştirdikleri direniş biçimlerini nasıl şekillendirdiğini gösteriyor.

B) Kamusal alandaki anmalar

Mağdurların fotoğrafları, aynı zamanda hane içi mekândaki hafıza ile kamusal alandaki anmalar arasındaki sürekliliğin de bir simgesi. Kaybedilenlerin "fotoğraflarını kaldırmak," 1990'ların ortalarından itibaren Cizre, İstanbul ve diğer illerde hakikat ve adalet mücadelesi yürüten Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın da direniş sembolü (Kaya & Bozkurt, 2014). Mağdur yakınları, kamusal meydanlarda kaybedilenlerin fotoğraflarını taşımak suretiyle kayıplarını sembolik olarak yeniden var ediyor ve daha geniş bir toplumu hakikatle yüzleşmeye çağırıyor. Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın eylemlerinin odak noktası 1990'lardaki zorla kaybetmeler olsa da, 2000'lerde öldürülen çocukların ve gençlerin yakınları da bu toplanmalara katıldıklarını ve çocuklarının fotoğraflarını taşıdıklarını belirtiyor. İslam Terkoğlu'nun yakınlarına göre, bu katılım, anma biçimleri arasında tek anlamlı olan:

*"Cumartesi günleri gidip onların fotoğraflarını tutuyoruz ve hatırlıyoruz. Sadece budur, yani elimizden başka bir şey gelmiyor."*¹⁴⁰

2000'lerde yaşanan kayıpların 1990'larda kaybedilenlerle birlikte anılması, iki on yıl arasındaki şiddet ve direniş sürekliliğinin güçlü bir ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Her ne kadar 2000'lerde çatışmalardan kaynaklı ölümler çok daha az görünür hâle gelmiş ve bu göreceli özgürleşme döneminde yaşananlar kaza ya da istisna olarak çerçevelenmiş olsa da, bu siyasal jest 2000'lerdeki ölümleri Kürt illerini uzun süredir etkileyen hak ihlalleri zincirine ekliyor; zorla kaybetmeler, yargısız infazlar ve yaşam hakkına yönelik diğer ihlallerde devletin süregelen sorumluluğunu görünür kılıyor. Mağdur aileleri

¹³⁸ Görüşme: Mardin, Dargeçit - Abdulkerim Seyhan Vakası - 25.05.2024

¹³⁹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Abdulhalûk Geylani Vakası - 28.04.2025

¹⁴⁰ Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - İslam Terkoğlu Vakası - 27.04.2025

ayrıca, kamuoyunun ilgisini çekmekte çoğu zaman zorlandıkları ve kimi zaman kendi siyasal partileri tarafından bile görmezden gelindikleri bir ortamda, Cumartesi Anneleri/ İnsanları'nın sunduğu dayanışmanın önemini vurguluyor. Meselenin bu yönü, özellikle öldürülen çocukların anneleri açısından ayrı bir anlam taşıyor; tıpkı kendisi de kayıp yaşamış olan ve hakikat ile adalet arayışındaki kadınlar arasında bir nebze huzur ve dayanışma bulan Fahrettin İnan'ın annesinde olduğu gibi.¹⁴¹

Cumartesi Anneleri/İnsanları toplanmaları, kayıplar etrafında örgütlenen tek dayanışma ve direniş alanı değil. Mağdur yakınları, mahalli, kentsel ya da bölgesel düzeyde gerçekleştirilen anımların da önemine dikkat çekiyor. Cenazeler dâhil olmak üzere kamusal alandaki toplanmalar genellikle yasaklandığı ya da sıkı şekilde denetlendiği için, yerel topluluklar öldürülen çocuk ve gençlerin hatırasını yaşatmak adına alternatif yollar geliştiriyor. Örneğin, Ahmet Araç'ın yaşadığı Mardin-Kızıltepe'de, isim verme pratiği Ahmet'in hafızasını gelecek kuşaklara aktarmanın bir yolu hâline gelmiştir:

*"Bu mahallede, bu sokakta, Ahmet şehit olduktan sonra 50'ye yakın aile çocuklarına Ahmet ismini verdi. Yaşadığı yerde insanlar Ahmet'i bu kadar seviyordu."*¹⁴²

İsim vermenin siyasal boyutu ve Kürt meselesiyle bağlantısı, Türk devleti ile Kürt aileleri arasında süregelen Kürtçe isimlendirme mücadelesi üzerinden de açıkça görülüyor. 2000'ler, bu alanda bir dönüm noktası olmuştur: Kültürel ve dilsel haklar etrafında yükselen toplumsal hareketlilik ve bu dönemde yapılan hukuki reformlar, bazı kısıtlamalar sürse de, Kürtçe isimlerin resmî kayıtlara geçmesine imkân tanıyor, bu da Kürtçe isimlerde keskin bir artışa katkıda bulunuyor (Aslan, 2009). Öte yandan, çocuklara çatışmanın genç mağdurlarının isimlerinin verilmesi, kimliğin bir başka göstergesi ve Kürt coğrafyasında dayanışmayı ifade etmenin bir yolu olarak öne çıkıyor. Yahya Menekşe'nin bir akrabasının da belirttiği gibi, mağdur yakınları için özel bir anlam taşıyor:

*"Yani, komşumuz olsun, farklı şehirlerde olsun, mesela Silopi'de bir aile var ikiz doğurdular, bir erkek bir kız. İsimlerinin biri Yahya oldu biri Menekşe oldu."*¹⁴³

Öldürülen çocuk ve gençlere dair hafıza çalışmasının önemli aktörlerinden birisi de Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) ve üniversitelerdeki gençlik örgütlenmeleridir. Örneğin Eğitim-Sen'in Diyarbakır'daki şubelerinin bu alandaki hafızalaştırma çalışmalarından biri, yaşamını yitiren çocuklarla ilgili öykü yarışmasıdır. Eğitim-Sen Diyarbakır Şubesi Temmuz 2006'dan beri, 28 Mart-1 Nisan 2006 tarihleri arasında kentte

¹⁴¹ Görüşme: Van, Merkez - Fahrettin İnan Vakası - 25.04.2025

¹⁴² Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Ahmet Araç Vakası - 19.05.2024

¹⁴³ Görüşme: Şırnak, Cizre - Yahya Menekşe Vakası - 15.02.2025

yaşanan olaylarda güvenlik güçlerinin orantısız güç ve ateşli silah kullanımı sonucu hayatını kaybeden beş çocuğu anmak amacıyla bir öykü yarışması düzenliyor. İlköğretim üçüncü sınıf öğrencisi olan ve bu olaylarda yaşamını yitiren Abdullah Duran'ın adını taşıyan öykü yarışması, Türkçe ve Kürtçe dillerinde yapılıyor ("Öldürülen Çocuklar Anısına", 2006). Yine Diyarbakır'da İnşaat Mühendisleri Odası (genç-İMO) üyeleri de 2009 yılında Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) kapatılmasının protesto edildiği gösteride polisin açtığı ateş sonucu yaşamını yitiren Dicle Üniversitesi öğrencisi Aydın Erdem anısına Geleneksel Futbol Turnuvası düzenliyor ("Genç-İMO üyeleri futbol turnuvası düzenledi", 2013).

Görüşme yaptığımız kişilerin çoğu, çocuk ve gençlerin hafızası etrafında şekillenen bu karşı anma ve hatırlama biçimlerinin önemini kabul etmekle birlikte, kamusal alanda daha resmî anma pratiklerine duyulan ihtiyacı da vurguluyor. Kamusal alana taşınarak kitlesel görünürlük kazanan sınırlı sayıdaki vakayla, herhangi bir kamusal anma ya da törenle sonuçlanmayan çok daha geniş sayıdaki örnek arasında belirgin bir uçurum bulunuyor. Coğrafi olarak bakıldığında, kent merkezlerindeki anmaların, mağdur ailelerinin çoğu zaman kendi toplulukları tarafından unutulmuş hissettiği Şırnak ve Yüksekova'nın kırsal kesimlerine kıyasla daha görünür olduğu gözlemleniyor. Kasım 2003'te meydana gelen patlamada dört çocuğun hayatını kaybettiği, dokuz çocuğun da yaralandığı Andaç köyü de bu izolasyon ve unutulmuşluğun bir sembolü niteliğinde:

*"Ne anma, ne tören, hiçbir şey... Bir beklentimiz vardı, bir şey olmasını da isterdim. En azından bunların hepsi çocuktu, 13 çocuk az değil. Mesela, her yıldönümünde bir basın, bir vekilimiz basın açıklaması yapsaydı, bayağı iyi olurdu. Yani unutulmazdık."*¹⁴⁴

Başka yerlerde olduğu gibi Andaç'ta da anma konusunda beklentiler ağırlıklı olarak Kürt siyasi partisine ve/veya belediyelere yöneltiliyor. Buna karşılık, devlet kurumlarından beklentiler neredeyse yok denecek kadar sınırlı. Geçiş dönemi ve geçiş dönemi sonrası bağlamlarla ilgili akademik çalışmalar, kapsayıcı devlet hafıza politikalarını hesap verebilirlik ve uzlaşmanın temel bir boyutu olarak tanımlamasına rağmen, devam eden Kürt çatışması bağlamında hafıza alanında devletin müdahalesine yönelik bir talep görülüyor. Aksine, anıt ve anma talepleri; yeniden isimlendirme, yıkım ve gözetim gibi sömürgeci pratikler ile işgal edilmiş kamusal alanların geri alınmasına yönelik daha geniş bir mücadelenin parçası olarak tarif ediliyor. Diyarbakır, Mardin ve Van'da mağdur yakınları, çocuklarının isminin verildiği park ve sokakların ya da onların anısına dikilen heykellerin/anıtların önemini vurguluyor; bu sembolik alanları hem güçlü bir hatırlama yöntemi hem de devlet hegemonyasına karşı somut bir başkaldırı olarak tanımlıyor. 2012 yılında Bismil'de Halil İbrahim Oruç'un adını taşıyan bir parkın açılışını hatırlayan Oruç'un bir yakını, bu ânın anlamını şu çarpıcı ifadeyle aktarıyor:

¹⁴⁴ Görüşme: Şırnak, Uludere, Andaç Köyü Vakası - 14.02.2025

“Parkın yapılışı kalıcı bir şeydi. Sürekli haksızlık yapıldığı için, sürekli halkın zihninde yer edinsin. Orada olan halk. (...) ‘Halil İbrahim Parkı’na gidiyorum’ diyor. Hemen Halil İbrahim geliyor onun aklına. (...) Bu halk unutmasın diye, şerefli bir şeydir. Aile için şereftir.”¹⁴⁵

Van’da bir konferans merkezine ve bir parka ismi verilen Fahrettin İnan’ın akrabaları, ya da kısa süreli olarak ismi bir sokağa verilen Yahya Menekşe’nin annesi de benzer duygular ifade ediyor. Bu örnekler, çocuklarının ismi anma amaçlı herhangi bir kamusal alana verilmemiş diğer aileler için de bir ilham kaynağı oluyor: Örneğin, İkbâl Yaşar’ın bir akrabası Yüksekova’da İkbâl’in adını taşıyan bir mahalleyi hayal ederken, İslam Terkoğlu’nun bir yakını ise onun adını taşıyan bir parkın varlığını temenni ediyor.¹⁴⁶ Yüksekova’daki Rojhat Özdel’in ailesine gelince, kendileri Diyarbakır ve Mardin’de genç mağdurların adının verildiği parklardan haberdar olmamasına rağmen, bu tür hafıza mekânlarının kişisel ve siyasal anlamını şu sözlerle ifade ediyor:

“Öyle bir şeyin yapılmış olmasına şaşırdım. Ben de bir çeşmenin ya da ona benzer bir şeyin yapılmasını çok istiyorum, özellikle de mezarlıkta yapılmasını isterim, hem bizim ölümüz için hem de diğerlerinin ölümlerine hayırlı olacaktır. (...) Anne baba ya da ailede hiçbir zaman unutulmayacaktır, ama genel olarak öyle bir şey yapılırsa iyi olacaktır. Sonuna kadar öyle bir şey görmek isterim. (...) Çünkü amaçlarımızdan biri de bu hareketi devam ettirmektir, gün be gün geliştirmek için, yani tabii öyle bir şey yapılırsa bizim için kutsal bir şeydir.”¹⁴⁷

2000’lerde ve 2010’ların başında Kürt illerinde öldürülen çocukların anması için dikilen heykeller, bu vakaların kamusal alanda hafızalaştırılmasının en somut biçimleri olarak ortaya çıkıyor. Bu pratikler, bir yandan Türkiye’de hafıza alanının açılması, diğer yandan ise Kürt siyasetinin geçirdiği dönüşüm bağlamında değerlendirilmelidir. Nitekim bu anıtlar, resmî tarih ve ideolojiyi sorgulayan bir karşı-anlatının oluşumunu yansıtmakta ve kamusal alanda adalet ve barışın talep edilmesine zemin açmaktadır. Soyut kavramlara ve tarihî figürlere adanmış anıtların yanı sıra Uğur Kaymaz ve Ceylan Önkol’a adanmış heykeller ile Diyarbakır’daki Roboskî Anıtı, söz konusu yıllarda 2000’lerde süregelen devlet şiddeti ve çatışmaların mağdurlarını anma amacıyla yapılıyor. Bu açıdan, söz konusu anıtlar dönemin göreceli siyasal açılımı sayesinde mümkün hâle gelmiş olsa da, heykellerin öznesi olan çocuklar merkezî devletin barış ve demokratikleşme vaadi sunduğu bir zamanda devlet şiddetinin ve cezasızlığın sürdüğüne işaret ediyor. Dolayısıyla bu anıtlar yalnızca geçmişe

¹⁴⁵ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

¹⁴⁶ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - İkbâl Yaşar Vakası - 28.04.2025, Görüşme: Hakkari, Yüksekova, Adaklı Köyü - İslam Terkoğlu Vakası - 27.04.2025

¹⁴⁷ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Rojhat Özdel Vakası - 29.04.2025

dair birer söylem değil, aynı zamanda bugünün tanıklıkları ve direnişin ve meydan okumanın mekânları hâline geliyor.

2006 yılında açılışı yapılan Uğur Kaymaz Anıtı. Diyarbakır, Sur İlçesi

Anıtların bu siyasal önemi, 2016 sonrasında seçilmiş belediye başkanlarının görevden alınarak yerlerine kayyum atanması ve önceki yıllarda ortaya çıkan karşı-hafıza alanına yönelik yoğun saldırılarla daha görünür hâle geliyor: Sokak ve parkların isimleri değiştiriliyor, heykeller kaldırılıyor. Devlet şiddeti ve Kürt meselesine temas eden anıtlar, bazı akademisyenlerin “hafıza-kırım” (Çelik, 2018) olarak tanımladığı bu sistematik yıkım politikasından özellikle etkileniyor. Örneğin, Diyarbakır’ın Kayapınar Belediyesi tarafından inşa edilen Roboskî Anıtı, Ocak 2017’de kaldırıldı ve üzerinde 34 mağdur sivilin isminin yer aldığı mermer blok kasıtlı olarak tahrip edildi. Diyarbakır Sur Belediyesi tarafından Uğur Kaymaz anısına yapılan anıt, Mayıs 2015’te kimliği belirsiz kişilerin saldırısına uğradı; 2018’de ise kayyum kararıyla tamamen kaldırıldı. Mardin Kızıltepe Belediyesi’nin 2009’da diktiği, elinde güvercin tutan iki çocuğu betimleyen bir diğer Uğur Kaymaz anıtı da Haziran 2017’de kayyumun talimatıyla kaldırıldı. Bu yıkımların sembolik şiddeti Kürt toplumunun tamamını etkilerken, mağdur yakınları için çok daha derin bir yaraya dönüşüyor. Halil İbrahim Oruç’un bir akrabasının sözleri, Bismil’deki Halil İbrahim Oruç Parkı’nın isminin, 2016’daki başarısız darbe girişiminin ardından devlet tarafından parkların yeniden isimlendirilmesinde sıkça kullanılan “Millet Bahçesi” ismiyle değiştirilmesine tanık olmanın yarattığı acı ve öfkeyi açıkça yansıtıyor:

“Biraz umudum vardı o da yok oldu. Gözüm de daha fazla karardı, daha fazla isyan ediyorum. (...) O isimden korktular ve o ismi oradan kaldırdılar. Bu yüzden biliyorum ki Türkiye adaletsiz bir ülkedir.”¹⁴⁸

Bu araştırmanın yürütüldüğü dönemde hafıza alanı, yerel ve ulusal düzeydeki siyasal gelişmelerden doğrudan etkilenen, çekişmeli bir alan niteliğini koruyordu. Son seçimlerin ardından bazı bölgelerde seçilmiş Kürt belediye başkanlarının yeniden göreve gelmesiyle birlikte, mağdur yakınları yerel yönetimlerden beklentilerini çok açık bir şekilde ifade ediyordu. Anıtların yeniden inşa edilmesini, parkların, sokakların ve diğer kamusal alanların isimlerinin yeniden genç mağdurların adlarıyla isimlendirilmesini talep ediyorlardı. Kişisel kayıplarının ötesinde, bazı aileler ise tüm genç mağdurların isimlerini bir araya getirecek ve yeni bir anlatı oluşturacak daha kapsamlı bir hafıza çalışması tahayyül etmekteydi. Abdulhalûk Geylani'nin bir akrabası bu beklentiye şu sözlerle dile getiriyor:

“Her aile için, evet isteriz, isimlerinin unutulmamasını isteriz (...) İsimleri bir mahalleye verilsin, isimleri bir kitabın içinde geçsin, isimleri bir parkın üzerinde olsun (...) Çünkü haktır, haklarıdır.”¹⁴⁹

C) Hafıza Çalışmalarının Etkileri

Bu ailelerin tanıklıklarının ötesinde, yukarıda bahsedilen anıtların daha geniş halk kitlesi tarafından nasıl algılandığını değerlendirmek için yeterli kaynak bulunmuyor. Hafıza çalışmaları üzerine yapılan akademik çalışmalar, anıtların doğrudan tanınmış kişi ve olaylara adandığı durumlarda dahi kamusal alandaki görünürlüklerinin ve toplumsal benimsenmelerinin değişen siyasal ve toplumsal dinamiklere bağlı olduğunu vurguluyor (Ahıska, 2011). Bu sebeple de, bu anıtlarla Kürt siyasal mücadelesi arasındaki içkin ilişkinin, anıtların politikleşmiş özneler tarafından benimsenmelerini kolaylaştırdığını farz edebiliriz. Paradoksal biçimde, bu anıtların 2016 sonrasında devlet tarafından yıkılması, onları Kürt kültürü ve hafızasına yönelik sistematik saldırıların bir sembolü hâline getirerek, geniş Kürt toplumu açısından siyasal anlamlarını güçlendirmiş olabilir. Öte yandan, bu araştırma esnasında yürütülen saha çalışması süreci, belediye düzeyinde yürütülen hafıza çalışmalarının kısıtlılığına da işaret ediyor. İlk olarak, mağdur yakınlarının büyük bölümü, kayıplarının hafızasını ev içi alanda ve yerel topluluklarında yaşatmaya güçlü bir bağlılık gösterse de, kamusal alandaki hafızalaştırma süreçlerinde oldukça sınırlı bir söz hakkına sahip. Hafıza çalışmalarının amaçları ya da yöntemleri üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılmadan sanatçılara sipariş edilen anıtların yeri

¹⁴⁸ Görüşme: Diyarbakır, Bismil, Halil İbrahim Oruç Vakası - 22.06.2024

¹⁴⁹ Görüşme: Hakkari, Yüksekova - Abdulhalûk Geylani Vakası - 28.04.2025

veya tasarımı konusunda ne ailelerin ne de kamuoyunun görüşüne danışılıyor (Baydemir, 2015). Bu kapsayıcılık yetersizliğini yansıtan örneklerden biri, Uğur Kaymaz'ın yakın akrabalarından birinin, Uğur adına bir park yapıldığını duyduğunu fakat parkın nerede bulunduğunu bilmediğini söylemesiydi.¹⁵⁰ Benzer şekilde, Roboskî mağdurlarından birinin akrabası da 2017 yılında Diyarbakır Kayapınar Belediyesi tarafından dikilen Roboskî Anıtı gibi, mağdur yakınlarını dışlayıcı biçimde yürütülen anma süreçlerini eleştirirken, sahiplenme sorununu şu sözlerle dile getiriyor:

“Bunun gibi projelerde, sadece açılışlarda bizi çağırırlardı. Böyle bir şey yapılmış diyorlardı. Detaylarını bizimle çok paylaşmıyorlardı. Açılışlara gidiyorduk.”¹⁵¹

Bu eleştiriler yalnızca belediyelerle sınırlı kalmıyor. Hafızalaştırma alanında çalışmalar yürüten sivil toplum girişimleri de kimi zaman mağdur ailelerinin ihtiyaç ve taleplerini göz ardı ederek, iyileştirme yerine daha çok zarara yol açabiliyor. Örneğin, Roboskî mağdurlarının ailelerinin, Roboskî Müzesi'nin tasarımı için Ankara'daki aktivistler, sanatçılar ve mimarlardan oluşan bir platformla işbirliği yapma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, ailelerde öfke ve hayal kırıklığı yaratmış ve hafıza alanına duyulan güvensizliği derinleştirmiştir:

“Bir şeylerin yapılacağına dair inancı aileler de yitirdi. Bazı insanları samimi bulup inandık. Demek ki o samimiyet gerçek bir samimiyet değildi. Kimse yanlış anlamasın. İyi insanlar da vardı. Onları tenzih ediyorum. Ama kötü insanlar da vardı. Acımız üzerinden, yaşadıklarımız üzerinden, mağduriyetimiz üzerinden prim yapmaya çalıştılar. Maalesef ki böyleydi.”¹⁵²

Sahiplenme ve alımlanma sorunu, son on yılda bu çocukları anmak amacıyla gerçekleştirilen kültürel üretimler için de geçerlidir. Sezen Aksu ve Tarkan'ın seslendirdiği “Ceylan” şarkısı, Kürt illerinde süregelen şiddete ilişkin Türk kamuoyunun farkındalığını artırmış mıdır? Mehmet Ergen'in yönettiği ve 2015 yılında Londra ile İstanbul'da sahnelenen “Şarapnel – Katliamın 34 Parçası” adlı oyun, Roboskî katliamının aşırı şiddetini ne ölçüde aktarabilmiştir? Ya da Mehmet Hatman'ın Uğur Kaymaz hakkında çektiği 2015 yapımı “13 Kurşun” belgeselinin hedef kitlesi kimdir? Bu temsiliyetlerin birkaç sembolik vaka üzerinde yoğunlaşması dikkat çekici olmakla birlikte, kimi görüştüğümüz kişiler için bunlar ilham verici örnekler olarak anılsa da, bu durum mağdurlar arasında bir hiyerarşi yaratma ve özellikle en izole kalmış aileler

¹⁵⁰ Görüşme: Mardin, Kızıltepe - Uğur Kaymaz, Ahmet Kaymaz Vakası - 25.05.2024

¹⁵¹ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

¹⁵² Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

açısından adaletsizlik hissini artırma riski taşımaktadır. Ahmet Güneştekin'in 2021 yılında Diyarbakır'da sergilenen "Hafıza Odası" sergisi etrafındaki sert tartışmalar, şiddet ve kaybın temsiline ilişkin etik ve siyasal zorluklara ışık tutar nitelikteydi. Roboskî katliamına dolaylı bir atıf niteliğindeki 34 renkli tabutun bir kısmını surlardan aşağı atan protestocular, devlet şiddetinin hâkim olduğu bir dönemde bu sanatsal hafıza çalışmasını anlamsızlıkla eleştirdi. Öte yandan sergi, hem yerel hem de ulusal düzeyde geniş yankı uyandırdı. Eğer sanat, şiddet ve kaybın kişisel ve kolektif deneyimlerini görünür kılmanın, iyileştirmenin ve dönüştürmenin güçlü bir ifadesi olabilecekse, mağdur ailelerinin ve yerel toplulukların beklentileri ile itirazları, temsiliyetin etiği ve yöntemine dair tartışmalara daha güçlü biçimde dâhil edilmeyi hak etmektedir. Ancak bu araştırma gösteriyor ki; hafızalaştırma ve temsiliyet, adalet, hak ve ekonomik geçim mücadelesi veren mağdur yakınlarının çoğunun gündelik beklentilerinde merkezî bir yer tutmuyor. "Hafıza Odası" sergisi etrafında yürütülen tartışmalara dair tepkileri sorulduğunda, Roboskî katliamı mağdurlarından birinin yakını, görüştüğümüz birçok kişinin paylaştığı baskı ve adaletsizliğin gündelik deneyimleri karşısında bu tür tartışmaların ne kadar uzak olduğunu şu sözlerle hatırlatıyor:

*"Ben o zaman hapisteydim. Haberim yok. O konuda bir şey bilmiyorum."*¹⁵³

¹⁵³ Görüşme: Şırnak, Roboskî - Aile Forumu - 22.12.2024

BÜTÜNCÜL
BİR ADALET
YAKLAŞIMINA
DOĞRU:
TALEP VE
TAHAYYÜLLER

“Milyonlarca trilyonlarca insan da öldürseniz o barış gelecek en sonunda. O zaman neyi bekliyoruz?”¹⁵⁴

Bu rapor, Kürt illerinde yaşanan yaşam hakkı ihlallerini görünür kılmakla birlikte, adalet, barış ve onarım arayışının bu ihlalleri yaşayanlar tarafından nasıl dile getirildiğini ve buna eşlik eden gelecek tahayyüllerinin nasıl kurulduğunu ortaya koymak için hazırlandı. Görüşmecilerin talepleri, geçmişin acılarını hatırlatmakla birlikte, geleceğe dair bir yaşam umudunu da içinde taşıyor. Bugün yeniden başlayan “müzakere süreci” bu seslerin yankılandığı zemini yeniden açmak için bir fırsat olmalı. Artık mesele, yalnızca çatışmanın bitmesi değil; herkesin eşit yurttaşlık temelinde yaşayabildiği bir toplumun kurulmasıdır. Ailelerin sözleri bu yeni dönemde geçmişin hesabını sormanın ötesine geçerek, bizleri geleceğin adaletini ve barışını kurmaya çağırıyor. Onların sözlerinde, hakikati görünür kılan cezalandırıcı bir adaletle birlikte, zararların telafi edileceği onarıcı bir adaletin de sağlanacağı bir gelecek tahayyül ediliyor. Aşağıda yer alan talepler bu tahayyülün somut biçimleri, insanların yıllar boyunca biriktirdiği adalet, barış ve onarım isteğinin duru ve kalıcı ifadesidir:

- Faillerin yargılanması ve cezalandırılması ortak bir taleptir. Öldürülenlerin yakınları, “fail cezalandırılsın” diyerek adaletin sağlanmasının birincil ve istisnasız koşul olduğunu belirtiyorlar. Zira, cezasızlığın sona ermesi, benzer ölümlerin önlenmesi için bir zorunluluk olarak görülüyor. “Ahmet’in, Uğur’un, Enes’in katili cezalandırılsaydı, bugün kimse bir çocuğa kurşun sıkmaya cesaret edemezdi” diyen aileler, adaletin sağlanmasının caydırıcı gücüne ve bu suçların bir daha işlenmeyeceğine dair önemli bir adım olduğuna inanıyor.

- ♦ Hakikatin açığa çıkması, yalnızca cezalandırmanın değil, toplumsal yüzleşmenin de temelidir. “Kardeşim kimin kurşunuyla öldü bilmek istiyorum” ifadesi, bilme ve tanınma hakkının adaletin parçası olduğunu gösteriyor.

- Aileler yargı sisteminin tarafsızlık ve eşitlik iddiasını yerine getirmediğinin farkında. Adaletin mahkeme salonları kadar devletin bütün işleyişinde eşit biçimde dağıtılması gerektiğini vurguluyorlar. “Bir yönetim halkına adil olmalı, kimseyi ikinci sınıf saymamalı” şeklinde ifadeler, adaletin bireysel mağduriyetlerden öte yapısal bir eşitsizlik sorunu olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Bu durum, sadece hukukun uygulanmasında değil, temsilinde ve erişiminde de eşitsizlik hissedildiğini ortaya koyuyor. Kürtlerin hukuk sistemi içinde eşit temsil edilmesi talebi sıkça tekrarlanıyor. Aileler, “Barış sürecinde hastanelerde, mahkemelerde Kürtçe konuşma serbest olacak,

¹⁵⁴ Görüşme: Batman, Merkez - Hasan İş Vakası - 24.05.2024

hâkim savcı Kürt olacak sanıyorduk” diyerek çözümün yalnızca yargı bağımsızlığının güçlendirilmesinde değil, yargı içindeki kültürel ve dilsel adaletin sağlanmasında da yattığını belirtiyor; adalet mekanizmalarının anadilinde yargılama ve savunma hakkını içerecek şekilde tasarlanmasının bir hak olarak sağlanmasını talep ediyor.

■ Faillerin cezalandırılmasıyla beraber, ailelerin yargı ve devlet aygıtlarından farklı beklentileri de ortaya çıkıyor. Bu beklentiler, hakikatin tanınması ve onarılmasına yönelik adımları tarif ediyor:

◆ Tazminat talepleri, sıkça, mevcut uygulamalarda olduğu gibi devletin tek taraflı olarak tanımladığı bir “kapanış” olarak değil, hesap verebilirlik ve adalet vurgusuyla birlikte dile getiriliyor. Aileler, hak ihlallerinin sorumluluğunu ve yol açtığı tahribatı net bir şekilde ortaya koyan, geride kalanlar için bir yaşam güvencesi oluşturan tazminat mekanizmalarının işletilmesinin bir ihtiyaç olduğunu ifade ediyor.

◆ Devletin özür dilemesi ve sorumluluk üstlenmesi isteniyor. “Bir özür gelse kalbimin yarası kapanırdı” sözü, “yüzleşme ve özür” meselesinin toplumsal barış için ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Bu özür meselesi sadece söylemden ibaret değil, Osmanlı’nın son döneminden beri devlet aygıtları tarafından benimsenen inkârcı tutumlara göre radikal bir siyaset değişikliğine işaret ediyor.

◆ Psiko-sosyal desteğe erişim de önemli bir ihtiyaç olarak kendini gösteriyor. Gerek maddi açıdan, gerekse sunulan hizmetler bakımından, mevcut sistemin mağdurların çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamadığı ifade ediliyor. Geride kalanların üzerinde nesilden nesile aktarılan ve devam eden şiddet katmanlarının yol açtığı tahribatı ele almak ve iyileştirmek için uygun bireysel ve grup destek mekanizmaları kurulmalı, bu alanda yerelde çalışan uzmanlar, gönüllüler ve inisiyatifler desteklenmeli.

■ Hem yönetimlerin, hem de toplumun aktif rol alacağı kapsayıcı belgeleme ve hafıza pratiklerine duyulan ihtiyaç çok yönlü bir biçimde dile getiriliyor:

◆ Hakikatlerin kayda geçmesi ve belgelenmesi, “yazılsın, Avrupa’da da bilinsin” sözleri, unutmaya karşı kolektif bir hafızanın kurulması ve bu alanda araştırmacıların, gazetecilerin ve hak savunucularının çalışmalar yürütmeleri ve bu çalışmaların yaygınlaştırması talep ediliyor.

■ Mezarların korunması ve ölüye saygı gösterilmesi, “Mezarlarımızı tahrip etmeyin; mezar size ne yapmış?” diyen ifadeler, bu alanlara yönelik saldırıların yeni bir travma yarattığını anlatıyor.

◆ Yaşam hakkı ihlallerini temsil eden sanatsal ürünlerin, heykellerin, isimlerin ve hafıza alanlarının kayyum belediyelerin tahribatından sonra yeniden inşa edilmesi talep edilirken şimdiye kadar hafıza çalışması yapılmamış mağdurlara yönelik de çalışmaların yaygınlaştırması dile getiriliyor. “Uğur’un heykeli yeniden dikilsin”, “Adına bir park yapılsın” gibi talepler, sembolik onarım arzusu olarak karşımıza çıkıyor.

◆ Toplumun sahiplenmesi de bir tür onarım olarak görülüyor. “Unutulduk, bizi hatırlasınlar” cümlesi, hafızanın toplumsal bağla yeniden kurulabileceğini gösteriyor.

■ Onarıcı adalet yaklaşım ve mekanizmalarının, ancak hesap verebilirlik ve başka hak talepleri ile beraber ele alındıkları zaman dönüştürücü olabileceği ifade ediliyor. Bu bakımdan, bireysel vakalara yönelik uygulamalardan çok yüzleşme ve yapısal değişiklikler sağlayabilecek kapsayıcı hakikat komisyonları, yerel adalet kurulları, toplumsal hak inisiyatifleri gibi mekanizma ve süreçlere duyulan ihtiyaç ortaya çıkıyor.

Tüm bu talep ve tahayyüller, adalet beklentilerinin çok yönlü siyasal ve toplumsal bir dönüşüme işaret ettiğini açıkça gösteriyor. “Adalet olmadıkça barış da olmaz” ifadesiyle de adalet ve barışın birbirini tamamlayan süreçler olduğu vurgulanıyor, “barış” talepleri bu temelde dile getiriliyor:

■ “Artık kimse ölmesin” cümlesi tüm görüşmelerin ortak noktası olarak karşımıza çıkıyor. Çocuklarını kaybetmiş aileler ve bu çatışmaların yaşandığı toplum için barış, acının sona erdiği, yaşamın yeniden başladığı bir tasavvur olarak öne çıkıyor.

■ Kalıcı, şeffaf ve halkın dâhil olduğu bir barış süreci talep ediliyor. “Amasız, fakatsız, herkesin bildiği bir barış süreci” ifadesi, geçmişte yaşanan güvensizlikleri aşan bir toplumsal barış ihtiyacını dile getiriyor.

■ Siyaset yoluyla çözüm talebi güçlü biçimde dile getiriliyor. “Siyaset, siyaset, siyaset! Çözüm, çözüm, çözüm!” sözleri, barışın ancak demokratik yollarla sağlanabileceğini vurguluyor.

■ Barışın dilsel ve kültürel haklarla birlikte inşa edilmesi isteniyor. “Barış gelirse, Kürtçemiz serbest olursa, çocuklarımız öldürülmezse içimiz rahat eder” ifadeleri, kültürel eşitliğin barışın önkoşulu olduğunu gösteriyor.

Bu bakımdan barış, mevcut hukuki ve siyasi sistemin dönüştürüleceği bir ufka işaret ediyor. Özgürlük, eşitlik, yurttaşlık kavramlarının yeniden ele alınacağı ve buna bağlı kapsamlı reformların benimseneceği bu dönüşümün sadece Kürt illerinde değil, tüm ülkede daha adil ve eşit bir toplum için kaçınılmaz olduğunu vurgulamak gerekiyor. Bu yapısal dönüşümün mevcut siyasi iklimde mümkün olup olmadığına dair farklı görüşler var. Yüzyılı aşkın süredir devletin baskı ve inkâr politikalarının derin bir güvensizliğe yol açtığı ortada. Ancak, tüm engellere rağmen Türkiye’de yaşayan halklar arasında eşit yurttaşlık temelinde bir barışın mümkün olduğuna inanılıyor. “Bu coğrafya hepimize yeter” sözü, eşit yaşam arzusunu özetliyor.

HAYATINI
KAYBEDEN
ÇOCUKLARIN VE
GENÇLERİN
ANISINA

Raporun bu son bölümde, 2000–2015 yılları arasında öldürülen çocuk ve gençlerin hikâyelerini daha görünür kılmak için kişisel yaşamlarına dair bazı bilgileri derledik. Öldürülme tarihlerine göre kronolojik bir sırayla ele aldık. Yakınlarının gözüyle ve anlatısıyla, birinci elden aktardığı bilgilerle bu gençlerin yaşamlarına ilişkin sınırlı ama önemli ayrıntıları derledik. Burada yer alan kişiler, araştırma boyunca incelediğimiz 40 vaka arasından, yalnızca bu yönlü bir paylaşıma açıkça izin verilen vakalardan oluşmaktadır.

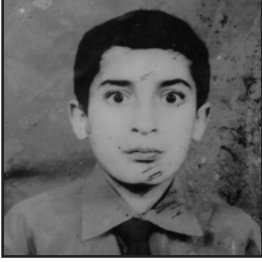
SELMA (GURBET) KILIÇ

Diyarbakır, Silvan

18 yaşında

17 Ekim 2001'de sabaha karşı eve yapılan baskında ev aranıyor. Emniyet güçleri evin ambarını da aramak istiyor. Gurbet anahtarı alıp ambarın kapısını açıp geri dönüyor. O sırada dışarıdan ateş açılıyor ve kurşunlardan biri ona isabet ediyor. Evin içinde vurularak yaralı halde hastaneye taşınıyor ancak hastanede hayatını kaybediyor.

"Gurbet'in kimlikteki ismi Selma. Ama biz evde ona Gurbet diyorduk. Gurbet hiç okula gitmedi. Evde bize yardım ediyordu. Evimizin direği idi. Çok cesurdu. Kararlı ve dirayetli biriydi. Hiçbir şeyden korkmuyordu. Nazik, ince ve hassastı. Kardeşlerinin bakımını ve evin tüm işlerini üstleniyordu. Çok arkadaşı vardı. Mahallede çevrede, ailesinin içinde çok seviliyordu. El işleri yapıyor, dantel örtüler örüyordu. En son örmeye başladığı fiskos dantel masa örtüsü yarım kalmıştı. Sonra ben örmeye devam ettim, bitirdim. Onun hatırası olarak saklıyorum şimdi. Yeşil, kırmızı ve sarı renkleri seviyordu. En sevdiği yiyecek kek ve pastaydı. Kürtçe şarkılar dinlemekten hoşlanırdı."

ANDAÇ PATLAMASI**Şırnak, Uludere, Andaç Köyü****ZAHİR ÖLMEZ**

11 yaşında, ilkokul
5. sınıf öğrencisiydi.

SEVİM ÖLMEZ

10 yaşında, ilkokul
4. sınıf öğrencisiydi.

SONGÜL ÖLMEZ

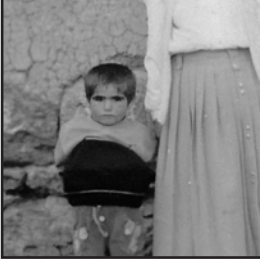
6 yaşında, ilkokul
1. sınıf öğrencisiydi.

WELAT (AHMET) ÖLMEZ

6 yaşında, ilkokul
1. sınıf öğrencisiydi.

2 Kasım 2003'te okul yolunda yürüyen bir grup ilkokul öğrencisi yerde tanımadıkları bir cisim buluyor. Grupta yaşı en büyük olan Zahir'e sesleniyorlar. Zahir gelip baktığında bunun patlamamış bir mühimmat olabileceğini tahmin ederek herkesi uzaklaştırmaya çalışıyor. Tam o sırada, çocukların bir kısmı uzaklaşabilmişken, patlıyor. Patlama sırasında orada 9 çocuk var. 13 çocuk patlamadan etkileniyor. Zahir, Songül, Sevim ve Welat hayatını kaybediyor.

"Bildiğin gibi insan çocuk olduğu zaman, insan çok heyecanlı oluyor, insan hiçbir şeyi düşünmüyor. İnsan [çocuklukta] çok sıcak kanlıdır, insanın hayatı sadece oyundan ibaret. Anneden ibaret. Şakalaşmak isterler. Süslenirlerdi. Futbol oynarlardı. Yani bu çocuklar cıvıl cıvıldılar. Yani hop zıplıyor, hop zıplıyorlar, yani hep keyifliyidiler. Hayalleri vardı hepsinin."

MAŞUK UCA

Van, Çaldıran

14 yaşında

18 Kasım 2004'te okulların tatil olduğu Pazar günü, Maşuk köyün çobanıyla birlikte ailenin şahsi mülkü olan araziye hayvan otlatmaya gidiyor. Orada, yerde bulduğu ve tanımadığı bir cisim ile oynamaya başlıyor. Yerde bulduğu mayının patlaması sonucu hayatını kaybediyor.

"Çok iyi bir çocuktü. Öyle bir çocuktü ki, köyümüzün bir öğretmeni vardı, "Onu bana verin, götürüp kendi nüfusuma kaydedeceğim" diyordu. Küçücüktü. Maşuk, ortaokul 2. sınıf öğrencisiydi. Okulda başarılı bir çocuktü. Zekiymi, çalışkandı. Ders çalışmayı seviyor. Doğayı seviyordu. Algıları açıktı ve hızlı öğreniyordu. Neşeli bir çocuktü."

UĞUR KAYMAZ

Mardin, Kızıltepe

12 yaşında

21 Kasım 2004'te, kamyon şoförü olan babası uzun yola çıkmak üzere hazırlık yaparken, evlerinin önündeki kamyonu yolculuk için ihtiyaç olacak malzemeleri koymak üzere evden çıkıyor. Bütün aile kahvaltı yapıyorken, Uğur da okula gitmeden önce babasına yardım etmek için eşyaları babasıyla birlikte kamyonu taşıyor. O sırada açılan ateşle ikisi de vurularak hayatını kaybediyor.

"İlköğretim okulunda 5. sınıf öğrencisiydi. Okulda başarılı bir çocuktü. Çalışkandı. Boş zamanlarında bize destek olmak için el arabası ile yük taşıyordu. Okula gitmediği zamanlarda her yerde çalışıyordu. Şiir okumayı çok severdi. Kürtçe şiirler okurdu. Oturdıkları evin bahçesinde çocuklarla oyun oynardı. Odun kesmeye gider, bahçede yapılacak işlerde hem bize, hem komşularına yardım ederdi."

AHMET KAYMAZ

Mardin, Kızıltepe

30 yaşında

21 Kasım 2004'te evinin önünde silahla vurularak hayatını kaybediyor. Ahmet uzun yol kamyon şoförlüğü yapıyor. Yola çıkmadan evlerinin önündeki kamyonu yolculuk için ihtiyaç olacak malzemeleri koymak üzere oğlu Uğur'la birlikte evden çıkıyor. O sırada açılan ateşle ikisi de vurularak hayatını kaybediyor.

"Ahmet'in küçük oğlu babasından kalan eski bir telefonu ve tespihi hatıra olarak saklıyor. Diğer oğlu babası için bazı etkinliklerde şiir okuyordu. Yakın bir zamanda Ahmet ve Uğur'un elbiselerini getirdiler bana. [Vuruldukları gün üzerlerinde olan kıyafetler, bazı yerlerde sergilenmek üzere uzun yıllar önce aileden alınmış.] Ahmet'in giydiği ceket ve Uğur'un giydiği elbiseler! Hepsini toplayıp buraya göndermişlerdi. Ben de aldım, götürdüm mezarlığa. Gittim mezarlarını açtım, baş uçlarına bırakıp geldim."

FAHRETTİN İNAN

Van, Merkez

19 yaşında

21 Haziran 2005'te kitlesel bir cenaze töreni için hazırlıklar yapılıyor. Fahrettin de arkadaş grubuyla birlikte cenaze törenine katılıyor. Cenaze henüz Van'a gelmek üzereyken, cenazeyi karşılamak için toplanan kalabalığa ateş açılıyor. Fahrettin açılan ateşte kalbinden vurularak hayatını kaybediyor.

"Fahrettin çok eğlenceli, neşeli, şakacı bir gençti. Oldukça sosyal biriydi. Kalabalık bir arkadaş çevresi vardı. Cesur ve otoriter bir karaktere sahipti. Haksızlığa tahammül etmezdi. Nerde bir haksızlık olsa hemen gider olaya müdahil olurdu. Liderlik vasıfları taşıyordu. En çok beyaz çorap, beyaz gömlek ve siyah pantolon giymekten hoşlanırdı. Köpekleri çok severdi. Zaten işi de hayvancılıktı. Müslüm Gürses dinlerdi. Dinlediği zaman da hoparlörle tüm mahalleye dinletirdi. Bahçede kasedi teybe koyar, teybi açar sesini bütün mahalleye dinletirdi. Çok severdi."

HASAN İŞ
Batman, Merkez
 23 yaşında

28 Ağustos 2005'te Batman'da kitlesel bir cenaze töreni yapılıyor. O gün Hasan'ın tatil günü olduğu için arkadaşlarıyla nehre, pikniğe gidiyor. Oradan dönünce cenaze törenine denk geliyor ve o da katılıyor. Tören sırasında çıkan olaylarda Hasan başından vurularak hayatını kaybediyor.

"Bence dünyanın en iyi insanıydı. Kötü hiçbir şeye yanaşmazdı. Ne olursan olsun yine de kötü bir şey yapmazdı. Yardımsever ve sosyal bir insandı. Hem ailesinin hem de herkesin işine koşar, herkese destek olurdu. İlkokulu bitirdikten sonra okumadı. Askerliğini bitirip, sonra abisinin oto sanayi dükkanında çalışmaya başladı. Orada çalışıyordu. Sakin sessiz hayatını sürdürüyordu. Onu evlendirmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştık."

ABDULHALUK GEYLANI
Hakkari, Yüksekova
 22 yaşında

9 Kasım 2005'te Hakkari'nin Şemdinli ilçesinde, Umut Kitabevi'ne bombalı saldırı gerçekleşti. Şemdinli ve bütün Hakkari'de bu bombalama eylemi ve devamındaki gelişmelere karşı protestolar başladı. **15 Kasım 2005**'te Yüksekova'da da bu konuya dair kitlesel bir basın açıklaması yapıldı. Daha sonra başlayan olaylarda çatışma çıkıyor ve Abdulhaluk Geylanı vurularak hayatını kaybediyor.

"Okul okumadı o da. İnşaat işçisiydi. Biraz sert bir karakteri vardı. Ama bir o kadar da duygusal bir gençti. Çok yakışıklıydı. Sert, yakışıklı, duygusal, saf ve temizdi."

İSLAM TERKOĞLU

Hakkari, Yüksekova

24 yaşında

23 Kasım 2006'da iki arkadaşıyla birlikte odun toplamak için kırsal alana gidiyor. Odunlar yüklendikten sonra köye geri dönüş yolunda açık alanda vurularak hayatını kaybediyor.

"İslam hayvancılıkla uğraşıyordu. Bizi üzen biri değildi. Kalbimizi hiç kırmazdı. Biz de kıyamazdık ona. Babasız büyüdüğü için her istediği olurdu. Çocukken de onun çalışmasını istemezdik. Keyifli, eğlenceli, sohbeti hoş bir gençti. 11 aylık evliydi. Öldürüldüğü gün bebeği 5 günlüktü henüz."

MEHMET UYTUN

Şırnak, Cizre

1,5 yaşında

9 Ekim 2009'da Cizre'de meydana gelen protestolar sırasında evlerinin balkonunda, annesinin kucağında, başına gaz fişegi isabet etmesiyle ağır yaralanıp, kaldırıldığı hastanede 10 gün yoğun bakımda kaldıktan sonra **19 Ekim 2009** günü hayatını kaybediyor.

ÇEKDAR KANAY

Diyarbakır, Lice

17 yaşında

2 Temmuz 2010'da Diyarbakır'dan bir haftalığına tatil için Lice'ye giden Çekdar, akşam kuzenleri ve arkadaşlarıyla ailesine ait açık arazide birlikte vakit geçirmek üzere oturuyorlar. O sırada karanlıkta rastgele açılan silahlı saldırıda vurularak hayatını kaybediyor.

"Çekdar hayatta en çok Lice'yi ve ata binmeyi severdi. Lice'nin dağlarında ve ovalarında vakit geçirmeyi, oralarda ata binmeyi çok severdi. Köyde bir atı vardı ve onun için sık sık köye giderdi. O gün de bu sebeple köye gitmişti. Lice'de vakit geçirmek ve atına binmek için. Çalışkan bir çocuktur. Para kazanmak için hep bir yerlerde çalışıyordu. Çok dürüst, sakın ve yardımseverdi. Kuru fasulye ve pasta yemeyi severdi. Galatasaray taraftarıydı. Annesinin aldığı Galatasaray logolu yorganın altında yatardı hep."

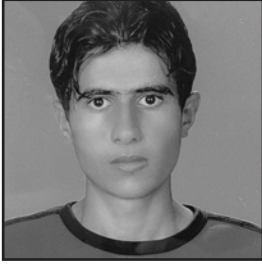
AHMET ARAÇ

Mardin, Kızıltepe

26 yaşında

28 Mart 2006 Diyarbakır olaylarının olduğu günlerde, protestolar diğer şehirlere de yayılıyor. **1 Nisan 2006'da** Ahmet işe gitmek üzere uyanıp kahvaltısını yaparken televizyonda, haberlerde 28 Mart ile ilgili son dakika haberini izliyor. Diyarbakır'da Enes Ata'nın vurularak öldürüldüğünü görüyor. Bundan etkilenerek dışarı çıkıyor ve protestolara katılıyor. Orada vurularak hayatını kaybediyor.

"Bir okulun kantinini işletiyordu. Orada okuyan öğrencilerle ilişkileri iyiydi. Samimi ve içten bir gençti. Barışçıldı her zaman. Etrafında tartışma, kavga çıkmasın diye çabalar, bir problem veya tartışma varsa onu çözmek için uğraşırdı. Olay günü bile gençler esnafın camlarına taş atmasını diye kendini siper etmişti. En sevdiği yemek êrok (içli köfte). Galatasaray taraftarıydı. Merhametli ve empatisi güçlü bir gençti. Yardımseverdi. Ahmet tek bir insanın bile kalbini kırmadı hiç."

EMRAH FİDAN

Diyarbakır, Bağlar

17 yaşında

28 Mart 2006 Diyarbakır olaylarının olduğu günlerde, **3 Nisan 2006**'da, uzun ısrarlar sonucunda babasından izin alarak sokakta arkadaşlarıyla top oynamak üzere dışarı çıkıyor. Sonra uzun süre haber alınamıyor. Bir gün sonra hastanede başından vurularak hayatını kaybetmiş şekilde bulunuyor.

"Emrah çok çalışkan bir çocuktur. Lise öğrencisiydi. Onu dershaneye de kaydetmiştik. Üniversite sınavına hazırlanıyordu. Okula gitmekten ve ders çalışmaktan büyük keyif alıyordu. Boş zamanlarında bile ders çalışırdı evde. Herkesi hayran bıraktıracak güzellikte bir yazısı vardı. Öyle güzeldi ki yazısı öğretmenleri bile hayrandı. Futbolu severdi. Hem oynamayı hem de takip etmeyi. Galatasaray taraftarıydı. En çok köye gitmekten ve ata binmekten hoşlanırdı."

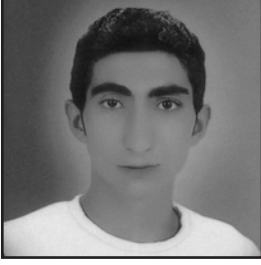
İLYAS AKTAŞ

Diyarbakır, Bağlar

24 yaşında

28 Mart 2006 Diyarbakır olaylarının olduğu günlerde, Enes Ata'nın vurulduğunu duyunca yakınlarının engellemelerine aldırış etmeden sokağa çıkıp protestolara katılıyor ve başından vuruluyor. Diyarbakır'daki müdahale yetersiz kalınca Ankara'ya sevk ediliyor. **14 Nisan 2006**'da, Ankara'da, hastanede hayatını kaybediyor.

"Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü 2. sınıfta öğrencisiydi. İletişimi çok güçlü; çocuklara karşı çok hassas, duygusal bir gençti. Pek sokağa çıkmaz, evde vakit geçirirdi. Kitap okurdu, bahçede çocuklarla oyun oynardı. En sevdiği şey kitap okumaktı. En çok da Dostoyevski - Suç ve Ceza'yı severdi. Sanırım iki-üç kere okudu. Kız kardeşi ile çok iyi anlaşırdı. Ranzada altı üstü birlikte kitap okurlardı. Şeker Portakalı en sevdikleri kitaptı. Bir de okuduğu gazetelerin kupürlerini kesip biriktirirdi. Düzenli, tertipli bir gençti. Özel alanına özen gösterilmesini beklerdi. En sevdiği yemek gözlemeydi. Galatasaray taraftarıydı ve en çok Xelil Xemgin dinlerdi. Evimizin bahçesine ektiği bir ceviz ağacı vardı. Hâlâ duruyor."

YAHYA MENEKŞE

Şırnak, Cizre

16 yaşında

15 Şubat 2008'de bir protesto sırasında zırhlı araç çarpması sonucu hayatını kaybediyor. Protesto başladığında Yahya öğlen yemeği yemek ve tekrar iş yerine dönmek üzere eve geliyor. Yemekten sonra evden çıkıyor.

"Yahya ortaokulu bitirdikten sonra okula devam etmedi. Bir yerlerde çalışıyordu. Çok adaletli bir çocuktü. Gülüryüzlü ve çalışkandı. Neşeli ve komikti. İyi bir mizahı vardı. Herkesi güldürürdü. Arkadaş ortamında böyle bilinirdi. Çok arkadaş vardı. Uzun boylu, esmer bir gençti. Hayattta en çok düşünleri severdi. Ve halay çekmeyi. Nerede bir düşün olsa gider orada halayını çekerti. Hep kızartılmış şeyleri yemek isterdi. O gün öğlen yemeği için eve geldiğinde de patates kızartması ve makarna yedi."

İKBAL YAŞAR

Hakkari, Yüksekova

27 yaşında

23 Mart 2008'de Yüksekovada Newroz bayramının hangi gün kutlanması ile ilgili yerel idari makamlarla başlayan anlaşmazlık, halkın bayramı istediği gün ve yerde kutlamasına karar vermesi ile sonuçlanıyor. Ancak bu kararlar birlikte sokağa çıkan kitle güvenlik güçlerinin engellemesiyle karşı karşıya kalıyor. Newroz kutlamalarının toplumsal bir protestoya dönüştüğü bu olaylarda İkbâl vurularak hayatını kaybediyor. İkbâl evliydi ve iki çocuğu vardı. Küçük oğlunun 2. yaş gününde öldürüldü.

"O [sene] Newroz'da olay çıkacağını biliyordum. Sırf gitmemesi için kabanını yıkadım. Islak ıslak giyemez ve gidemez diye düşündüm. Ancak giydi, gitti ve vuruldu. İkbâl çok neşeli, konuşkan, sosyal biriydi. Gezmeyi severdi. Her gece birinin evine misafir olarak giderdi. Kalabalık ortamlarda vakit geçirmeyi severdi. Herkesle çok sıcak bir ilişkisi vardı. Herkes severdi onu. Çok farklı bir insandı. Duvar ustasıydı. Çocuklarla arası çok iyiydi. Kendi çocuklarıyla da çok iyiydi. Onlarla oynardı. Şarkı söylerdi onlara. Galatasaray taraftarıydı."

MAHSUM KARAOĞLAN

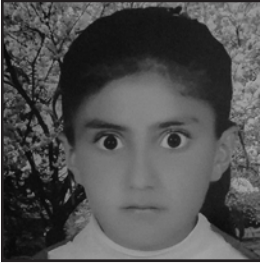
Urfa, Halfeti, Ömerli Köyü

22 yaşında

Kendisinden sekiz ay sonra öldürülen Aydın Erdem'in sınıf arkadaşı ve yakın arkadaşıydı.

4 Nisan 2009'da Abdullah Öcalan'ın doğum günü için, doğduğu köye doğru yapılan yürüyüşte kitlenin önü kesiliyor ve ateş ediliyor. Mahsum kalbinden aldığı kurşunla hayatını kaybediyor.

"Mahsum, Dicle Üniversitesi Matematik Bölümü 3.sınıf öğrencisiydi. Halayçekmeyi sevdiği için halk oyunları ekiplerine katıldı. Koşu yapardı. Babası ona "Sen koşmayı bilmiyorsun ki" diye sorduğunda, "Bilmediğimi sanıyordum ama koşunca anladım ki biliyormuşum." diye cevap vermişti. Galatasaray taraftarıydı. Çalışkan, gayretli, zeki bir gençti. Sosyal ve girişkendi. Haksızlıklara dayanamazdı. Üniversite öğrenciliği döneminde de öğrenci örgütlenmelerinin içinde yer alır, sivil toplum alanında çalışırdı."

CEYLAN ÖNKOL

Diyarbakır, Lice, Şenlik Köyü

12 yaşında

28 Eylül 2009'da hayvanlarını otlatmaya gittiğinde arazide bulunan havan topunun patlaması sonucu hayatını kaybediyor.

"Ceylan, evin en küçüğü ve tek kız çocuğuydu. Hepimizin göz bebeğiydi. Yatılı ilköğretim okulu öğrencisiydi. Çok çalışkan ve zeki bir çocuktu. Üniversite okuyup savcı veya hâkim olmak istiyordu. Annesinin ona hediye ettiği bir ineği vardı. Çok seviyordu onu. Ceylan'dan sonra bile köyde herkes "Ceylan'ın ineği" diye bilirdi o ineği. Kuran'ı-Kerim'de geçen tüm peygamberlerin adlarının güzel yazıyla yazdığı bir defteri vardı. Çok önemsiyordu o defteri. Annesinin kournunda uyumayı severdi. En sevdiği yemek makarnaydı. O gün hayvanları alıp çıktığında annesinden ona makarna yapmasını istemişti."

AYDIN ERDEM

Diyarbakır, Merkez

24 yaşında

Kendisinden sekiz ay önce öldürülen Mahsum Karaoğlu'nın yakın arkadaşı ve sınıf arkadaşıydı. Hayatta kalan üçüncü yakın arkadaşları Derya şöyle diyor; "Aydın'ın taziye çadırına kalem asılmıştı. Aslında kaleme de, kelâma da, Aydın'a da yas musallat olmuştu o yıllarda."

6 Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi'nin Kürtlerin siyasi partisi Demokratik Toplum Partisi'ni (DTP) kapatma yönünde aldığı kararı Diyarbakır'da halk kitlesel olarak protesto etmek istedi. DTP il binasına doğru yürüyüşe geçen halka gaz ile müdahale edildi. Bu sırada protestoda kitlenin içinde yer alan Aydın Erdem kalbine aldığı kurşunla hayatını kaybetti.

"Babası onu "Aydın bir yıldızdı!" diyerek tanımlıyor. Dicle Üniversitesi Matematik Bölümü, 3. sınıf öğrencisiydi. Okulunu bitirmek ve öğretmen olmak istiyordu. Güler yüzlü, demokrat bir gençti. Hayatı seviyordu. Yaşamayı, gezmeyi, eğlenmeyi, okumayı, giyinmeyi, yemeyi ve içmeyi severdi. Sosyal bir insandı. İlişki kuramadığı kimse yoktu. Ne tür müzik sevdiğini bilmiyoruz ama en son telefonunun müziği Hozan Serhat'ın "Ez Kurdistanim" parçasıydı. Bazen okul çıkışında Dicle Üniversitesi'nden şehir merkezine Dicle nehrinin üstünden yürür arkadaşlarıyla uzun uzun sohbet ederdi."

MEHMET NURİ TANÇOĞAN

Van, Çaldıran, Hangediği Köyü

15 yaşında

31 Mart 2010'da okullar tatil döneminde olduğu için köyüne gelen Mehmet Nuri, İran sınırına doğru mazot almak için atlarla yola çıkan arkadaşlarıyla birlikte sınıra doğru gidiyor. Dönüş yolunda gruba ateş açılıyor. Bu sırada Mehmet Nuri göğsüne isabet eden kurşun ile hayatını kaybediyor.

"Mehmet Nuri oldukça başarılı bir lise öğrencisiydi. Şehir merkezinde Anadolu Lisesi'nde yatılı okuyordu. Komşuları ve kuzenleri gidince ısrar etti onlarla vakit geçirmek istediği için izin verdim. O da gitti. Mehmet Nuri sadece arkadaşlarıyla sosyalleşmek, onlarla vakit geçirmek için gitti. Çok çalışkan ve zeki bir çocuktı. Öyle ki köyde derece yapıp Anadolu Lisesi'ni kazandı. Akıllıydı. Diline kültürüne bağlıydı. Yaşasaydı muhakkak bir üniversite kazanırdı ve okurdu."

HALİL İBRAHİM ORUÇ

Diyarbakır, Bismil
17 yaşında

20 Nisan 2011'de Yüksek Seçim Kurulu'nun, bağımsız Kürt milletvekillerinin seçimlere girmesi için verilen dilekçeleri veto etmesiyle Kürt illerinde protestolar başlıyor. Diyarbakır'ın Bismil ilçesindeki protestoda Halil İbrahim göğsünden aldığı kurşunla hayatını kaybediyor.

"Lise 3. sınıftaydı. Hem okula hem de dershaneye gidiyor, sıkı bir şekilde üniversite sınavlarına hazırlanıyordu. Çalışkan, başarılı, iradeli bir çocuktur. Babasına sınavı kazanıp avukat olma sözü vermişti. Mutlu ve neşeli bir çocuktur. Sohbet etmeyi, sosyalleşmeyi ve yakın çevresine yardım etmeyi severdi. Boş zamanlarında yakınlarının iş yerlerine gidip yardım eder, herkese ikram etmek üzere çay demlerdi. Cebinde her zaman 15-20 tane topitop (şeker) taşır, mahalleye girdiğinde sokaktaki çocuklara dağıtırdı. Mahalledeki çocuklar onu görünce "İbo, İbo, İbo..." diyerek etrafında toplanırdı. Galatasaray taraftarıydı. En sevdiği yemek etli kuru fasulye ve karnıyarıktı. Ayrıca kek, pasta gibi atıştırmalıkları da severdi."

UMUT PETEKKAYA

Diyarbakır, Çermik
15 yaşında

7 Haziran 2011'de, hayvanlarını otlatmaya giderken kayalıkların dibinde bulduğu mühimmatın patlaması sonucu hayatını kaybediyor.

"Umut evin en küçük çocuğuydu. Bu sebeple biraz nazlı büyütülüyordu. Hayatı çok sever, yaşamaktan keyif alırdı. Neşeli, deli dolu, şakacı bir çocuktur. Babasının hoşlanmayacağı bir şey yaptığında ve yakalandığında "Anne trafik çevirmeye yakalandım" şakası yapardı hep. Adaletliydi. Arkadaşlarını çok severdi. Çok sevdiği bir ineği var. Öyle ki, nazardan korktuğu için ineğini gözlerden uzak tutardı. Otlatmaya götürüp getirince de kimsenin göremeyeceği yolları kullanırdı. Türkiye milli takımında oynayan Umut Karan hayranıydı. Köydeki yaşlılara özenip şalvar giyerdi, kuşağını bağlardı beline."

ERCAN UCA
Van, Çaldıran
27 yaşında

30 Temmuz 2011'de gece yarısı 2 arkadaşıyla birlikte mazot almak üzere İran sınırı gidiyorlar. Sınıra yakın, Ercan ve iki arkadaşının etrafı sarılıp taranarak vuruluyorlar. Ercan orada hayatını kaybediyor. Ercan inşaat işçisiydi. Evliydi ve dört çocuğu vardı.

ROBOSKİ KATLİAMI Şırnak, Uludere, Roboskî Köyü

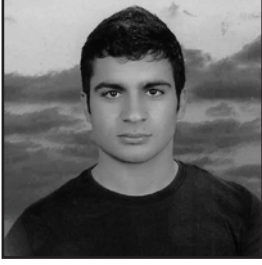
*"Eğer beni öldüren bombalar adaleti de öldürmediyse, adalet talep ediyorum... Herkesin hakkı değil mi adalet?" **

* Roboskî'ye Adalet Platformu Roboskî'de bombalanarak öldürülenlerin gerçek bilgilerini kullanarak, her bir kişi için, kendi ağızlarından, alıntılarla birer mektup yayınladı. 34 gün boyunca her gün yayınlanan bu hikâyeler, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na faks ve mail yoluyla gönderildi. Bu alıntı, her bir mektubun sonuna eklenmiş olup, mektuplar 2012'de Bianet'te de yayınlanmıştı ("Roboski Mektupları", 2012).

Yukarıdaki fotoğraf, 2013 yılında Roboskî'deki çocuk ve gençlerle yürütülen "Gençlerin ve Çocukların Fotoğraflarıyla Roboskî" atölyesinde çekilmiştir. Gülnaz Encü (7 yaş) ve Kevser Encü'nün (10 yaş) renkler çalışmasının bu fotoğrafını çeken Gülnaz Encü ("Gençlerin ve Çocukların Fotoğraflarıyla Roboskî", 2013).

28 Aralık 2011'de gecesi Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları, "sınır ticareti" yapan köylülere havadan bombaladı. Bombalamada, çoğu çocuk 34 sivil hayatını kaybetti.

Bilal Encü (16), Özcan Uysal (18), **Seyithan Enç (21)**, Cemal Encü (17), **Vedat Encü (17)**, Selman Encü (38), **Selahattin (Karker) Encü (16)**, Nadir Alma (25), **Celal Encü (16)**, Şervan Encü (19), **Nevzat Encü (19)**, Salih Encü (18), **Osman Kaplan (31)**, Mahsun Encü (17), **Muhammet Encü (13)**, Hüsnü Encü (30), **Savaş Encü (14)**, Erkan Encü (13), **Cihan Encü (19)**, Fadıl Encü (20), **Şerafettin Encü (18)**, Hamza Encü (21), **Aslan Encü (17)**, Mehmet Ali Tosun (24), **Orhan Encü (13)**, Salih Ürek (16), **Yüksel Ürek (16)**, Adem Ant (19), **Hüseyin Encü (20)**, Bedran Encü (13), **Serhat Encü (16)**, Abdulsalam Encü (22), **Zeydan Encü**, Şıvan Encü.

MEDENİ YILDIRIM

Diyarbakır, Lice, Ortaç Köyü

19 yaşında

28 Haziran 2013'te Diyarbakır'ın Lice ilçesinde kurulacak kalekollar için kitlesel protestolar yapılıyor. Medeni de Diyarbakır'da, çok iyi hazırlandığı üniversite sınavına girdikten sonra tatil yapmak için Lice'deki köyüne gidiyor. O sırada protestolardan birine katılıyor ve kalbinden vurularak hayatını kaybediyor.

"Okulda başarılı bir öğrenciydi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi okuyup Kaymakam olmakta hayali. Bir de Van'a giderse Van Gölü'nde bol bol yüzmekti. Medeni hayatını kaybettikten sonra sınav sonuçları açıklandığında hayal ettiği okula gidebilecek puanı almıştı. Eğlenceli, neşeli, komik ve esprili bir gençti. Karikatür çizmeyi severdi. Köydeki evlerin tavanına çizdiği komik suratlar hâlâ duruyor. Senaryo yazardı. İsmi "Ubiler" koyduğu, uzaylıların Lice'yi istilasını konu alan yarım kalmış bir senaryosu var. Olaydan 40 gün önce köydeki evin bahçesine diktiği ağaç hâlâ duruyor orada. En çok süt, yoğurt ve ayran severdi."

BÊMAL TOKÇU

Hakkari, Yüksekova

25 yaşında

6 Aralık 2013'te Yüksekova'da mezar tahribatlarına karşı başlayan protestolarda silahla vurularak öldürülen Mehmet Reşit İşbilir (35) ve Veysel İşbilir'in (34) cenaze töreninde başlayan olaylarda Bêmal Tokçu başından vurularak ağır yaralanıyor. Hastaneye kaldırılan Bêmal, **12 Aralık 2013**'te hayatını kaybediyor. Bêmal evliydi ve üç çocuğu vardı.

"Cesur biriydi. Şakacı, neşeli ve konuşkandı. Sohbet etmekten hoşlanırdı. Çalışmaktan zevk alırdı. Akrabalarına, arkadaşlarına, komşularına yardım etmeyi seviyordu. Çocuklarıyla ilişkisi arkadaş gibiydi. Sohbet ederdi onlarla. Şakalaşırdı. Akıllı selim biriydi de. Çok akıllıydı, çok iyi bir insandı, iyi insanlar uzun ömürlü olmazlar. Uzun boyluydu, mavi gözlüydü. Öyle bir gençti ki bakmaya kıyamazdın."

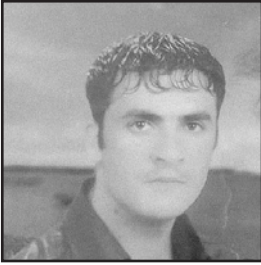
RAMAZAN BARAN

Diyarbakır, Lice

23 yaşında

7 Haziran 2014'te Lice'de kurulacak kalekollar için kitlesel nöbet eylemleri ve protestolar yapılıyor. Nöbet eylemleri sırasında açılan ateş sonucu sırtından vurularak hayatını kaybediyor.

"Ramazan sakın bir gençti. Çok sakindi. Çevresi tarafından çok sevilirdi. Çocukken hep sokaklarda vakit geçirirdi. Çok oyun oynardı dışarıda. O yaşlarda çalışırdı da. Bazen gider çekirdek satardı, bazen boyacılık yapardı. Örnek bir çocuktur. Yılmaz Güney'in filmlerini sever, film kayıtlarını eve getirirdi. Hep birlikte izlerdik. Galatasaray taraftarıydı."

MEHDİ TAŞKIN

Diyarbakır, Lice

23 yaşında

19 Ağustos 2014'te Diyarbakır'ın Lice ilçesinde Mahsum Korkmaz heykelinin kaldırılması yönünde verilen karar sonrası Lice halkı heykelin bulunduğu yerde nöbet eylemine başlıyor. Mehdi de gidiyor, heykelin hemen altında duruyorken aldığı kurşun darbesiyle hayatını kaybediyor.

"Mehdi en küçüğüdü evin. Çok küçükken babası vefat etti. Babasız büyüdü. Lise yıllarında okulu bırakıp lokantada çalışıyordu. Oldukça meraklı bir gençti. Ailesiyle komşularıyla ve arkadaşlarıyla ilişkileri çok iyiydi. Hayalleri vardı Mehdi'nin. Gelecekte kuracağı evin hazırlıklarını yapıyordu. Evi için çeşitli eşyalar almış, biraz birikim yapmıştı. Nişan yüzüklerini bile almıştı. Evlilik hazırlıkları yapıyordu."

ABDULKERİM SEYHAN

Mardin, Dargeçit

26 yaşında

9 Ekim 2014'te, Kobanê protestoları sırasında Mardin'in Dargeçit ilçesinde öldürülen iki gencin cenaze töreninde, kitleye ateş açılması sonucu Abdulkerim vurularak hayatını kaybediyor.

"Abdulkerim, ilkokulu bitirdikten sonra okula devam etmedi. Ailenin işlerinde çalışıyordu. Sakin, kendi halinde bir insandı. Dağları severdi. İşinden arta kalan zamanda uzun uzun dağlarda dolaşır, doğada vakit geçirirdi. Çalışkandı. Yemek ayırmazdı ama en çok etli yemekleri severdi.

Abdulkerim çok iyi kalpli bir çocuktü. Abdulkerim çok iyi bir insandı. Çocuktü, küçüktü... Baktık, besledik, büyüttük, göz kulak olduk... Geldiler aldılar onu bizden."

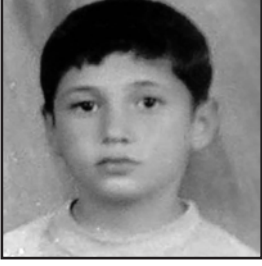
ROJHAT ÖZDEL

Hakkari, Yüksekova

16 yaşında

6 Aralık 2014'te bir yıl önce mezar tahribatlarına dönük yapılan protestolarda öldürülen; Mehmet Reşit İşbilir (35) ve Veysel İşbilir'in (34) cenaze töreninde öldürülen Bêmal Tokçu'nun (25) yıldönümü anması için yapılan yürüyüşte vurularak hayatını kaybediyor.

"Rojhat okula devam etmedi. Babamız cezaevinde olduğu için çalışmak ve ailesine bakmakla yükümlüydü. Bir fırında işçi olarak çalışıyordu. Şakacı, güleç, neşeli ve eğlenceli bir çocuktü. Sorumluluk sahibiydi. Evde annemizle ve bizimle sürekli şakalaşır, gülerdi. Banyo yaptığında da şarkılar dinler ve yüksek sesle eşlik ederdi. Dilini ve kültürünü sahiplenirdi. Mem Ararat'ın "Zana û Andok" parçasını severdi. Babamın yeni aldığı bir arabası vardı. Babam hapse girdi, biz küçüktük. Gider, dayımın kapısından arabayı alır, o şarkıyı açıp tüm mahallede dolaşır, dinletirdi herkese."

NİHAT KAZANHAN**Şırnak, Cizre**

12 yaşında

14 Ocak 2015'te okuldan eve döndüğünde annesini evde bulamadığı için evinin arka tarafında arkadaşlarıyla oyun oynuyor. O gün ilçede hiçbir olay, protesto veya gösteri yok. O sırada emniyet güçlerinin açtığı ateş sonucu kafasından aldığı gaz fişegi darbesi ile hayatını kaybediyor.

"Nihat ilköğretim okulu öğrencisiydi. Okulda başarılı bir çocuktur. Cizre'nin tek sakin gününde, sokakta oyun oynarken vuruldu ve öldürüldü."

KAYNAKÇA

- Adanır, B. (13.01.2016). "Cengiz Erdem, Abisinin Yanına Defnedildi." *Bianet*.
<https://bianet.org/haber/cengiz-erdem-abisinin-yanina-defnedildi-171067>
- Ahıska, M. (2011). "Monsters that remember: Tracing the story of the Workers' Monument in Tophane, İstanbul." *New Perspectives on Turkey* 45: 9-47.
- Akın, R.J. & Danışman, F. (2011). *Bildiğin Gibi Değil. 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Alpkaya, G., Ataktürk Sevimli, E., Ballıktaş Bingöllü, B., Çiftçioğlu, K., Gebeş, M. & Yavan, D. (der.), *Dava İzleme: Duruşma Salonunda Devlet ve Yurttaş*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Altay, M. E. (8.02.2016) "Cizre'de bodrum kat karanlığı; ilk günden bugüne neler yaşandı?" *T24 İnternet Gazetesi*. <https://t24.com.tr/haber/cizrede-bodrum-kat-karanligi-ilk-gunden-bugune-neler-yasandi,327392>
- Alıcı, N. (2024). "Learning from Civil Society Actors in Turkey: Using Transitional Justice in an Ongoing Conflict." *International Journal of Transitional Justice* 18(2): 250-266.
- Alıcı, N. (2025). *Transitional Justice and the Kurdish Conflict: A Grassroots Approach*. London: Routledge.
- Andiç, J. & Pasta, F. (2025). *Diyarbakır Etrafında Bağlar Var: 1980-90'larda Zorunlu Kentleşmenin İzini Sürmek*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Aslan, S. (2009). "Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey." *European Journal of Turkish Studies* 10. <https://journals.openedition.org/ejts/4142>
- Ataktürk Sevimli E., Kılıç, E., Zeren, G., Gebeş, M. & Zıngıl, Ö. (2021). *1990'lı Yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu: Kovuşturma Süreci*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Ataktürk Sevimli E., Kılıç E., Özcan İ., Yaşar E. & Zıngıl, Ö. (2025). *Güvenlik Gölgesinde Hukuk: Kürt İllerinde Çocuk ve Gençlere Yönelik Yaşam Hakkı İhlalleri (2000-2015)*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Atalay, C., Aytemur, G. & Zeren, G. (2019). "The Use of Blood Money in the Establishment of Non-Justice: Necrodomination and Resistance." Bargu, B. (der.), *Turkey's Necropolitical Laboratory: Democracy, Violence and Resistance* içinde, 160-186. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Aydın, D. (2017). *Cemeteries and Memorials. Violence, Death and Mourning in Kurdish Society*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sabancı Üniversitesi.
- Baydemir, R. (2015). *Anıt ve Heykellerin İdeolojik Mesajları ve Toplumsal Algılar: Diyarbakır Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi.
- Biner, Ö. Z. & Biner Ö. (2019). *Beklerken. Zamanın Bilgisi ve Öznenin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozçalı, F. (2014). "Hukuki-Maddi bir kategori olarak sınır: Türkiye-İran sınırında kaçakçılık, mahkeme süreçleri ve sınırın 'resmî' temsilleri." *Toplum ve Bilim* 131: 135-162.
- Bozçalı, F. (2019). "Money for life: Border killings, compensation claims and life-money conversions in Turkey's Kurdish borderlands." Bargu, B. (der.), *Turkey's Necropolitical Laboratory: Democracy, Violence and Resistance* içinde, 187-208. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Çağlayan, H., Özar, Ş. & Tepe Doğan, A. (2011). *Ne Değişti? Kürt Kadınlarının Zorunlu Göç Deneyimi*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Çelik, A. (2018). "From homicide to memorycide: The cultural revolution in Amed which led to the decimation of Sur." *The Region*. https://www.academia.edu/36187349/From_homicide_to_memorycide_The_cultural_revolution_in_Amed_which_led_to_the_decimation_of_Sur
- Çelik, A. (2019). "Challenging state borders: Smuggling as Kurdish infra-politics during 'the years of silence'." Drechslova, L. & Çelik, A. (der.), *Kurds in Turkey: Ethnographies of Heterogeneous Experiences* içinde, 159-184. Londra: Lexington Books.
- Çelik, A. (2020). "The Armenian genocide in the Kurdish collective memory." *Middle East Research and Information Project*. <https://www.merip.org/2020/08/the-armenian-genocide-in-kurdish-collective-memory-295/>
- Çelik, A. (2021). "Geçmeyen bir geçmişle yüzleşmenin zorlukları: Ermeni Soykırımı ve Kürt müdahil özneliliğinin dönüşümü." *Birikim* 398: 34-52.
- Çelik, A. (2025). *Cent ans plus tard, les Kurdes au bord de la survie / Dans la Turquie d'Erdogan, l'arme judiciaire au service du négationnisme d'État ?*. Paris: Collection, Imprimés AOC.
- Çelik A. & Dinç N. K. (2018). *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır*. Diyarbakır: Zan Vakfı Yayınları.

- Çiçek, C. (2012). *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi Liberal Katılım Söyleminin Sınırları Diyarbakır Örneği*. Diyarbakır: Vate Yayınları.
- Çiçek, C. & Coşkun, V. (2016). *Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak*. Ankara: Barış Vakfı.
- Çocuk da olsa 'gereği' yapılacak!. (31.03.2006). *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/169942/cocuk-da-olsa-geregi-yapilacak>
- Clamp, K. (2014). *Restorative Justice in Transition*. Londra: Routledge.
- Clamp, K. (der.) (2016). *Restorative Justice in Transitional Settings*. Londra: Routledge.
- Clark, P. (2014). "Bringing the peasants back in, again: state power and local agency in Rwanda's *gacaca* courts." *Journal of Eastern African Studies* 8(2): 193-213.
- Darici, H. & Hakyemez, S. (2019). "Neither civilian, nor combatant: Weaponised spaces and spatialised bodies in Cizre." Bargu, B. (der.), *Turkey's Necropolitical Laboratory: Democracy, Violence and Resistance* içinde, 71-94. Edinburgh University Press.
- de Greiff, P. (2006). "Justice and Reparations." de Greiff, P. (der.), *The Handbook of Reparations* içinde, 451-477. Oxford: Oxford University Press.
- Dinç, N. K. (1997). *Göç Hikayeleri. Acıyı Gören İnsan Başkasını Acıtmaz*. İstanbul: Göç-Der.
- Diyarbakır Barosu Çocuk Hakları Merkezi. (2018). *Zırhlı Araç, Mayın ve Çatışma - Savaş Atığı Kaynaklı Çocuk Hakkı İhlalleri*. Diyarbakır: Diyarbakır Barosu. <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/document/turkce-1659448143.pdf>
- Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü. (2018). *Çocukların Travmalarıyla Baş Etme: Çatışma Sürecinde Psiko-sosyal Destek, Sur ve Bağlar Örneği*. Diyarbakır: DİSA Yayınları.
- Engle, K. (der.) (2016). *Anti-Impunity and the Human Rights Agenda*. Cambridge University Press.
- Epli, E. & Yaşar, E. (2024). "2006-2011: Demokratikleşme Söyleminden Otoriter Yönetime Doğru." Ataktürk Sevimli, E. *Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı: 1980'den Bugüne Terörle Mücadele Mevzuatı* içinde, 152-196. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Ergin, E. & Koman, E. (2021). *Taş, Kâğıt, Makas: Çatışma Dönemlerinde Çocuklara Yönelik Psikososyal Destekte Sanatın Rolü*. İstanbul: Anadolu Kültür.
- Foucault, M. (1997). *Il faut défendre la société: Cours au Collège de France*. Paris: Seuil.
- Fraser, N. (1990). "Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy." *Social Text* 25/26: 56-80.

- Gambetti, Z. (2005). "The Conflictual (Trans)formation of the Public Sphere in Urban Space: The Case of Diyarbakır." *New Perspectives on Turkey* 32: 43-71.
- Gambetti, Z. (2010). "Decolonizing Diyarbakır: Culture, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space." Asdar, K. Ali & Rieker, M. (der.), *Comparing Cities: The Middle East and South Asia* içinde, 95-127. Oxford: Oxford University Press.
- Gayer, L. (2014). "Ni guerre, ni paix: guerres sans fin(s) ou désordres ordonnés?" Badie, B. & Vidal, D. (der.), *Nouvelles guerres. L'état du monde 2015* içinde, 54-67. Paris: Éditions La Découverte.
- Genç-İMO üyeleri futbol turnuvası düzenledi. (11.04.2013). *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası*. <https://diyarbakir.imo.org.tr/TR,37415/genc-imo-uyeleri-futbol-turnuvasi-duzenledi.html>
- Göral, Ö.S. (2019). "İmkânsız bir Talep olarak Adaleti Beklemek: Kaybedilenler ve Yakınları." Biner, Z. Ö. & Biner, Ö. (der.) *Beklerken: Zamanın Bilgisi ve Öznenin Dönüşümü* içinde, 45-87. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gready, P. & Robins, S. (der.). (2019). *From Transitional to Transformative Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Günay, O. (2009). *Political Debt and Development Discourse. Translating Incommensurable Worlds in Diyarbakır*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Has, Ö. (2023). "Tek Cumhuriyet, İkili Devlet." Işık, A., Kılıçaslan, G., Hiroğlu, B., Sağır, K. & Kurt, Ç. (der.), *Kürtler ve Cumhuriyet* içinde, 435-444. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Heinrich Böll Stiftung Derneği. (2013). *Kürt Meselesinin Çözümüne İlişkin Algılar, Aktörler ve Süreç*. https://tr.boell.org/sites/default/files/kurt_meselesinin_cozumune_iliskin_algilar-aktorler_ve_surec.pdf
- Human Rights Watch. (2007). *Türkiye: Temmuz ayındaki Genel Seçimlere doğru İnsan Hakları Konusundaki Kaygılar*. <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/turkey0707/turkey0707tuweb.pdf>
- İnsan Hakları Derneği. (2003). *Mayın ve Sahipsiz Bomba Patlaması Sonucu Ölüm ve Yaralanmalar İHD 2003 Vaka Raporu*. https://www.ihd.org.tr/images/pdf/ihd_mayin_vaka_raporu_2003.pdf.
- İnsan Hakları Derneği. (2006). *28 Mart 2006 Diyarbakır Olaylarına İlişkin İnceleme Raporu*. <https://www.ihd.org.tr/28-mart-2006-darbakir-olaylarina-k-celeme-raporu>

- İnsan Hakları Derneği. (2012). *Roboski Katliamı Raporu-03 Ocak 2012*. <https://www.ihd.org.tr/roboski-katliami-raporu-03-ocak-2012>
- Jongerden, J. (2008). *Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler*. Diyarbakır: Vate Yayınevi.
- Karatay A., Akkan B., Çiftçi C. (2009). *ÇAÇA / Çocuklar Aynı Çatının Altında Derneği, Çocuklara Yönelik Toplum Temelli Sosyal Hizmet Modeli*. Diyarbakır: ÇAÇA.
- Kaya, Ö. & Bozkurt, H. (2014). *Fotoğrafı Kaldırmak: Eşi Zorla Kaybedilen Kadınların Deneyimleri*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Kurban, D. (2012). *Reparations and Displacement in Turkey: Lessons Learned from the Compensation Law*. Brookings International Center for Transitional Justice.
- Kurt, G. (2014). *Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Kılıç, H. (2023). “21. Yüzyılda Devletin Dönüşümü: Güvenlik Devleti ve Türkiye Deneyimi.” *Hukuk Kuramı* 8(1): 1-13.
- Lévy-Aksu, N. (2025). *Dargeçit Belgeseli. Kayıplar için Adalet Arayışı*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Linhardt, D. & Moreau, C. (2013). “Ni guerre, ni paix: Dislocations de l'ordre politique et décantonnements de la guerre.” *Politix* 104(4): 7-23.
- Llewellyn, J. (2012). “Integrating Peace, Justice and Development in a Relational Approach to Peacebuilding.” *Ethics and Social Welfare* 6(3): 290-302.
- Llewellyn J. & Philpott, D. (der.). (2014). *Restorative Justice, Reconciliation and Peacebuilding*. Oxford: Oxford University Press.
- McEvoy, K. & Mallinder, L. (2012). “Amnesties, Transition and Governing of Mercy.” J. Simon, & R. Sparks (der.), *Handbook on Punishment and Society* içinde, 829-872. Berkeley & Edinburgh: Sage Publications.
- Monitor Türkiye Raporu. (2001). Mayınsız Bir Türkiye Girişimi. <http://www.mayinsizbirturkiyegirisimi.org/docs/content/97971843f0d4eb323b9895ddeb5a7745.pdf>
- Nocella, A. J. (2011). “An Overview of the History and Theory of Transformative Justice.” *Peace & Conflict Review* 6(1): 1-10.
- Öldürülen Çocuklar Anısına Öykü Yarışması. (19.07.2006). *Bianet*. <https://bianet.org/haber/oldurulen-cocuklar-anisina-oyku-yarismasi-82471>

- Öztürk, Ö. (2019). Vatandaşların Korunması ve Duy-Der Deneyimi: Türkiye'de Mayın ve Çatışma Atıkları Sorunu. Çiçek C. *Bariş Mekânları. Çatışma Çözümü ve Toplumsal Bariş İnşasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Deneyimleri* içinde, 129-156. Diyarbakır: DİSA.
- Roboskî. *İyi ki Varsın Atölye-Gençlerin ve Çocukların Fotoğraflarıyla Roboskî*. (2013). Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Roboski Mektupları. (28.12.2012). *Bianet* . <https://bianet.org/haber/roboski-mektuplari-143164>
- Ruh Sağlığı ve Toplumsal Adalet. (2025). *Psychology Kurdi Dergisi*. Sayı 20.
- Sevdiren, Ö. (2015). *Türkiye'de Cezasızlık Mevzuatı*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Sezer, D. & Çelik, A. (2021). "Yeni Bir Hatırlama Kültürüne Doğru: Sunuş." *Birikim dergisi* 392: 6-9.
- Sosyal Kültürel Yaşam Geliştirme Derneği*. (2003). İstanbul.
- Soydan, Y., Nakçi, M., & Görücü, X. (2023). *Öldürülmeselerdi Arkadaşlarımız Olacaktı*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Tekdemir, Ö. (2016). "Radikal plüralist demokratik parti olarak HDP'nin 'başka Türkiye' önerisi: Hasım politikası, agonizm ve popülizm." *Ankara Üniversitesi SBF dergisi* 71(4): 1236.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (2019). *Çatışma Dönemlerinde Çocuk Hak İhlalleri Raporu (7 Ağustos 2015-16 Ağustos 2016)*. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları. <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/catisma-donemlerinde-cocuk-hak-ihlalleri.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2000). *Genel Nüfus Sayımı*. TÜİK Nüfus İstatistikleri Portalı.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2010). *Genel Nüfus Sayımı*. TÜİK Nüfus İstatistikleri Portalı.
- Taşları yerinden oynatanlar: Kürt çocukları ve siyaset (2009). *Toplum ve Kuram dergisi*. Sayı 2.
- Turgut, Z. (2024). *Geç Kalan Buluşmalardan: Taş Atan Çocuklar*. İstanbul: Hafıza Merkezi.
- Uçarlar, N. (2015). *Hiçbir Şey Yerde Değil*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçarlar, N. (2023). *Bağışlama: Politik bir İmkânsızlık*. DEMOS Araştırma Kolektifi. <https://demos.org.tr/bagislama-politik-bir-imbkansizlik/>

Uğur Kaymaz'ı öldüren polisin adı üstgeçide verildi. (22.11.2016). *Dicle Haber Ajansı*.
<http://diclehaber.net/news/content/view/541261?page=33&from=3305028514>

Umana, C. (2025). "La primera sentencia de la JEP: algunas preguntas para lo que viene." *Razon Publica*. Eylül 21. <https://razonpublica.com/la-primera-sentencia-la-jep-algunas-preguntas-lo-viene/>

Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. İstanbul: Dipnot Yayınları.

Yıldırım, E. (2013). *Di Sedsala 20'an de Kurdistan û Sînor*. Londra: Weşanxaneyê Azad.

Zehr, H. (2002). *The Little Book of Restorative Justice*. New York: Good Book.

DERYA BOZARSLAN

2005 yılında Dicle Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde lisansını tamamladı. 2008'de Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'nın Avrupa Birliği projeler ofisinde üç yıl çalıştıktan sonra 2011-2013 yılları arasında, Anadolu Kültür'ün Diyarbakır ofisinde (Diyarbakır Sanat Merkezi), 2013-2022 yılları arasında Anadolu Kültür'ün İstanbul ofisinde; sanat aracılığıyla kültürlerarası diyalog, Kürtçe edebiyat ve dil çalışmaları, çocuk kitapları, çocuk hakları ve mülteciler, çatışma ve savaş bölgelerinde yaşayan çocuklarla ilgili yürütülen programlarda yer aldı. Daha sonra, 2022'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın desteklediği Martin Roth-Initiative tarafından kültür yöneticilerine sağlanan bursu almaya hak kazandı ve bir yıl Berlin'de yaşadı. Bu sürede de Avrupa'ya göç eden mülteci, göçmen ve sığınmacı çocukların sanat yoluyla psikososyal destek mekanizmalarının Avrupa'da nasıl işlediğini gösteren pratikleri incelemek üzere birçok ülkeye saha ziyaretleri gerçekleştirdi. Türkiye'ye döndükten sonra, 2023'ten beri *Hafıza Merkezi*'nin Hafıza ve Barış programında çocuk hak ihlalleri üzerine çalışıyor.

NOÉMİ LÉVY-AKSU

2010'da Ecole des hautes études en sciences sociales'dan (EHESS) Tarih doktorasını aldı. 2010-2017 arasında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde yardımcı doçent olarak çalıştı ve çeşitli akademik yayınlara imza attı. 2016-2018 yıllarında British Academy bursuyla Birkbeck College Hukuk Fakültesi'nde Türkiye'de olağanüstü hâl tarihi hakkında araştırma yürüttü. Tarihten hukuka geçiş yapan Lévy-Aksu 2018'de Londra'da Graduate Diploma in Law tamamladı. 2018-2019'da Democratic Progress Institute ve Redress Trust'ın insan hakları ve hukuk çalışmalarına katıldı. 2019-2020'da Mercator Stiftung "re:constitution" projesinin bursiyeri ve Centre for Democracy and Peace Research'ın (CDPR) Türkiye'deki dayanışma akademilerine yönelik kapasite geliştirme programının koordinatörü oldu. Haziran 2020'de Hafıza Merkezi ekibine katıldı. Hafıza ve Barış Çalışmaları Program Yöneticisi olarak hafıza, adalet ve gençlik alanlarında çalışmalarını sürdürüyor. 2025-2027 arasında Avrupa Onarıcı Adalet Forumu'ndaki "Geçiş dönemi adaleti ve onarıcı adaleti" çalışma grubu bünyesinde yenilikçi ve dönüştürücü adalet yaklaşımları üzerine çalışmalarına devam edecek.

ADNAN ÇELİK

Doktora derecesini 2018 yılında Paris'teki Sosyal Bilimler Yüksek Araştırmalar Okulu'nda (École des hautes études en sciences sociales, EHESS) Antropoloji alanında aldı ve 2024'ten beri aynı üniversitede doçent olarak çalışıyor. *Dans l'ombre de l'État: Kurdes contre Kurdes (Devletin Gölgesinde: Kürtler Kürtlere Karşı, Brepols, 2021)* adlı kitabı yazdı. Namık Kemal Dinç ile birlikte *Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır* (İBV, 2015) ve M. Novelli, B. Kutun, P. Kane, T. Pherali ve S. Benjamin ile birlikte *Laboratories of Learning: Social Movements, Education and Knowledge-Making in the Global South (Öğrenme Laboratuvarları: Küresel Güney'de Toplumsal Hareketler, Eğitim ve Bilgi Üretimi, Pluto, 2024)* isimli kitapları kaleme aldı. Yine Lucie Drechselová ile birlikte *Kurds in Turkey: Ethnographies of Heterogeneous Experiences (Türkiye'de Kürtler: Çeşitlilik İçindeki Deneyimlerin Etnografisi, Lexington Books, 2019)* adlı kitabın editörlüğünü yaptı. Araştırmaları, politik şiddet, hafıza rejimleri ve uluslararası siyasal aktivizm konularına odaklanmaktadır.

Bu rapor, Hafıza Merkezi'nin

Adalet İyileştirir başlıklı üç yıllık yoğun saha araştırmasının bir ürünüdür.

Araştırma, disiplinlerarası bir yaklaşımla, 2000-2015 yılları arasında, Kürt illerinde çocuk ve gençlere yönelik yaşam hakkı ihlallerine odaklanıyor.

Hafıza Merkezi'nin 1990'lı yıllara ilişkin çalışmalarının devamı niteliğindeki bu çalışma, belli açılımlar ve barış sürecine tanıklık eden 2000-2015 yıllarında Kürt illerinde yaşam hakları ihlallerinin ve cezasızlığın nasıl dönüşerek devam ettiğini araştırıyor. Bununla birlikte, adalet, barış ve onarım arayışının bu ihlalleri yaşayanlar tarafından nasıl dile getirildiğini ve buna eşlik eden gelecek tahayyüllerinin nasıl kurulduğunu ortaya koymaya çalışıyor. Cezalandırıcı adalet ile onarıcı adalet arasındaki bilindik ayrımı sorgulamaya davet ederek, bireyler ve toplum açısından adaletin tesis edilmesinde bu yaklaşımların nasıl birbirini tamamlayıp dönüştürücü olabileceklerini anlamaya çalışıyor.

Geçiş dönemi adaleti ufkunun eksik veya bulanık olduğu bir dönemde yürütülen bu araştırma hem bugünü hem de geleceği etkileyen yapısal eşitsizlikler ve şiddet katmanlarını da kapsayan çok yönlü bir adalet mücadelesinin sürdürülmesinin önemini vurguluyor.